99 SORUDA OSMANLI

Erol Özbilgen

EROL ÖZBİLGEN

99 Soruda OSMANLI

İz Yayıncılık

99 Soruda Osmanlı
EROL ÖZBİLGEN
editör: Hamdi Akyol
kapak: Medine Efe

İz Yayıncılık Limited Şirketi
Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@iz.com.tr

Dr. EROL ÖZBİLGEN; öğrenim sürecini Galatasaray Lisesi, D.G.S.A. (Mimarlık Bölümü), İ.T.Ü. (İnşaat Fakültesi), İ.Ü. (Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ve Doktora)'nde tamamlamıştır. İstanbul Belediyesi'nin "Büyükşehir ve İlçeler" biçiminde örgütlenmesinden önceki son "İmar Müdürü"dür. Yeni örgütlenmede isteğiyle "teknik eleman" statüsünden ayrılıp "İstanbul Büyükşehir Belediyesi"nin "Kütüphane ve Müzeler Müdürü"; sonrasında da "Vakıflar Genel Müdürlüğü"nün "İstanbul Bölge Müdürü" olarak görev yaptı. Böylece 30 yılı aşan hizmetinde iki kez emekli olmuştur. Doktora tezi devamı olarak "*Hıttai Irakiyye Lâyihası*" isiminde "basılmamış"; "*Eski Malatya'da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı ve Restitüsyonu*" (Nejat Göyünç ile birlikte), "*Osmanlı Hukuku'nun Yapısı*"; *"Bütün Yönleriyle Osmanlı (Âdâbı Osmâniyye"*, "*Mağlupların Zaferi*", "*Pozitivizm'in Kıskacında Türkiye*" isimli "basılmış" kitapları vardır. On beş yıldan bu yana çeşitli bilim ve sanat dergilerinde, gazetelerde araştırma yazıları ve makaleleri yayımlanmış, kitap eleştirmenliği ve köşe yazarlığı yapmıştır.

Yayıncının Takdimi

99 *Soruda Osmanlı*, okuyuculardan gelen yoğun istek üzerine ortaya çıkmış bir eserdir. Dr. Erol Özbilgen'in, *Bütün Yönleriyle Osmanlı* adlı hacimli eseri umulanın üzerinde ilgi görmüş ve beğenilmişti. Kısa sürede de temel başvuru kitapları arasında yerini aldı. Bu hacimli ve kapsamı geniş eseri edinen okurlar, başvuru niteliğindeki bu eserin yanı sıra, Osmanlı tarihine ilişkin en çok merak edilen temel hususları kapsayan, bir solukta okunabilecek ve neticesinde kendilerini Osmanlı hakkında ana hatlarıyla bilgi sahibi edebilecek bir kitabın varlığından memnuniyet duyacaklarını muhtelif vesilelerle dile getirdi. Bunun üzerine *Bütün Yönleriyle Osmanlı* kitabı esas alınarak elinizdeki kitap ortaya çıktı. Amaç, okurun da talep ettiği şekilde, temel hatlarıyla Osmanlı'yı tanımak olarak belirlendi. Kitap, ülke gündeminden neredeyse hiç düşmeyen ve giderek de popüler hale gelen harem'den padişahların gündelik yaşamına, devlet teşkilatından ordunun yapılanmasına, devşirmelerden yeniçerilere, taşradan şehir yaşantısına... kadar merak edilen tüm konuları genel okuyucuya yönelik formatta ele alıyor ve anlatıyor.

İZ YAYINCILIK

01. Osmanlı İmparatorluğu nasıl bir ülkedir? Hanedan ülkeyi hangi esaslara göre yönetmiştir?

"Devlet-i Âl-i Osman" isminden de anlaşılacağı gibi devlet kurucusu olan Osmanlı ailesinin ortak malı sayılmaktaydı. Dolayısıyla yönetim "ülkenin Padişaha kendi ceddinden verâsetle intikal etmiş bir mülkiyet olduğu" kavramına dayanan mantık düzeni içinde yürütülmektedir. Nitekim "Osmanlı Ülkesi" anlamında kullanılan "Memâlik-i Osmâniyye" deyimi ülkenin Osmanoğulları'nın mülkiyetinden gelmekle beraber, aslında Hanedan'ın reisi ve görevde olduğu süre içinde devletin tüzel kişiliğinin simgesi olan Padişaha ait olduğunu da belirliyor.

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu sırasında Osman Bey, idaresi altındaki yerleri kardeşi, oğul ve silah arkadaşı olan aşiret beylerine vermişti.[1] Arkasından gelen Orhan Bey de idaresindeki yerlere oğullarını ve sonra beylerini tayin etmişti.[2] Bununla beraber Orhan Bey'den sonra Murad Bey'in cülûsuna kardeşleri Halil ile İbrahim'in karşı koymalarıyla, kuruluşundan üç nesil ya da 60 yıl sonra Devlet, âdeta zorunlu olarak "ailenin ortak mülkü" genellemesinden çıkmış "hükümdar ve oğullarının malı"na dönüşmüştür.[3] "Osmanlı Devleti"nin tüzel kişiliğini siyasî ve hukukî tüm yetkileri tek başına elinde bulunduran Padişah simgeler. Başka bir deyişle yasama, yürütme erklerinin tek sahibidir. Ancak çoğu kez zannedildiği gibi, bütün bu yetkileri sınırsız değildir. Zira ileride görüleceği gibi Osmanlı yönetiminin bir "hukuk devleti" biçiminde yürütüldüğü ispat gerektirmeyecek biçimde açıktır.

Bu özelliği irdeleyen çok önemli bir husus da, Şeyhülislâm'ın[4] buhranlı dönemlerde devlet erkânını Divân'ın üstünde kararlar alabilen "Meclis-i Meşveret"te kendi başkanlığında toplayabilmesidir. Nitekim Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim de bu meclisin kararıyla tahttan indirilmişlerdi.

1. Mesela büyük kardeşi Gündüz Bey'e Karacahisar ve Sultanönü'nü (Eskişehir) mıntakasını; Aykut Alp'a İnönü, Hasan Alp'a Yarhisar, Turgut Alp'a İnegöl mıntakalarını vermişti. Daha sonra Osman Bey'e iltihak eden aşiret beylerinden Konur Alp'a Bolu ve Düzce ve Akçakoca'ya adına mensup olan mıntakalar verilmişti. Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, s. 117.
2. Konur Alp'ın vefatından sonra Düzce ve Bolu havalisine Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa ve Akçakoca'nın vefatından sonra Kandıra ve daha sonra zaptedilen İzmit havalisine de diğer oğlu Murad Bey gönderilmişlerdi. Orhan'ın oğullarından İbrahim, Eskişehirde sancak beyliği ediyordu. Daha sonra İzmit sancağı Süleyman Paşa'ya verildi. Murad Bey İnönü ve Karasi beyliğinin kısmen ilhakı üzerine Süleyman Paşa Balıkesir ve Murad Bey de Bursa'ya nakledilmişlerdi.
3. Birinci Murad'ın üç oğlu vardı. Bayezid, Germiyanlılardan çeyiz olarak alınan Kütahya sancağında, Yakub Karesi (Balıkesir) sancağında ve Savcı da babasının Rumeli'de bulunduğu sırada Bursa'da bulunmuşlardı. Bunlardan Savcı Bey Babasına isyan etti. Yıldırım Bayezid'in zamanında

oğullarından her biri Anadolu beylerinden zaptedilen yerlerde Sancakbeyliği etmişlerdi. Murad Bey 1365 tarihinde Biga'yı zaptettiği sırada orada yakaladığı büyük biraderi Süleyman Paşa'nın oğlu Melik Nasır'ı öldürmüştür.

4. Şeyhülislâm'ın yargı ile ilgili görevleri de, bir anlamda günümüzdeki Anayasa Mahkemesi Başkanlığı ile Başbakanlık ve Adâlet Bakanlığı baş müşâvirlerinin görevlerini birlikte kapsıyordu.

02. Osmanlı tahtına kimler, hangi usûllere göre geçmişlerdir?

Osmanlı Devleti'nde her yeni Padişahın saltanata gelişine genel olarak "tahta çıkmak" anlamında "cülûs etmek" denilirdi. Osmanlı Devleti'nde de başlangıçtan itibaren Fatih Sultan Mehmed'in saltanatına kadar geçen kuruluş döneminde "cülûs" olgusu bir sisteme bağlı olarak devam etmemiştir.[1] Bu tarihten sonra On yedinci yüzyılın ilk çeyreğine, Sultan I. Ahmed'e kadar Batı'da "primo genitur" olarak adlandırılan, bizde "ekber evlâd" (en büyük erkek evlâd)'ın tahta çıkarılması sistemi geçerli oldu.

Sultan I. Ahmed'in ölümünde Kubbealtı'nda toplanan Meşveret Meclisi'nde Sadâret Kaymakamı, Şeyhülislâm ve diğer ileri gelenler kardeşi Şehzâde Mustafa'yı tahta geçirdiler.[2] Ve bu toplantıda o tarihe kadar uygulanan "Ekber Evlâd" sistemi bırakılarak, Batı'da "Seniorat Sistemi"nde olduğu gibi, "Ekber ü Erşed" (hanedanın en yaşlı erkek üyesi) yeni padişah olarak tahta geçirildi. Dolayısıyla bu Meşveret Meclisi'nde saltanatın kime ve nasıl geçeceği hususu da bir kurala bağlanarak yeniden düzenlenmiştir. Meşveret Meclisi'nden çıkan bu kararın daha sonra değiştirilmemiş olması da Osmanlı Devleti'nin hukuka olan saygısını kanıtlıyor.

1. Örneğin Osman Gazi, Ertuğrul Bey'in ölümünden sonra aşiret önderlerinin ve âhiler tarafından; Orhan Bey babasının vasiyeti üzerine âhi topluluğu tarafından; kendisi de âhi reisi olan Murad yine âhiler tarafından, Yıldırım Bâyezid Kosova Savaşı'nda babasının şehid oluşundan sonra orada hazır bulunan ümera tarafından; Çelebi Mehmed Ankara Savaşı'ndan sonra yapılan uzun mücadeleler sonrasında Edirne'de kendi hükümdarlığını ilan ederek; oğlu II. Murad ise babasının vasiyeti, ancak erkân ve yeniçerilerin kabulüyle tahta geçmişlerdir.
2. Sultan I. Ahmed'in ölümünde (1617) çocukları çok küçük olduğundan, Meşveret Meclisi kardeşi Şehzâde Mustafa'yı tahta geçirdi.

03. Padişahların görev ve yetkileri nelerdir?

Osmanlı Padişahlarının aslî görevleri "Halife-i Müslimîn" olarak Dârü'l-İslâm'ı Dârü'l-Harb'e karşı savunmak, diyâr-ı küfr'de "ilâ-yi Kelimetullah"[1] yapmaktır. Bu da fetihler yaparak da İslâmlığın yayılmasını gerektirir.

Kayıtlarda "mirî arazî" olarak anılan ülke toprakları devlete aittir. Ancak devletin tüzel kişiliğini Padişah temsil ettiği için kuramsal olarak onun şahsî mülküdür. Tatbikatta ise devletin tüzel kişiliğine vekâleten vesâyet eder. Dolayısıyla bu dolaylı tasarrufu sırasında arazî üzerinde yaşayan, onu ekip, biçen reâyâ'ya İslâm'ın hakkaniyet ilkelerine de uygun olarak davranmak zorundadır. Adaletli davranmayı ise Şer'î ve örfî hukuku uygulayan kadılar aracığıyla sağlayacaktır.

Diğer taraftan Padişah Osmanlı ülkesini mirî toprak rejimine uyarak ve vakıf arazîleri kollayarak yönetmeli, devlet mülkünü koruyabilmek için özel mülkiyet hakkını kişilere son derece kısıtlı olarak vermelidir.

Halife olarak elden geldiğince İslâm birliğini koruması gerekir. Mekke ve Medine'ye özel ihtimam göstermeli, müslümanların Hac farizalarını rahat ve korkusuzca ifa edebilmelerini sağlamalıdır.

Ehl-i İslâm'ın, eshab-ı küfr karşısında iktisadî ve askerî bakımlardan dûn (aşağı) vaziyete düşmesini önlemelidir.

Padişahın irâdesi kanundur. Dolayısıyla herhangi bir uygulamayı kendi istediği biçimde çözümletecek bir hukuk kuralıdır. Kamu düzenini ve yönetimi "Padişahî hukuk" (ya da örfî Osmanlı hukuku) sağlar, ancak bu hukukun hükümleri şer'î hukukun kriterleri dışına çıkamaz ve onun kurallarına karşı olamaz. Başka bir deyişle Padişahın kanun sayılan emirleri de şer'î hukukun bir tür vesâyeti altındadır. Üstelik uygulamada, Padişah yalnız şer'î hükümlere uymakla yükümlü değil, ecdadının çıkardığı kanunlarla, örneğin Teşrifat-ı Kadîme gibi bazı geleneksel kurallar ile de sınırlanmıştır.

1. İslâm'ın Tevhîd inancını yüceltmek ve yaymak.

04. Padişahların gücü sınırsız mıdır? Onları denetleyen bir kurum var mıdır?

Osmanlı Padişahı yasama, yargı ve yürütme erklerini tek başında elinde tutar. Devletin tüzel kişiliğini de tek başına temsil eder. Diğer taraftan Halife sıfatıyla da İslâm âlemi üzerinde etkin bir mevkii vardır. Dolayısıyla Padişahın bu bağlamda denetlenmesi imkânsız gibi görünürse de, kuramsal düzeyde kalmakla beraber uygulamada sonuçlar alınmış hukuksal bir denetim biçimi vardır.

Gerçekten de Osmanlı Padişahlarının eylemlerinin ve Osmanlı hukukunun Şeriate uygun olması ilkesi Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve yapısında bulunmaktadır. Başka bir deyişle "Şer'î Hukuk" Örfî Osmanlı Hukuku'nun bir parçası olarak onunla birlikte doğmuş ve onunla birlikte yaşamaktadır. Buna bir anlamda Padişahın örfî hukukun kaynağı olan iradesinin, yetki ve sorumluluklarının kısıtlanması diyebiliriz. Nitekim monarşik anayasalarda da monarkların kendi yetkilerini bu tür kısıtlamalarına rastlanılmaktadır.[1] Ancak bu tür kısıtlamaları monarkların istedikleri zaman geri almaları mümkündür. Ne var ki Osmanlı Padişahının (özellikle Halife olduktan sonra) gerek kişisel davranışlarında ve gerekse yönetsel kararlarında kendisini İslâm'ın esası olan şeriatle kısıtlamaktan vazgeçmesi artık mümkün değildir.

O halde devlet örgütü içinde Şeriatı temsil eden Şeyhülislâm'ın devletin işleyişini ve dolayısıyla devletin simgesi olan Padişahı (kuramsal düzeyde kalabileceği söylenebilirse de) verdiği fetvalarla eleştirme hakkı vardır. Kaldı ki siyasî şartların gerçekleştirdiği pek çok ortamda Şeyhülislâmların Padişahlar aleyhinde fetva verdikleri ve amaçlanan sonuca ulaştıkları, hatta padişahları tahtlarından indirdikleri görülmüştür.

Edebiyatımızda toplumsal bir içgüdü olarak "nasihatnâme" geleneği vardır. Dinî, ahlâkî ve sosyal konularda "nasihatnâme" genel adıyla, bazıları yalnızca âyet ve hadislere[2]; diğer bir kısmı da âyetler ve hadislerle birlikte "kelâm-ı kibar"lar, atasözleri, deyimler gibi diğer ahlâkî ilkelere de dayanarak[3] öğüt veren, yol gösteren öğretici manzum veya mensur pek çok eser yapılmıştır. Pek çok Osmanlı aydını ve devlet adamları bazı önemli gördükleri aksaklıkları Padişaha duyurmak için güya ricâl'e nasihat eder görünen bir üslup kullanmışlardır.

Nasihatnâmelerin yazılması bazan bizzat Padişah emriyle münasip birine ya da bir heyete yaptırılmaktadır.[4] Bazı müellifler de kendilerini vicdanen borçlu

bilerek âhiret sorumluluğundan çekinmişler[5]; bazısı ise kendi tecrübelerini ve başkalarından dinlediklerini birlikte aktarmışlardır.[6] Bununla beraber itibar kazanmak ve mevki edinmek için yazanlar da vardır.[7] Fakat yazarların tümü eserlerini içlerine doğan manevî bir kuvvetle eski müelliflerin anlattıklarını gerekse görüp işittiklerini bir araya getirdiklerini söylerler.[8] Anlattıklarını teyit için âyetler, hadisler ve diğer İslâmî bilgilerle güçlendirerek vurgulamaya çalışmışlardır. Nasihatnâmeler Arapça, Farsça ya da Türkçe olarak yazılmışlardır.

1. 1876 yılında ilk Osmanlı anayasası olan "Kanun-i Esasî"de de Sultan Abdülhamid kendi yetkilerini kısıtlamıştı.
2. Örneğin Feridüddin Attar'ın Pendnâme'si gibi.
3. Örneğin Nâbi'nin Hayrabad ve Hayriye'si gibi.
4. Hazret-i Padişah-ı âlem-penah... tarafından ferman-ı cihan-müta ve hükm-i vacibü'l-ittiba' sâdır oldu ki... umur-dîde a'yan ve kar-azmüde ehl-i dîvan bir yere gelub .... bu gailenün tedbîri nedür göreler. Kâtib Çelebi, s. 120: Kitâb-ı Gülşen-i Mülûk, Uğur,Osmanlı Siyâset-Nâmeleri, s. 122
5. "...kemâ hüve hakikî sadakat üzre bir hizmetim suret bulmağın ...." Kitab-ı Müstetab, s. 33. Uğur, Osmanlı Siyâsetnâmeleri, s. 123.
6. Lûtfi Paşa'nın Asafnâmesi gibi.
7. Örneğin Gelibolulu Mustafa Ali'nin "Nasihatü's-Selâtin"i gibi.
8. Uğur, a.g.e., s. 122.

05. Biat nedir?

"Biat", kabul ve tasdik muamelesine verilen addır. "Biat etmek" ise birinin hâkimiyetini kabul etmektir. Osmanlı Devletinde her Padişah cülûsunda bu maksatla "biat törenleri" yapılması gelenek olmuştur. Cülûs eden Padişahın hükümran olabilmesi devlet erkânının kendisine usûlüne uygun olarak "biat etmeleri"nden sonra mümkündür. Dolayısıyla bu iş için yapılan törene "Biat Merâsimi" denirdi. Biat merasimi devletin siyâsî sonuçlar veren en önemli törenidir. Bu nedenle kargaşalığa, saltanat mücadelelerine, dış düşmanların kötülüğüne meydan verilmeden çok çabuk yapılmalıdır.

Eğer cülûs edecek olan şehzâde silahlı bir siyasî mücadele sonu belli olmamışsa, Padişahın ölümü Dârüssade Ağası tarafından hemen Sadrâzam'a duyurulur, o da hemen Dîvân'ı toplantıya çağırırdı. Dîvân şehzadeler arasından (irs ve yaş açısından) Kanunnâme'ye göre kimin Padişah olacağını tesbit ederek Dârüssaâde Ağası'na bildirilirdi.

Eğer Padişah, Şeyhülislâm'ın riyâset ettiği "Meşveret Meclisi"nin kararıyla tahttan uzaklaştırılmışsa, yeni Padişah yine aynı meclis kararıyla seçilirdi.

Darüssaâde Ağası Silahdar Ağa ile seçilen şehzadeye giderek onu babasından, (daha sonraları amcasından veya büyük kardeşinden) boşalan makama davet ederdi. Padişah namzedi şehzâde "arz ağaları" ile birlikte Taht Odası'na geçer, "Hırka-i Saadet" yanında iki rek'at şükür namazı kılardı. Sonra başına "yusûfî" denilen sorguçlu şâhâne bir sarık, sırtına "âlâ kaplı kapaniçe" denilen ve göğsü mücevher şemseli ve büyük yakalı kürk giyer, Bâbüssaâde önünde bayram törenleri gibi hazırlanan tahta otururdu.

Bütün devlet adamları "Dîvânî" denilen tören ve bayramlaşma elbiseleriyle, Şeyhülislâm örfî sarık ve beyaz kürk, Sadrâzam, Yeniçeri Ağası ve Kapudan Paşa kallâvî kavuk ve üst kürk, kazaskerler ve kadılar, müderrisler örfî kavuk ve üst kürk, diğerleri adî destar ve erkân kürkleriyle hazır olurlardı. Önce Nakibü'l-Eşrâf, sonra Kırım Hanzâdesi, arkadan Saray ağaları, hemen sonra Şeyhülislâm huzura gelir kısa bir duadan sonra biat eder, onu vezirler, kazaskerler, Yeniçeri Ağası, Kapudan Paşa, Tevkî'i Efendi ve diğer devlet erkânı izlerdi. Bu sırada "alkış çavuşları" alkış çağırırlar, törelere göre Padişah hangi devlet adamına ayağa kalkacağını usûlünce işaret verirlerdi. Tören teşrifatçıların etek öpmesiyle son bulurdu.

Padişah huzurdakileri selâmlayarak "Has Oda"ya geçer, biraz dinlendikten sonra ölen Padişahın cenaze törenine gidilirdi. Biat töreninden sonra yeni

Padişahın cülûsunu ilân etmek için Sarayburnu'ndan, Yedikule'den, Kızkulesi'nden, Hisarlardan, Tophane'den ve Tersâne'den toplar atılması için Topçubaşı Ağa'ya, münâdîler bağırtması Tellâlbaşı Ağa'ya ve Ayasofya, Fatih, Süleymaniye ve Sultanahmed camilerinde müezzinbaşıların salâ vermeleri için 'buyruldu' gönderilirdi.

Padişah cülûs'undan genellikle 2 ilâ 7 gün sonra uygun göreceği bir gün sabah namazı sonrasında Eyüb'e giderek Eyüp Sultan'ın türbesinde kılıç kuşanırdı.

Cülûs (ve biat) merasimi tamamlandıktan sonra durum bütün Osmanlı teba'asına da fermanlarla duyurulur, hutbelerin yeni Padişah adına okunması sağlanır. Yeni Padişahın cülûsu hakkında İstanbul'daki dâimi yabancı elçilere de "nâme"ler gönderilir, Erdel kralına, Eflâk ve Boğdan voyvodaları ile diğer devletlere de özel elçiler gönderilerek "cülûs tebliği" iletilir, Kırım Hanı'na bir kapıcıbaşı yollanarak durum bildirilirdi.

Yeni seçilen Osmanlı Padişahı aslında daha cülûs töreni sırasında iken erkân ve ricâl'den "biatü'l-hassa" almış olmaktadır. Cülûs bahşişi dağıtılması, terakkî ve çıkmalar yapılması, eyâletlere fermanlar gönderilerek yeni padişah adına "hutbe okutulması" ve bütün darbhanelerde "para bastırılması" da "biatü'l-âmme"yi sağlamak amacına yönelik eylemlerdir.

06. Cülûs Bahşişi nedir?

Osmanlılar'dan önceki İslâm devletlerinde de cülûs bahşişi âdeti bulunmaktadır.[1] Bu bahşişler herhangi bir sebeple verilemezse askerler ayaklanmakta ve karışıklık çıkmaktadır.

Osmanlılarda da ilk cülûs bahşişi Yıldırım Bayezid tarafından verilmiş ve Fatih Sultan Mehmed sonrasında da gelenek haline gelmiştir.[2] Nitekim oğlu Sultan II. Bayezid'in de, Amasya'dan İstanbul'a gelmekte iken yeniçerilerin isteği üzerine hem cülûs bahşişi vermesi, hem de ulûfelerine zam yapmış olması, kapıkulu askerlerinin maaşlarına da zam yapılmasını derhal âdet durumuna getirmişti.[3] Böylece cülûslarda bahşiş ve terakkî olarak Hazine'den çıkan meblağ devleti sıkıntıya düşürecek düzeylere ulaşmıştı.[4]

Ölüm, hal gibi sebeplerle bazan bir yıl içinde ya da ortalama olarak heryıl ard arda gelen cülûslarda bu malî sıkıntı Hazine'yi altından kalkamayacağı kadar zor durumda bırakmaktadır.[5]

Bu bahşiş'in verilmesi ancak yeni padişahın, "Kullarımın bahşiş ve terakkîleri makbulümdür, verilsin" biçiminde "hatt-ı dest"i (kendi yazısı emri) ile mümkündür. Cülûs bahşişinin dağıtılması için de, ulûfe'de olduğu gibi yine Dîvân toplanırdı. Ancak bu kez Arz'a girilmesi gerekmez, önceden hazırlanmış olan para keseleri ulûfe tertibi gibi hemen dağıtılırdı. Bununla beraber bahşişin verilmesi sırasında Başçavuşun ölen padişaha ve yeniçerilere dua edip, çavuşların "amin" dediklerini yeniçerilerin işitmesi gerekmekteydi.

Bu bağlamda bakılırsa "biatü'l-hassa" sonrasında "cülûs in'amı" adıyla dağıtılan bahşişin (ve terakkîler'in) aslında "biatü'l-âmme"nin özellikle Seyfiye tarikinden ve ricâl'den alınacak bölümüne yönelik maksadı olduğu görülüyor. Bununla beraber bazan yeniçeri emeklilerine de cülûs bahşişi verilmiştir.[6]

Cülûs münasebetiyle Seyfiye ve İlmiye (Kalemiye ile birlikte) tarikleri mensuplarının yevmiyelerine bir miktar zam yapılır, Timarlı sipahilerin timarlarına yeni gelir kaynaklarının eklenirdi. Buna "cülûs terakkisi" denirdi.

1. Osmanlılar'dan önceki Abbasîler, Samanîler, Gazneliler, Selçuklular'da Harizmşahlar gibi İslâm devletlerinde ve Moğollar'da da cülûs bahşişi âdeti vardır.
2. İlk defa Fatih Sultan Mehmed'in Karaman seferinden (1451) dönüşü sırasında yeniçerilerin padişahtan aldıkları 10 kese akçe bahşiş cülûs bahşişlerine örnek olmuştur.
3. "III. Murad'ın cülûsunda Enderun hazinesinden her kesede 10.000 altın olmak üzere 75 kese altın çıkmış ve bunun 70 kesesi başta yeniçeriler olmak üzere kapıkulu askerlerine dağıtılmıştır. III. Mehmed'in cülûsu münasebetiyle Sadrâzam ile Şeyhülislâma 30.000'er, vezirler ve kazaskerlere

20.000'er, yüksek rütbeli kadılara 15.000'er, müderrislerin büyüklerine 5000'er, küçüklerine 3000'er, meşayihin bazısına 1000'er, defterdarlara 20.000'er, nişancıya 30.000, çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdasına 15.000'er, rikab-ı hümayun ağalarına 10.000'er, müteferrikalara 2000'er, reisülküttaba 7000, defter-i hakanî emînine 5000, evkaf muhasebecisine, mukataacıya, teşrifatçıya, Anadolu ve haraç muhasebecilerinin her birine 3000'er, öteki memurlara da belirli miktarlarda bahşiş dağıtılmış, bazısına ayrıca elbiselik kumaş ve hil'at hediye edilmiştir" Abdülkadir Özcan, Cülûs, İslâm Ans. (Diyanet), c. 8, s. 112

4. Her cülûs Hazineye yaklaşık 300 milyon akçeye mal oluyordu. a.e.a.y.

5. Mesela I. Ahmed'in ölümünden (1617) sonra I. Mustafa'nın, birkaç ay sonra II. Osman'ın, dört yıl sonra tekrar I. Mustafa'nın, dört ay bile olmadan IV. Murad'ın cülûsları yüzünden beş yılda dört defa bahşiş verilmesi devleti çok zor durumda bırakmış, hatta IV. Murad'ın cülûs bahşişi Saraydaki altın ve gümüş kap kaçakların eritilerek para kestirilmesiyle verilebilmiştir. a.e.a.y.

6. Örneğin Sultan II. Süleyman'ın ve III. Osman'ın cülûsunda olduğu gibi.

07. Tahta çıkan padişah, otoritesini nasıl ilan etmiştir?

İslâm ülkelerinin devlet geleneğinde hükümdarların halife tarafından tanınması gerekmekteydi. Bu da hutbelerin halife adına okutulmasına izin verilmesiyle belirlenmekteydi. Ancak zamanla hutbelerde halife'nin adı ile birlikte hükümdarın adı da birlikte okunmağa başlandı.[1] Nitekim Anadolu Beylikler döneminde bağımsız beyler hutbeyi halife'nin adı ile kendi adlarını birlikte söyleterek okuturlardı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde de hutbelerin padişah adına okunması hem geleneksel ve hem de sosyo-politik bir olgu olarak devam etti.

Henüz banknotlar, kâimeler ve kağıt paralar ortaya çıkmadan önce geçerli olan madenî para sisteminde "sikke"lerin üzerlerine ülke hükümdarın adı, unvanı ile bazı simgeler ve bilgiler basılmıştır. Siyasî sınırları içinde devletin ekonomisinin değer birimi olması yanında hükümranlığının da sembolüdür. Dolayısıyla cülûs eden her Osmanlı padişahı derhal kendi adına para bastırır.

1. Memlüklüler Abbasî halifeleriyle; Bâbürlüler Hulefa-yi Raşidîn ile; Şiî hanedanları on iki imam ile birlikte hutbe'de kendi hükümdarlarının adlarını okutuyorlardı. İslâm Ansiklopedisi (Diyanet), c. 18, s. 427.

08. Osmanlı Hanedanında tahta kimler çıkmıştır, bunların özellikleri nelerdir?

Osman Gazi'den Yavuz Sultan Selim'e kadar saltanatın babadan oğula geçmesi (Evlâdiye) yöntemi On altıncı yüzyıl sonlarına kadar bazı şehzadelerin babalarına ya da kardeşlerine karşı ayaklanarak taht kavgasına girişmelerine yol açtı. Yavuz Sultan Selim'den sonra Sultan I. Ahmed'e (1617) kadar Osmanlı tahtının verâsetinde "ekber evlâd" (en büyük erkek evlâd) yöntemi ve daha sonra ise hanedanın en yaşlı erkek üyesi (ekber ü erşed) kuralı uygulandı.

Böylece On yedinci yüzyıl ortalarından itibaren[1] şehzadelerin katledilmeleri önlenmiş, ancak şehzadeler Topkapı Sarayında "Kafes" tabir edilen "Şimşirlik Kasrı"nda oturtulmuşlardır.

Padişahların toplam sayısı 36'dır.[2] Ancak, Sultan II. Murad , Fatih Sultan Mehmed ve Sultan I. Mustafa ikişer kez tahta çıkmışlardır. Padişahlardan 15'i birbirinin kardeşi ve amcaoğlu'dur. Dolayısıyla (1299) Osman Gazi'den saltanatın kaldırılması (1922) tarihine kadar geçen 623 yıllık süre içinde Padişahların batın sayısı 21'dir.

Hanedan şeceresinde toplam 13 farklı padişah adı bulunur: "Orhan, İbrahim, Abdülmecid ve Abdülaziz" isimleri "1'er", "Bayezid, Süleyman, Mahmud" 2'şer ; "Osman, Selim, Ahmed" 3'er; "Mustafa" 4 ; "Murad" 5 ; "Mehmed" 6 kere kullanılmıştır.[3]

Diğer taraftan padişahlar arasında isimleri kadar lâkapları da ünlü olanlar şunlardır: I.Osman ile Orhan (Gazi); I. Murad (Hüdavendigar); I. Bayezid (Yıldırım); I. Mehmed (Çelebi); II. Mehmed (Fâtih); II. Bayezid (Velî); Selim (Yavuz); I. Süleyman (Kanunî); II. Selim (Sarı), III. Mehmed (Eğri Fâtihi); I. Mustafa (Divâne), II. Osman (Genç); III. Osman (Nurî), IV. Murad (Bağdad Fâtihi); İbrahim (Deli), IV.Mehmed (Avcı); III. Selim (Halim); II. Mahmud (Adlî);

Osmanlı padişahları şiir'le de uğraşmışlardır. Padişahların şiirlerinde kullandıkları mahlaslar da şöyledir: Murad II (Muradî), Fatih (Avnî), Bayezid II (Adlî), Yavuz (Selimî), Kanunî (Muhibbî), Selim II (Selimî), Murad III (Muradî), Mehmed III (Adlî), Ahmed l (Bahtî), Genç Osman (Farisî), Murad IV (Muradî), Mustafa II (İkbalî), Ahmed III (Necibî), Mahmud l (Sebkatî), Mustafa III (Cihangir), Selim III (İlhamî) ve Mahmud II (Adlî).

Aralarında Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim (Farsça), Kanunî Sultan Süleyman, Sultan III. Murad (2 Türkçe, 1 Arapça, 1 Farsça olmak üzere 4 adet), Sultan III. Selim de "Dîvân" sahibi olan padişahlardır.

İlk altı hükümdar Bursa' da, daha sonrakiler de İstanbul'da gömülüdür.[4]

Cülûs yaşı açısından en genci 7 yaşında Padişah olan Sultan IV. Mehmed'dir. Osmanlı padişahlarının ortalama "Cülûs yaşı" 32, saltanat süresi sonundaki yaş ortalaması 50, ortalama saltanat süresi 17 ve vefat ettikleri yaş ortalaması da 51'dir.[5]

Hanedan'da 15 tahttan indirme olayı yaşanmış,[6] Sultan I. Mustafa ise iki kez tahttan indirilmiştir. İki padişah da kendi istekleriyle saltanattan feragat etmişlerdir.[7] En uzun saltanat süresi 45 yıl, 11 ay, 7 gün ile (1520-1566) Kanunî dönemi'dir.[8]

Osman Gazi'den Kanunî Sultan Süleyman'a kadar gelen 10 padişah bütün seferlere katılmışlardır.[9] Kanunî'nin oğlu Sultan II. (Sarı) Selim sonra gelen 21 padişah içinden de yalnızca 5'i seferlere katıldılar.[10] Ancak savaş stratejilerinin değişmiş olmasının da bunda katkısı olduğu düşünülmelidir. Nitekim fiilen savaşa katılmamış olmalarına rağmen 5 Padişah da fetvayla itibarî olarak "Gazi" unvanı almışlardır.[11]

1. Dördüncü Mehmed tarafından 1652 tarihindcn itibaren.
2. "Fetret" devri'nde Yıldırım Bayezid'in oğullarından Osmanlı topraklarına hiçbir zaman tam anlamıyla egemen olamamış Süleyman ve Musa çelebiler de Padişahlar cetveline alınırsa Osmanlı hükümdarlarının sayısı 38'i bulur.
3. Oysa şehzâdelerin isimleri çok daha fazla farklılaşma gösterir.
4. Son Padişah VI. Mehmed 'in (Vahdeddin) mezarı Şam'da, son halife Abdülmecid Efendi'ninki de Medine'dedir.
5. Alderson, s. 200.
6. Konumuz içinde kalan süreçte halledilenler "Yıldırım Bayezid, II. Bayezid, 1. Mustafa, II. Osman, İbrahim, IV. Mehmed , II. Mustafa, III. Ahmed, III. Selim"dir.
7. Bunlar Sultan II. Murad ve Sultan III. Ahmed'dir.
8. En kısa saltanat Sultan V. Murad'ın 93 gün süren padişahlığıdır.
9. Sarayından ayrılmayan ilk padişah Kanunî'nin oğlu Sultan II. (Sarı) Selim oldu.
10. Mehmed III (1595-1603), Osman II (1618-1622), Murad IV (1623-1640), Mehmed IV (1648-1687) ve Mustafa II (1695-1703) sefere çıktılar.
11. Bunlar Mahmud I (1730-1754), Mustafa III (1757-1774), Abdülhamid I (1774-1789), Selim III (1789-1807), Mahmud II (1808-1839) dir. Daha sonraki dönemde de Abdülmecid (1839-1861), Abdülhamid II (1876-1909) ve V. Mehmed (Reşad) (1909-1918) "Gazi" unvanı almışlardır.

09. Şehzadelerin yaşantısı ne şekildedir?

Şehzadelerin doğumları Dârüssaâde Ağası ve hanım sultanların da rütbeli bir Saray Ağası ile hatt-ı hümâyûn gönderilerek Paşakapısı'na yani Sadrâzam'a bildirilirdi. Gönderilen hatt-ı hümâyûn üzerine Sadrâzam ve Şeyhülislâm, vezirler, kazaskerler, Yeniçeri Ağası ve diğer devlet ricâli Saray'a giderler ve Huzur'a kabul olunurlardı. Sadrazam'ın kethüdası vasıtasıyle gönderdiği mücevherli beşik Dârüssaâde Ağası'na teslim olunurdu. Sadrazam'a ve ricâle lohusa şerbetleri gönderilir ve haremleri (eşleri) de Harem'e davet edilirdi.

Diğer taraftan bu durum İstanbul'da ve memleketin her tarafında toplar atılarak, ilân edilir, şenlikler yapılır[1], fermanlar gönderilerek şer'i mahkeme sicillerine kaydolunurdu. Atılan topların ve yapılan şenlik günlerinin sayısı yenidoğanın şehzade veya sultan oluşuna, kardeşleri bulunmasına göre hatta mevsimlere bağlı olarak değişirdi.[2]

Şehzadeler padişahların haseki, ikbal ve odalıklardan da doğarlardı. Başka bir deyişle anasının sıfatına bakılmaksızın Padişahın erkek çocuklarına şehzade denilir. Padişahların kız evlatlarına da sultan unvanı verilir.

Şehzadenin bakımına annesi ve has odalılardan üç ağa nezaret ederlerdi. Ağalar içinden en yaşlısı "başlala" denilen şehzadenin baş mürebbisi idi. Bunun emri altındaki diğer ağalara "lala" denirdi. Lalalar şehzadelerin yetiştirilmelerinden ve özellikle Padişaha bağlılıklarından sorumluydular. Dolayısıyla Enderûn ağaları arasından Padişahın yakını ve bildiği birisi lala olurdu.

Şehzade 5-6 yaşlarına gelince, "bed-i besmele" denilen özel bir törenle[3] derslere başlardı. Bu merasimde ve davetlilerin huzurunda Şeyhülislâm şehzadeyi elif'ten ye'ye kadar okutur ve sonra dua ederdi. Bu sırada şehzade, Şeyhülislâm'ın elini öpmek ister, ama o elini öptürmeyerek şehzadenin omuzunu öperdi. Sadrazam tarafından şehzade'ye müzehhep cüz kesesi içinde elifba hediye edilirdi. Şehzade hocasından Dârüssaâde Ağası'nın dairesinde ders görmeye başlardı.

Şehzadelerin sünnet düğünleri[4] de günlerce, haftalarca süren düğünler, şenlikler yapılırdı. Sünnet olan ve 13-14 yaşına gelen şehzadeye ayrı bir daire verilir, buraya annesiyle kız kardeşlerinin dışında hiç bir kadın giremezdi.

Osmanlı şehzadeleri, devlet yönetiminde sancakbeyi olarak eğitilmeleri

amacıyla Anadolu'nun eski beylik merkezleri olan Konya, Manisa, Trabzon, Kastamonu, Kütahya, Çankırı, Aydın, Amasya ve Teke[5] sancaklarına gönderilmektedirler. Anadolu dışındaki tek şehzade sancağı Kefe[6] idi.

Ancak On altıncı yüzyıl sonlarına kadar bazı şehzadelerin babalarına ya da kardeşlerine karşı ayaklanarak taht kavgasına girişmeleri sebebiyle, İkinci Selim devrinden itibaren yalnız veliahd olan (en büyük) şehzade Sancak'a gönderilmiş ve Manisa Sancağı veliahd şehzade sancağı olmuştur.[7]

Yalnız en büyük şehzadenin sancağa çıkarılmasıyla başlayan dönemde Padişah ölünce, vezir-i âzam tarafından "vâli-şehzade"ye bir haber gönderilmesi tahta geçmek için yeterli sayılmıştır.[8] Bazan da şehzadenin bizzat annesi vâlide sultan haber göndermektedir.[9]

1. Doğum şenlikleri ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.
2. Örneğin Sultan I. Abdülhamid'in ilk çocuğuna şenlik yapılmış ise de, ikinci oğluna masraf yapılmasını istemiyerek "Böyle maskaralık lazım değildir, dervişân tekkelerine nezirler ve sadakalar verilüb mekteb hocalarına Paşakapısına gelince hil'at giydirilüb, kalfalarına sarık parası ve masumlara çil para ve pilav-zerde» verilmesini emretmişti.
3. Bed-i besmele töreni ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.
4. Şehzadelerin sünnet düğünleri ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.
5. On dördüncü yüzyılda kurulan Tekeoğulları Beyliği'nin Antalya ve Fethiye dolaylarındaki bölgesi.
6. Kırım'ın güney kıyısında "Küçük İstanbul" diye adlandırılan kent.
7. Yetişkin şehzadelerin sancağa çıkarılmayıp yalnız büyük şehzadenin sancak beyi olmasının kabulüne, Bayezid ile Şehzade Selim arasındaki mücadelenin ve büyük şehzadenin sancağa çıkarılması usulünün kaldırılmasına da Üçüncü Mehmed'in oğlu olan ve babası tarafından öldürülen Şehzade Mahmud hadisesinin sebep olması ihtimal dahilindedir. Pakalın, III/121.
8. Örneğin IV. Murad, Vezir-i Âzam Sokollu Mehmed Paşa'nın yolladığı haber üzerine İstanbul'a gelip padişah olmuştur. Bekir Kütükoğlu, İA. /VIII, s. 615.
9. Nitekim IV. Mehmed de, 1595 yılında annesinin gönderdiği haber üzerine İstanbul'a geldi. Tayyib Gökbilgin, İA/VII, s. 536.

10. Padişahın hazinesi nasıl oluşmuştur?

Hazine-i Hassa (ya da İç Hazine veya Enderun Hazinesi) da padişahın kişisel serveti sayılan "geçmiş padişahların mühürlü sandıklarda korunan gümüş ve altın sikkeleri, altın ve gümüş murassâ evâni, cevâhir, her türlü takıları; kürkler, şallar, değerli kumaşlar, halılar, mücevher işlemeli eyerler, serâsere kaplı ve altın düğmeli kapaniçeler gibi maddî ve manevî değerli eşya saklanırdı. Aslında başlangıçta yalnızca Saray harcamalarını karşılamak için kurulan İç Hazine, Enderun'un Hazine Koğuşu ile birlikte üç bölümden oluşan birimdir. Bu bölümleri "serhazîn-i Enderun" (hazinedarbaşı), Hazine kethüdası ile hasodabaşı yönetmektedir. Ancak aralarında Hazine kethüdası hepsinin âmiridir.

Hazine, eski bir an'aneye uyularak son zamanlara kadar Yavuz Sultan Selim'in mühürü ile mühürlenmiştir. Rivayete göre, Sultan Selim: "Benim altınla doldurduğum Hazine'yi haleflerimden, her kim, mangırla doldurursa Hazine onun Mühürü ile mühürlensin ve illâ benim mühürümle mühürlenmekde devam olunsun" vasiyetinde bulunmuştur.

Birinci Hazine, nakid ve nadir eşyalarla dolu dört odadan ibârettir. Birinci Oda pek çok miktarda yaylar, oklar, zenberekli yaylar, türlü türlü tüfenkler, kılınçlar ve aynı neviden diğer silahlarla doludur. Birer şaheser olan bu silahlar, muhtelif zamanlarda Padişahlara hediye edilmiştir.

İkinci Oda'da her birinde "on iki ayak uzunluğunda, altı ayak genişliğinde altı ayak derinliğinde" altı büyük sandık vardır. Anbar denilen bu sandıklar, Padişahın şahsına ait esvaplar, kıymetli kürkler, muhteşem sarıklar ve inci işlemeli yastıklar gibi türlü eşya ile doludur. Mücevheratla doldurulmuş dizgin ve eyerler ise, duvara tesbit edilmiş sırıklar üzerine konulmuştur.

Üçüncü Odada göze çarpan şey büyük bir sandıktır. Sandığın alt kısmında Padişah tahtının muhteşem örtüleri konulmuştur. Orta kısmında, güzel işlemeli biniş takımları saklanmıştır. Bunların bazıları inci ve kıymetli taşlarla tezyin edilmiş olup büyük merâsim günlerinde kullanılır. Üst bölümde elmas, yakut, zümrüt, inci ile müzeyyen dizginler, göğüslükler, kolanlar ve özengiler muhafaza edilirler.

Yeni tahta geçen Padişah, cülûsun on beşinci günü Hazine'yi teftiş ve Hırka-i Saadet Dairesi'ni de ziyaret ederdi. Hazine'nin Sultan Selim 'in mührü ile mühürlenmiş kapısı özel bir törenle açılıp içeri girilir, Hazine baş yazıcısının getirdiği "müfredatlı defter" yeni Padişah tarafından gözden geçirilirdi.

Padişah Hazine'nin her tarafını gezdikten sonra Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği altın kaplı tahta oturur, defterde dikkatini çeken şeyleri getirterek inceler, gerekli izahatı alırdı. Padişah ayrıldıktan sonra Hazine'nin kapısı yine mutad törenle ve yine Sultan Selim'in mühürüyle mühürlenirdi.

Herhangi bir sebeple Hazine'nin açılması lâzım geldiği zaman, Hazine kethüdası Sultan Selim'in mühürünü, baş yazıcı da anahtarı alarak gelirler, kapının iki tarafına Hazine ve Seferli koğuşları hademesi dizilir, önce kapı üzerindeki mühür muayene edilir, sonra kapı açılırdı. Yirmi, otuz kişi olarak içeri girenler, ne kadar gerekli olsa da ellerini ceblerine ya da kuşaklarının arasına sokamazlar.[1]

1. Ali Seydî Bey, s. 128.

11. Padişah tuğralarının sebep ve önemi nedir? Mühür ve Ferman nasıl tanzim edilmiştir?

Selçuklu Sultanı Söğüt ile Eskişehir'in bulunduğu bölgeyi Osmanlı Beyliği'ne tahsis ederken Osman Bey'e de "tuğ, alem, kılıç ve gümüş takımlı at ve berat" göndermişti. Dolayısıyla hükümdarın (ve gerekse çevresindeki erkân'ın) bazı özel "alamet"lere (simge ve işâretlere) sahip olmaları hem gelenekler, hem de hükümranlık kudret ve ihtişamını iletmek açısından gereklidir. Örneğin "Mehterhâne-i Hümâyun" günün belirli saatlerinde "nevbet" vurmaları veya külliyelerin, selâtin camilerinin kapılarına, çeşmelerin kitabelerine kazınmış tuğralar topluma Padişahın gücünü ve varlığını hatırlatmaktadır.

Tuğra Osmanlı devlet tüzel kişiliğinin ve dolayısıyla bizzat Padişahın kudret simgesidir. Dolayısıyla her Padişah cülûsunda, çoğu defa aynı gün, kendisine gösterilen tuğra örneklerinden birisini seçer ve çeşitli kimselerin ellerinden çıkmış olmalarından ötürü birbirinden oldukça farklı görünüşe sahip olsalar bile saltanatı müddetince tuğrasının metni ile harflerin o metin içerisindeki yerleri demek olan istifini bir daha değiştirmezdi.[1]

Padişahın mührüne "Hatem-i şerif" denilirdi. "Hatem", sözlük anlamında üstü mühürlü yüzük demektir. Aynı zamanda "işi bitiren, sonunu getiren" anlamına da gelir.

Osmanlı Padişahları unvanlarını devlet maslahatının gerektirdiği siyasî veya ticarî ahidnâmelerde ya da İslâm ve gayrimüslim devlet başkanlarına gönderdikleri "Nâme-i Hümâyun" denilen mektuplarında kullanırlardı. Unvanlar bir yandan devletin haşmetini, kudretini, diğer taraftan Padişahın hem atalarını ve hem de kendisini yücelten etkili bir üslupla kaleme alınmışlardır.

1. Bununla beraber Sultan III. Mustafa'nın saltanatının 5. yılında, tuğrasının hem metni hem de istifi değiştirilmiştir. Birkaç Padişahın da saltanatlarının ilk yıllarında, tuğralarında küçük istif değişiklikleri yapılmıştır.

12. Padişahlar nasıl tahtlarda oturmuş, nasıl kavuklar giymişlerdir?

"Taht" kelimesi mecazî anlamıyla da "hükümdarlık yetkisi"ni simgeler. Cülûs törenlerinde padişahlar Bâbüssaâde eyvanı altına kurulan "Cülûs Tahtı" ("Taht-ı Âl-i Saltanat" ya da "Taht-ı Hümâyûn" da denir) üzerinde biatları kabul etmişlerdir. Bayram öncesi "Arife Tahtı", bayram günü "Muayede Tahtı" adıyla yine Bâbüssaâde önünde tahtlar[1] kurulur. Padişahın bayram tebrikatı için "Fatih Kanunnâmesi"nde belirtildiği üzere[2] "muayede-i umumî" merâsimi yapılır.

Oysa Padişahın resmî makamı sayılan "Arz Odası"ndaki "Arz Odası Tahtı", üstü güneşlik biçiminde sayvanla örtülü bulunan geniş bir sedir'den ibarettir.

Avrupa ülkelerinde imparator ve kıralların "taç" , "hükümdarlık âsâsı" ve "taht" gibi devletlerarası hukuk ve siyasette[3] anlamları olan simgeleri vardır.[4] Osmanlı devlet geleneğinde padişahların giydikleri "kavuk" ise benzer anlamda olmasa da Padişahın kıyafetini tamamlayıcı ve tanımlayıcı alâmetler arasında yer alır.

Bununla beraber kavuklar, üzerilerine murassa sorguçlar, süsler konularak daha gösterişli olmaları sağlanmış olsa bile, Batı hükümdarlarının som altından yapılarak üzerine kıymetli taşlar, mücevherler çakılmış taçları ile maddî değer olarak boy ölçüşemez.

1. Osmanlı Padişahlarının muayede (bayramlaşma) için özel tahtları vardır. Örneğin On yedinci yüzyılın ilk yarısında Sultan I. Ahmed (1603-17) ve Sultan IV. Murad (1623-40) için yaptırılmış olanlar ya da Sultan I. Mahmud'a (1730-54) İran'dan hediye olarak gönderilmiş "Şah İsmail'in Tahtı" olarak bilinen taht gibi.
2. "Bayramlarda Meydân-ı Dîvan'a taht kurulup çıkmak emrim olmuştur. El öpüldükte vüzerâm ve kazaskerlerim ve defterdarlarım kafadarım olup duralar." Fatih Kanunnâmesi.
3. Krallara, imparatorlara Papa ya da görevlendirdiği vekili tarafından taç giydirilmekte ve kutsanmaktadır. Nitekim Napolyon Bonapart da Papa'nın elinden imparatorluk tacı giymişti.
4. Nitekim "tacını" ya da "tahtını kaybetti" deyimleri "hükümdarlığını kaybetti" anlamında kullanılır.

13. Kılıç Kuşanma merasimi nedir, nasıl icra edilmiştir?

Osmanlı Padişahlarının "Kılıç Kuşanma Töreni" için Topkapı Sarayı'ndan Eyüp'e törenle gidilip, dönülmesine "Kılıç Alayı" denirdi.

Alayın yapılacağı gün, Top Arabacıları, Topçular, Cebeciler ve Yeniçeriler iki taraflı saf halinde Saray'ın birinci avlusunda beklerlerdi. Bu alay başta asesbaşı, subaşı, Dîvân-ı Hümâyun çavuşları, müteferrikaları, çaşnigirler, altı bölük ağaları, şikâr ağaları, kapıcıbaşılar, rikab ağaları, miriâlem, birinci imrahor, ulema, şeyhler, defterdarlar, reisülküttap, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, vezirler ve Sadrâzam ile hep birlikte Eyüp'e doğru yola çıkılırdı. Alay Eyüb'e vardıktan sonra, Eyüpsultan Türbesi'ne deniz yolu ile gelecek olan Padişahı beklemeye başlardı.

Padişahlar, sabah namazından sonra Sinan Paşa köşkünden üç fenerli saltanat kayığına binerek maiyetlerinde silahtar, çuhadar, rikâbdar ve diğer Saray ağaları olduğu halde Eyüp'e hareket ederlerdi. Saltanat kayığının dümenini bostancıbaşı tutardı. Padişahlar Eyüp'te Bostan İskelesi'nde saltanat kayığından inerken Sadrâzam Padişahın sağ, Dârüssaâde Ağası ise sol koltuğuna girerlerdi. Karaya çıkıldıktan sonra, önceden hazırlanmış bir konağa gidilerek dinlenilir, öğle namazı kılınır ve öğle yemeği yenilirdi. Daha sonra Padişah at üstünde olmak üzere, Sadrâzam, vezirler ve öteki devlet ileri gelenleri Eyüpsultan Türbesi'ne hareket ederlerdi. Bu sırada çubukçu denilen görevliler çevreye toplanan halka para saçarlardı. Padişah türbeye girdikten sonra Sadrâzamı, Şeyhülislâmı ve Yeniçeri Ağası'nı yanına çağırır; Şeyhülislâm dua eder, ardından Padişah iki rekât namaz kılardı. Namazdan sonra da Şeyhülislâm Padişaha kılıcını kuşatırdı. Türbe içinde bu tören yapılırken, Eyüp camisi'nin dışında 40-50 koyun kurban edilerek etleri halka dağıtılırdı.

Bazı Padişahlar Eyüp'e karayolu ile gitmişler ve Fatih'in türbesini gidiş sırasında ziyaret etmişlerdir. Eyüp'ten dönüş karayoluyla olur. On yedinci yüzyılın yarısına kadar dönüş sırasında bütün geçmiş Padişahların, yarısından sonra ise yalnızca Fatih'in türbesi ziyaret edilmiştir. Ayrıca, gidişte ya da dönüşte Şehzade Camii'nin önünden geçilirken mutlaka Yeniçeri Ocağı'nın Birinci Cemaati'nin odası ziyaret edilir, Padişah yeniçerilerin sunduğu şerbeti içer ve şerbet kabını altınla doldurarak geri gönderirdi. Kılıç alayının gidiş ve dönüşünde kapıcılar kethüdası ile imrahor ağa halkın arzıhâllerini (dilekçelerini) toplarlar ve yeni Hünkâra arz ederlerdi. Kılıç Alayı Padişahın saraya dönüşü ile son bulurdu.

Ölen Padişahın yerine gelen yenisinin kılıç kuşanma törenlerinde insanların fâni ama toplumun hayatının ebedî olduğu kavramı vurgulanıyor.

14. Saltanat Sancaklarının anlamı nedir, kaç tane sancak vardır?

Osmanlı Padişahlarına mahsus olan sancaklar "Saltanat Sancağı, Elviye-i Sultâni, Alemhâ-yi Osmâni, Alem-i Padişâhi, Livâ-yi Saadet" gibi isimlerle anılırdı. On altıncı yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde o zamana kadar dört ayrı renkte olan saltanat sancaklarının sayısı artırıldı. Saltanat sancakları bu dönemden sonra artık "bir beyaz, bir yeşil, iki kırmızı ve iki alaca yeşilli kırmızılı ve biri de Yeniçerilere ait olarak yarı kırmızı ve yarı sarı renklerde" olmak üzere yedi tanedir.[1]

Her Padişah da cülûsundan sonra kanun üzere kendisine ismi yazılı saltanat sancakları yaptırırdı. Ancak Osmanlılar'ın On dördüncü yüzyılda kuruluştan beri kullandıkları değişmez asıl Saltanat Sancağı "Akalem" (ya da "Ak Sancak") denilen beyaz renkli sancaktır.

Saltanat sancaklarının gönder başları altın alemli olup, üzerlerinde Mushaf-ı Şerif takılı ve sancakların üzerinde "İnnâ fetahnâ leke fethan mübînâ" âyet-i kerimesi yazılıdır.[2]

Padişahlar sefere çıkarken yapılan "resm-i geçit"de, Hükümdar'ın arkasında silahdar, çuhadar ve rikabdar ağalar; onların arkasında da, sağında "Ak Sancak"ı bizzat taşıyan "Mehterân-ı Alem" bölüğünün ağası "mîr-i alem" ve solunda kapıcılar kethüdası ile birlikte Kapı Ağası yürür; hemen arkalarından 30-40 kişilik "Mehterân-ı Alem"(ya da "Alemdârân-ı Hassa") denilen "Sancaktar Bölüğü"[3] ile birlikte geri kalan altı sancağı taşıyan "emîr-i alem"in maiyetinden altı alemdar gelirlerdi.

Ak Sancağın sağında "Kırmızı Sancak"lı sipah bölükleri ve sol tarafında "Sarı Sancak"lı silahtar bölükleri yer alırdı. Eğer iki yerde sefer varsa Padişah veya sefere gitmediği zamanlar Serdar-ı Ekrem tayin olunan Sadrazam'a Ak Sancak, diğer cepheye serdar tayin edilen vezire de Yeşil Sancak verilirdi.[4]

Bununla beraber savaş sırasında "Sancağ-ı Şerif" ileride ve saltanat sancakları ise Padişahın ya da Serdar-ı Ekrem tayin olunan Sadrazam'ın arka tarafında bulunurdu. Bununla beraber Osmanlı eyâlet ve sancaklarına özgü sancakların da yığınaklar yapılırken ve savaş sırasında eyâlet askerlerinin sevk ve yönetimine katkısı vardır.

Diğer taraftan Donanmâ-yi Hümâyun'da yeşil ve genellikle kırmızı renklerdeki

sancaklar kullanılırdı. Üzerinde iki, bazan üç beyaz hilâl bulunurdu.

1. Tarih kaynaklarının hepsinde "beyaz" ve "yeşil" renkli sancaklar üzerinde ittifak varsa da örneğin "Selanikî Tarihi, Hammer, Kavanin-i Osmanî ve Rabıta-i Asitane"de diğer renkler üzerinde ayrılık vardır. Bununla beraber her ikisi de On altıncı yüzyıl sonları ve On yedinci yüzyıl başlarında Ordu ile birlikte savaşlara katılmış olan Selânikî ile "Vakayi-i Tarihiyye" müellifi Abdülkadir Efendi'nin verdikleri bilgiler uyuşmaktadır.
2. Bununla beraber Saltanat sancakları arasında çok büyük boyutlarda (5x14 m) ve ağırlıkta (58 kg) olanlarının bulunması, bu sancakların savaşta arazî üzerine yayılarak harekat sırasında Merkezi belirlemek için kullanıldığı düşünülebilir.
3. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, s. 449.
4. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bu sancakların renkleri hakkında, en azından devirlere göre değiştiklerini belirten ihtilaflar vardır. ".... ak sancak ile kırmızı sancak belki eserlerde zikredilen saltanat sancaklarından iseler de diğerleri hakkında sarih bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir. Tarif edilen yeşil sancaklar ise küçük olup bunların saltanat sancakları olduğu şuphelidir. Osmanlı Şehzadelerinin sancakları yeşil olduğundan bunlar belki de şehzadelere aittir." Pakalın, Tarih Deyimleri, c. III, s. 111.

15. Mehter takımının fonksiyonu nedir?

Tam bir mehter takımında "kös, davul, nakkare, halile, çevgan, nefir, zurna, boru, zil" gibi nefesli ve vurmalı çalgılar yer alırdı. Mehter takımının büyüklüğü tam takım hâlindeki sazların tekrarlayan sayısına göre ölçülür, "altı kat", "yedi kat", "dokuz kat" olarak isimlendirilirdi. Fatih Sultan Mehmed döneminde Mehterhane-i Hâkâni ya da Mehterhane-i Hümâyûn dokuz kat olarak düzenlenmişti. Daha sonraları Hünkâr Mehteri her bir sazdan 12'şer adet bulunan "on iki katlı" olmuştur. Hatta Evliya Çelebi'ye göre 22 deve'nin taşıdığı 80 adet kös denilen yarım kubbe biçiminde, gök gürültüsünü andırır ses çıkartan çift taraflı davullar vardı.

"Mehterân-ı Tabl u Alem" adıyla anılan "Mehterhane-i Hümâyûn"un personel kadrosunu "Mehterân-ı Alem" (ya da "Alemdârân-ı Hassa") denilen "Sancaktar Bölüğü" ile "Mehterân-ı Tabıl" denilen "Çalıcı Mehteran Takımı" oluşturmaktadır.

"Mehterân-ı Tabl" ("Mehteran-ı Fasıl" da) denilen 16 kişilik Zurnacılar Bölüğü, 8 kişilik Nakkareciler Bölüğü, 16 kişilik Tabbal Bölüğü, 7 kişilik Zilciler Bölüğü, 12 kişilik Borucular Bölüğü, 5 kişilik Kös Bölüğü olmak üzere 6 bölüğe ayrılmıştı. Her iki sınıfın toplam personel sayısı 17. yüzyılda da 250'ye ulaşmıştı. Topkapı Sarayı'nın Demirkapısı'nda her gece üç fasıl çalarak Hünkâr'a dua ederler, sabaha üç saat kala üç fasıl daha çalarak Dîvân erkânını namaza kaldırırlardı.

16. Osmanlı devletinde yargılama hangi esaslara göre yapılmıştır?

Yargılama işi, Padişah adına olmak üzere medresede Fıkıh ve Tefsir ilimlerini tahsil etmiş ulema'ya ya da tam ismiyle "kadı"lara yüklenmiştir. Dolayısıyla şeriatın temsilcisi durumunda olan ve ilke olarak şer'î hükümleri uygulayan kadılar bağımsızdırlar. İslâm hukukuna göre kadı'nın verdiği hüküm yalnız kendisi tarafından değiştirilebilir. Üstelik değiştirdiği hüküm eskisinden daha güçlü olarak kesinlik kazanır.

Örfî hukukun kaynağı olan Padişah yargı sistemini çalıştırma gücü ve yetkisi elinde bulunmakla beraber, kendisi de kararlarında şer'i hukuk kurallarıyla bağımlı olduğu için kadılar üzerinde etkisi yoktur.[1]

1. Kuramsal olan bu yol tahmin edilebileceği gibi, kişiliklerle de ilgilidir.

17. Osmanlı devletinde soylu sınıf var mıdır? Havass-ı Hümayun nedir?

İstanbul'un fethinden sonra İslâm dünyasının en büyük siyasî güç kaynağı olarak bakılan Osmanlı Padişahlarının çevresini erkân ve ricâl'in seçkinleri sayılan "havas" oluşturur.

"Havas", has sözcüğünün çoğuludur. "İleri gelenler, muhterem kişiler" anlamındadır.[1] Her ne kadar İslâm-Osmanlı kültüründe geleneksel biçimde bir aristokrasi yoksa da, "havass" hakkında "aristokratlar kulübü" benzetmesi yapabiliriz.

Aslında "has" 100 bin akçe'den fazla hâsılat temin eden tımar'a verilen isimdir. Haslar bizzat Padişah ve kadınları, Sadrâzam ve vezirler, beylerbeyleri ve sancakbeylerine, ya da başka bir deyişle Padişahın yakın çevresine ve yüksek görevlilere verilirdi. Göreve bağlı olanlar geçicidir.

Padişah öldüğü zaman Sadrâzam ve onun tayin ettiği bütün memurlarla birlikte "müstâfi" (istifa etmiş) sayılırlardı. Bu bağlamda Osmanlı "erkân-ı devlet"i, Batı ülkelerinde kralın çevresinde kan bağıyla devam ederek aristokrasi oluşturan dük, düşes, kont, kontes, baron, barones ve şövalyelerinin sosyal ve hukukî statüleriyle ile karşılaştırılırsa çok farklı yapıları olduğu görülür.

Erkân-ı devlet ve ricâl Padişahın başta mühürünü teslim ettiği Sadrâzam olmak üzere, Şeyhülislâm, kazaskerler, Yeniçeri Ağası, beylerbeyleri gibi Dîvân-ı Hümâyûn'u ve devlet mekanizmasını, hükûmeti oluşturan, yürüten yüksek görevlilerdir.

1. Bu yönden bakılırsa İngilizlerin fahrî ünvânı "esquire (Esq.)" ya da Fransızların "gentilhomme" dedikleri sınıf ile bazı soyut benzerlikler görülür. Diğer taraftan Osmanlı Teşkilât Tarihi'nde padişaha mahsus (başka bir deyişle Hazine'ye bırakılan) "has"lar anlamında da kullanılır.

18. Padişahın Yakın Çevresi kimlerden oluşmuştur?

Silahdar Ağa

Silahdarlık Teşrifât-ı Kadîmede önemli bir görevdir. Dîvân-ı Hümâyûn ile Padişah arasında vasıtalık eder.[1] Silahdar ağalar, Padişah bir yere gittiği zaman yanında bulunur, alay ve törenlerde Padişahın kılıcını kabzasının alt tarafı sağ omuzuna dayanmış olduğu halde elinde tutar, zülüflü kırmızı kadifeden üsküfünü giyinmiş olarak sağ tarafında yürürdü. On altıncı yüzyılın üçüncü çeyreğinde "Silahdarlar cemaati" iki bin kişiden fazladır.[2]

Teşrifatta hasodabaşı'ndan sonra gelir ise de bulunduğu görev ve saygınlığı ondan daha yüksekti. Padişaha onun sır kâtibi durumunda olacak kadar yakınlığı vardır. Bu bağlamda önceleri "telhisatın mühürlerini Huzur-i Hümâyûn'da açmak; Padişahın kendi el yazısı ile yazdığı görüşlerini ve emirlerini muhafazalarına koyup üzerlerini Padişahın mührü ile mühürledikten sonra telhis nakli nöbeti olan haseki ağa veya baltacılar kethüdası'na teslim ederek gideceği yere gönderilmesini sağlamak; gerektiğinde "muvakkaten ve müebbeden hıfzı emr ü ferman buyrulan evrakı" saklamak üzere torbalarına koymak ve zamanı gelince arz ederek hatırlatmak; Cuma Selamlıkları'nda ve saltanat binişlerinde halktan gelen arzuhalleri toplamak" gibi yalnızca Padişahın özel hizmetlerinde bulunmakla yükümlü silahdar ağaların vazifeleri zamanla daha da genişletilmiş ve Enderûn'da önemli görevler almışlardır.

On sekizinci yüzyılda Saray âmirliğini de üslenmişlerdi. Saray dışına vezir, beylerbeyi, kaptanpaşa ve Yeniçeri Ağası payeleri ile çıkarılmışlardır. Aralarında pek çokları ise sonradan Sadrazamlığa kadar yükselmişlerdir.[3] Enderûn'dan cezalı olarak dışarı çıkarılırsa kapıcıbaşılıkla görevlendirilirdi.

Silahdar Ağa ünvanı yalnız Saray mensupları tarafından kullanılırdı. Aslında her Sadrâzam'ın ve vezirin bir silahdarı mevcuttur. Ancak bunlar arasında yalnızca hünkâr silahdarlarına "silahdar-ı Hazret-i Şehriyârî" unvanı verilmiştir.

Çuhadar Ağa

Saray'da Padişaha yakınlık itibariyle "Silahdar-ı Şehriyâri"den sonra gelen memuriyet Çuhadar (ya da çukadar) Ağa'dır. Saray'da mevcut bütün çuhadarların başı ve âmiridir.

Enderûn'da Hasoda ağalarının önde gelenlerindendi. Fatih Sultan Mehmed döneminde teşrifatta hasodabaşı ve silahdardan sonra üçüncü sırada yer aldı.

Padişah Saray dışında bir yere gittiği zaman süvarilerin sağ tarafında atlı olarak eşlik etmek, yağmurluğunu, kılıcını, özel pabuçlarını taşımak, Saray'da kürklerini ve kaftanlarını saklamak, selâmlık ve alaylarda halka gümüş para saçmak, dilekçeleri toplayıp "sır kâtibi silahdar ağa"ya vermek, bulunmadığı zamanlarda ona vekalet etmek, savaşlarda düşman topraklarına girildiğinde Padişahın hemen arkasında durarak koruyuculuğunu yapmak, ulûfe dağıtımında, Birinci Ağa Bölüğü'nün bir numaralı neferi sayılan Padişaha ayrılan ulûfeyi alıp Padişahın bahşişiyle birlikte yeniçerilere dağıtmak başlıca görevleriydi.

Saray'ın yeniden teşkilâtlanmasından önce "mabeyinci"lik demek olan "külle yevmin hizmet-i Hümâyûn"[4] da bulunurlardı. Çuhadar Ağa'nın emrinde başçuhadar, ikinci, üçüncü ve dördüncü çuhadarlarla 40 kadar çuhadar ve ayrıca lala, kullukçu, zülüflü baltacı, sofalı, heybeli, yedekçi denen hizmet personeli olurdu.

Çuhadar ağa Saray'da terfi ederlerse "çuhadar-ı hassa" olurdu. On yedinci yüzyılda rikabdarlar taşra hizmetine çıktıkları zaman kendilerine beylerbeyliği verilmiştir. Ayrıca vezir olanlar da vardır. Tülbenddarların On sekizinci yüzyıldan önceki teşkilâtta yeri rikabdardan sonradır. Tülbent gulâmı dışarı hizmetine çıktığı zaman Yeniçeri Ağası ve vezir olurdu.

Saray teşkilâtı dışında da teşrifat ve güvenlik işlerine bakan, resmî daireler arasında irtibatı sağlayan "maiyet memuru" anlamında "çuhadarlık" görevi vardı. Örneğin Sadrâzamın konağında bu işleri yapan görevliye "iç çuhadar" denirdi. "Kapı çuhadarları" vezir ve yüksek memurların işlerini yürütürlerdi. Özel hizmetlerde kullanılanlara "tebdil çuhadarları" denilirdi.

Müteferrika

Müteferrika "çeşitli işler gören kimse" demektir. Dolayısıyla hem Padişahın ve hem de Sadrazamla diğer vezirlerin de müteferrikaları vardı. Müteferrikaların bir kısmı timar ya da zeametli idi. Saray hizmetlerinde olanlar ulûfeli maaşlı yani yevmiyeli müteferrikalardır. Ancak müteferrikalar hiçbir zaman diğer sıradan hizmetliler düzeyinde görülmemelidir. Fatih'in Kanunnâmesi'nde bunlara "vâcibü'r-riâye ağalar" denilmiş ve Sadrâzam'ın huzuruna çıkarlarsa ayakta karşılanmaları gerektiği belirtilmiştir.

Müteferrikalar kapıkulu silâhşörü olarak da itibarlı bir sınıftır. Padişahlar sefere gittikleri zaman Rikâb-ı Hümâyûndaki Padişah tuğlarının, saltanat sancaklarının ve daha da mühimmi «Enderûn Hazinesi'nin muhafazası müteferrikalara aittir. Müteferrikalar seferde diğer yeniçeriler gibi zırh, tolga,

sorguç ve kolçak da kullanırlar.

Merasim ve alaylarda başlarına mücevveze, arkalarına atlas üst veya erkân kürkü giyerler, Hükümdar Cuma Selamlığı'na gittiği veya dışarı çıktığı zaman müteferrikalar önünde giderler. Padişaha bayram tebriki yapılırken müteferrikalar etek öperlerdi. Terfi edenler timar defterdarı olurlardı. Bunlar vezir-i âzam'ın ziyaretine gittikleri zaman, emektarlıklarına riayeten ayağa kalkar ve tâzim ederdi. Senelik mevacibleri 66 yük ve 10 bin akça tutuyordu.

Nitekim On yedinci yüzyılın ilk çeyreği biterken müteferrikalar arasında 9 Vezir evlâdı, 5 Beylerbeyi çocuğu, 22 Ümera evlâdı, 4 Defterdarzâde ve 20 Rikâb Ağası evlâdı vardı.

On altıncı asrın ilk yarısında Saray hizmetinde bulunan müteferrikaların sayıları 40 kadar iken asır sonlarında 11 misli artarak 433, Onyedinci asır sonlarında ise 631'e ulaşmıştı.[5]

Haseki

Hasekilik bir anlamda hizmet ve sadakatleriyle Padişahın itimadını kazanmış "havas" denilen itibarlılar zümresini andırır.[6] Osmanlı Sarayı'nda Bostancı hasekileri ve Yeniçeri hasekileri olmak üzere asker kökenli iki haseki sınıfı vardı.

Bostancı hasekiler özellikle Arnavut kökenli bostancılar arasından seçilirlerdi. 100 kişi olan bostancı hasekileri Padişahın her gittiği yerde en az 60 kişilik bölük olarak bulunurlardı. Padişahın Saray dışında korunması ve asayişin sağlanmasını Haseki Ağası düzenlerdi. "Tebdil hasekisi" adıyla anılan 12 bostancı hasekisi Padişahın en yakınında yer alırlar ve gizli istihbarat işlerinde kullanılırlardı.

Yeniçeri hasekileri, Yeniçeri Ocağı'nın 14., 49., 66. ve 67. ortalarının adıdır. Atlı ve yaya olmak üzere ikiye ayrılırdı. Yayalara "Hasekiyân-ı Piyâde" denirdi. Dört haseki ortasının nefer sayısı yaklaşık 1000 kişiydi. Bu ortaların yayabaşıları Padişahın katıldığı Saray dışındaki tören ve alaylarda ikisi solunda, ikisi sağında yürürlerdi.

Dört ortanın en kıdemli yayabaşısına "başhaseki ağa" denirdi. Yeniçeri hasekilerini diğerlerinden ayırmak ve itibarlı olduklarını belirlemek için kendilerine "haseki ağa" denilirdi. Diğer yeniçeriler sorguç yerine kaşıklarını koydukları halde bunlar tüylü sorguç takarlardı. Yeniçeri Ağası sefere katılmazsa savaşa gitmezlerdi.

Dârussaâde Ağası

Dârüssaâde Ağası Osmanlı Saray'ında haremağalarının başı, Harem ve Hassü'1-Has denen Padişahın yaşadığı "Dârüssaâde" bölümünün hizmetlilerinden sorumlu en büyük âmirdir. Saray baltacıları da Dârüssaâde Ağası'nın emrindedir.

"Kızlar Ağası"[7] olarak bilinirse de bulunduğu göreve gelebilmesi için "Acemi Ağası, Nöbet Kalfası, Ortanca, Hasırlı, Yaylabaşı Oğlanı, Başkapı Gulamı, Hazine Kethüdası, Müsahib Ağa, Oda Lalası, Hazine Vekili, Hazinedar, Eski Saray Ağası" gibi çok uzun ve önemli aşamalar dizininden geçmesi gerekirdi.

Padişah Dârüssaâde Ağası'na takip edilmek üzere beyaz üzerine yazılmış emirler verdiğinden Dârüssaâde Ağası günün herhangi bir saatinde kendisiyle görüşebilirdi. Dolayısıyla devlet erkânı da Dârüssaâde Ağası'na yazı gönderebilirlerdi. Bu yönleri çağdaş tabirlerle değerlendirilirse Padişahın özel kâtibi anlamında bir hizmeti yürüttüğü söylenebilir. Bâbüs'saâde Ağası teşrifatta Sadrâzam ve Şeyhülislâm'dan sonra gelirdi.

Diğer taraftan Dârüssaâde Ağası Haremeyn (Mekke ve Medine) vakıflarını yönetmek ve her yıl Hicaz'a Surre Alayı göndermek, "Dolab" denilen Haremeyn Hazinesi hesaplarını tutmak, Evkaf-ı Selâtin (Padişah vakıfları)'den gelen "Ceb-i Hümâyûn" akçelerini Hazine kethüdası'na teslim etmek, çarşamba günleri vakıf mukataa ihâlelerinin, ferağ, intikal ve mahlûlat işlemlerinin ve vakıf kurumlarındaki görevlilerin atamalarının görüşüldüğü "Ağa Dîvânı"na başkanlık yapmak ve "taşra çıkarılan sultanlar"a aylıklarının dağıtılması ile de görevlidir.

Tören ve teşrifat açısından şehzadelerin doğum müjdesini Sadrâzama duyurmak, "beşik alayı" düzenlemek, Padişahın ölüm haberini duyurmak, cülûs ve cenaze törenlerini düzenlemek, ölen Padişahın terekesini deftere geçirtip "İç Hazine"ye teslim etmek, hanım sultan nikahlarında "vekillik etmek" gibi görevleri de vardır. Savaş sırasında "İç Hazine"den sorumludur. Padişah adına bahşiş ve çelenk (sorguç) verirdi.

Saray'da özel bir mutfağı, Ahırkapı'da bir ahırı ve atları vardı. Selimî kavuk, kışın dört yenli samur, yaz aylarında ise varsak, sincap kürk giyer, belinde mücevher kakmalı ve köstekli bıçakla törenlere katılırdı. Bu görevden uzaklaştırılanlar Mısır, Mekke ya da Medine'ye sürgüne gönderilirdi.[8]

1. Ali Seydî Bey, s. 115.
2. Koçibey, s. 16.

3. Yavuz Ali Paşa, Damad Öküz Mehmed Paşa, Çerkez Mehmed Paşa, Bosnalı Hüsrev Paşa, Melek Ahmed Paşa, Siyavuş Paşa, İbşir Mustafa Paşa, Malatyalı Süleyman Paşa, Bıyıklı Mehmed Paşa, Moralı Damat, Hüseyin Paşa, Mahir Paşa gibi. Ancak içlerinde yalnız Çorlulu Ali Paşa usûl dışı olarak doğrudan doğruya Silahdarlıktan Sadrazam olmuştur.
4. Her gün Padişahın hizmetinde.
5. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı s.430.
6. Fransızların "gentilhomme" dedikleri yarı askerî sınıfa benzer bir zümredir. Hasekilik unvanı Padişahın yakını olan kadınlar hakkında da geçerlidir.
7. On altıncı yüzyıl dışında zenci hadımağalar içinden atanırdı.
8. Dârüssaâde ağaları, İstanbul'daki ayaklanmalara karıştıkları için giderek gözden düştüler ve II. Mahmud döneminde görevleri haremağalarının amirliğiyle sınırlandı. Tanzimat döneminde de kaldırıldı.

19. Padişahın hizmetlileri kimlerdir?

Padişahın özel hizmetlerini gören "kahvecibaşı, berberbaşı, esvabcıbaşı, seccâdecibaşı" gibi görevlileri ifade edenlere "bendegân-ı şâhâne" denirdi.

Bunlardan çok daha ileri konumda Saray'da Padişahla yiyip içme, eğlenme ayrıcalığı bulunan bir de "havass-ı bendegân" sınıfı vardır. Nitekim bunların içinden bir kısmı Padişahın şehzadeliği sırasında ona arkadaşlık ya da hizmet etmişlerdir.

Genel olarak "musahiban" denilen bu kimseler sohbetlerinden istifade edilen, ilim, irfan sahibi, özellikle nüktedân ve hazırcevap kimselerdir. Padişaha bu denli yakınlıklıklarından ötürü Saray'da göreceli olarak Sadarazam'dan bile daha itibarlı durumları vardı.

Padişah Enderûn dışında iken maiyyetinde bulunanlar için "Rikâb-ı Hümâyûn" deyimi kullanılırdı. Rikâb kelimesinin yalın anlamı "üzengi" demektir. Kavram olarak da "huzur, büyük bir kimsenin önü, katı" anlamına gelir.

Maiyyet'de yer alan devlet erkânı dışında Padişahın atının yanında yürüyerek koruma görevi üslenen "Rikâb-ı Hümâyûn ağaları" ("rikâb ağaları" veya "üzengi ağaları" da denir) bulunurdu..

Bu ağalar "yeniçeri ağası, mîr-i alem, kapıcılar kethüdası, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı, şikâr ağaları denilen çakırcıbaşı, şahincibaşı ve atmacacıbaşılar, mîrahur, çaşnigirbaşı, altı bölük ağaları denilen sipah, silâhdar, gurebâ-yı yemîn, gurebâ-yı yesâr, ulûfeciyân-ı yemîn, ulûfeciyân-ı yesâr ve cebeci, topçu ve arabacıbaşı"lardır.

20. Padişahın huzuruna kimler, hangi usûller çerçevesinde çıkabilmiştir?

Sadrazam, vezir veya kim olursa olsun Arz'a girerken kürkünü ve hil'atini Bâbüssaâde de denilen Üçüncü Kapı'da giyerdi. Dönüşte, Sadrâzam dışında herkes yine aynı yerde hil'atini çıkarırdı. Sadrazam ise Kubbealtı'na kadar hil'atı giyinik olarak gelir ve orada çıkarırdı.

Vezirler Arz'a ancak Sadrâzamla birlikte girebilirler. Kubbe veziri olmayan, taşrada görevli "hâriç vezirler"in Arz'a girmeleri gelenek değildir. Kubbe vezirleri ancak ilk kez Arz'a giriyorlarsa "serâsere kürk" giyerlerdi. Ulûfe tevzi'i (veya "Galebe Dîvânı") dışındaki arzlarda kürk giydirilmez.

Sadrazam'a her ulûfe dağıtımında serâsere kürk verilirdi. Defterdar, her ulûfe verilişinde hil'at giyip Arz'a girerdi. Ancak defterdar vezir rütbesinde ise hil'at yerine kürk giyer. Defterdarın ilk girdiği Arz yeniçeri aylıklarının dağıtımına rastlarsa, biri ilk kez Arz'a girdiği, diğeri ulûfe tevzi'i için verilen iki hil'ati birbirinin üstüne giyerek Arz'a girerdi.

Yeniçeri Ağası her Arz günü önce yalnız olarak Arz'a girer. Eğer Vezir rütbesinde ise daha sonra bir kez de Sadrâzam'la birlikte Arz'a girer. Kazaskerler Sadrâzam'dan önce Arz'a girerler. Ancak bunlara diğer devlet ricâli gibi hil'at ve kürk giydirilmez.

Sadrazam Arz Odası'na girince Padişahı selâmlayıp eteğini öper, sağ yanında durur. Bu tören sırasında başka kimse Padişahın eteğini öpemez. Sadrazam'dan sonra Kubbe vezirleri de içeri girip Padişahı selâmlarlar. Bu sırada Defterdar ulûfe tevzi'ine ait telhisi okur. Bir süre bekler ve çıkar. Arkasından vezirler de çıkarlar. Eğer içerde yabancı elçi varsa, vezirlerden önce o çıkarılır.

Sadrazam Arz'dan çıkınca topluca Kubbealtı'na gidilir. Sadrazam yerinde ayakta durur. Önce Kubbe vezirleri etek öpüp kendilerine ayrılan yerlerini alırlar. Sonra diğer Dîvân üyeleri rütbe sırasıyla etek öperler ve dağılınır. Vezirler birbirlerinden ayrılırken, Sadrâzam'a selâm durdukları gibi, her vezir kendisinden üst rütbedeki vezire de selâm dururdu.

21. Yabancı Elçilerin Padişahları ziyareti ne şekilde olmuştur?

Müslüman ve Hıristiyan devlet hükümdarlarından mektup getiren elçiler Arz'a girmeden önce Sadrâzam ve vezirler Arz'a alınırlardı. Sonra Rikâb-ı Hümâyûn ağaları elçi'yi Arz Odası'na getirir, yer öptürürlerdi. Elçi konuşmasını bitirince "mîr-i alem ağa" elçinin elindeki mektubu alıp ayakta duran Kubbe vezirleri'ne verir. Onlar da birbirlerine devrederek Sadrâzam'a ulaştırırlar. Sadrazam Nâme'yi Taht-ı Hümâyûn'un kenarına bırakırdı. Elçi Padişahın sorularını yanıtladıktan ve Padişahın arzusu Dîvân tercümanı aracılığıyla elçiye anlatıldıktan sonra Rikâb-ı Hümâyûn ağaları tarafından dışarı çıkarılırdı. Sonra Kubbe vezirleri ve en sonra Sadrâzam dışarı çıkardı. Bıraktığı nâme tercüme ettirilerek Padişaha arz ve takdim edilirdi.

Müslüman veya Hıristiyan devlet elçilerinden birine Padişahın bir nâmesi teslim edilecekse, elçi Arz Odası'nda Padişah huzuruna alınır. Burada Padişahın yaptığı konuşmadan sonra, Sadrazam Padişahın sağ tarafındaki yastık üzerine konulmuş mektubu alır, öpüp başına koyduktan sonra yanında duran vezire verir. Vezirlerin herbiri öpüp başlarına koymak suretiyle mektubu elden ele geçirerek en sonda duran "mîr-i alem ağa"ya ulaştırırlar. O da öpüp başına koyduktan sonra elçi'ye verirdi. Elçi mektubu öper ve elinde tutarak Bâbüssaâde'den çıkar, ancak Ortakapı'ya geldiğinde yanındaki sefâret başkatibine teslim edebilirdi.

22. Padişahların bayramlaşması hangi kâidelere göredir?

Padişahla Saray'da bayramlaşmaya "Muayede Alayı" (veya Resm-i Muayede) denilirdi. Osmanlı Sarayı'nda Ramazan ve Kurban bayramlarında Has Oda'da Enderûn ağalarıyla "muayede-i havas", devlet erkânı ile de Bâbüssaâde önünde "muayede-i umumî" denilen törenler yapılırdı.

Bayramın birinci günü Bâbüssaâde önünde taht kurulur. "Fatih Kanunnâmesi"nde Bayramlarda yapılacak merâsim "Bayramlarda Meydân-ı Dîvân'a taht kurulup çıkmak emrim olmuştur. El öpüldükde vüzerâm ve kazaskerlerim ve defterdarlarım kafadarım olub duralar" biçiminde belirtilmiştir. Yine teşrifatta Padişahın erkâna ayağa kalkacağı "Vüzerâma ve kazaskerlerime ve Başdefterdarıma ve Nişancıya kendim kalkmak kanunumdur" denilerek gösterilmiştir.

Önce Padişahın hocası el öper, bu sırada Padişah saygı ifâdesi olarak ayağa kalkardı. Sonra Kırım hanzâdeleri etek öperlerdi. Sonra "nakibüleşraf, şehzâde hocaları, özengi ağaları, kapıcıbaşılar, mirahurlar, çaşnigir ağaları, müteferrikalar, hekimbaşı, mehterbaşı, hazinedarbaşı" gibi Sarayla ilgili görevliler huzura girerlerdi. Sonra "Sadrâzam, vezirler, kazaskerler, Kapudan Paşa, rumeli ve Anadolu beylerbeyleri, başdefterdar, Anadolu defterdarı, reisülküttab, defter emini, Tersâne emini, ruznamçeciler, mimarağa" el ve etek öperek Padişahın bayramını tebrik ederlerdi. Padişah devlet erkânına ayağa kalkardı.

Onlardan sonra Şeyhülislâm ilmiyye sınıfı ile birlikte huzura alınır ve Padişahın bayramını tebrik ederdi. Bu sırada Şeyhülislâm el öpmez, eğilmekle yetinirdi. İlmiyyeden sonra Yeniçeri Ağası, sekbanbaşı ve Seyfiyye ricali tebriklerde bulunurdu.

23. Padişahların cenaze merasimleri ne şekilde tertip edilmiştir?

Devlet adamlarına cenâze namazı kılınması ve dinî tören yapılması Padişahın iznine bağlıdır. Bu nedenle ölen Padişahın cenâzesinin yıkanmasından önce Teşrifatî efendi Bâbüssaâde Ağası vasıtasıyla Padişahtan "Merâsim-i lâzime ne ise yapılsın" iznini alır.

Eski Padişah öldüğü zamandaki elbisesiyle Harem kapısı dışında kurulan gölgelik içinde Şeyhülislâm, Sadrâzam, vüzerâ, Yeniçeri Ağası, kaptan paşa, kazaskerler, defterdar, reisülküttab, Ocak ağaları ve diğer devlet adamları tarafından görülüp dua edildikten sonra cenâze Darüssaâde Ağası'nın nezâretinde Saray imamı, Padişah imamı ve selâtin şeyhleri tarafından yıkanır. Bu sırada Sadrazam, Ayasofya, Sultanahmed, Fâtih ve Süleymaniye camilerinde salâ verilmek üzere İstanbul Kadısı'na bir buyruldu gönderir. Şehremini ağa ve mimar ağayı mezarı hazırlamakla görevlendirir.

Cenâze yıkandıktan sonra devlet adamları tarafından dua edilip, tabut eller üzerinde götürülerek Bâbüssaâde önünde hazırlanmış musallaya konulur. Şeyhülislâm tarafından namazı kıldırılır. Ancak imamlık yapmasına engel olacak bir mazereti varsa ulemânın en kıdemli olanı veya Rumeli Kazaskeri bu işi yapar.

Bu sırada yeni padişah da Arz Odası'nın kapısı önünde namaza iştirak eder. Tabut yine devlet ricâlinin elleri üzerinde Ortakapı'ya kadar getirilir. Cenâze alayında Şeyhülislâm örfî kavuk ve (mevsime göre ferâce veyâ) beyaz kürk giyer. Diğer erkân kallâvî veyâ örfî kavuk, mücevveze, "Dîvânî" elbise giyerler.

Devlet erkânı, Kapı halkı, Ocak ağaları, Saray ağaları, başçavuş ve çavuşlar, Arabacı, Topçu, Cebeci, Yeniçeri Ocakları, kadılardan oluşan alay cenâzenin önünde olmak üzere türbesine kadar gidilir.

Definden sonra ta'ziye ve duayı hâvi bir telhis Darüssaâde Ağası aracılığıyla arz edilir. Sonra Bâbıali'ye dönülüp "hil'at-i umûmî" töreni yapılır.

24. Padişah anneleri, kadınları ve kızlarının mevkileri ne şekildedir?

Padişahın annesi olan valide sultanların resmi unvanları "Mehd-i Ulyâ-i Saltanat"dır.[1] Oğullarına "Arslanım" diye hitap etmeleri gelenek olmuştur. Kendilerine tahsisat bağlanır ve has derecesinde dirlik verilirdi. Ölen ya da tahttan indirilen padişahın annesi Topkapı Sarayı'ndan Eski Saray'a taşınır, yeni Padişahın annesi de, Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na Vâlide Alayı denilen özel bir törenle gelirdi. "Vâlide sultan kethüdası" başkanlığında kalabalık maiyetleri ile birlikte Harem'de kendilerine ayrılmış özel daireye yerleşirlerdi. Valide Sultan gelişinden bir gün sonra da Sadrazam'a mücevherli bir hançer, kürk ve bir "hükümnâme" yollardı.

Osmanlı Saray ıstılahatında "Kadın" tâbiri, cinsiyet belirtmenin ötesinde, Padişahın hayat arkadaşı anlamına gelen çok önemli bir pâyedir. Kadınlar aynı zamanda "Hünkâr hasekisi" de olurlardı.

"Haseki"lik aslında bağımsız bir unvan belirtir. Osmanlı Saraylarında hükümdarın koruma görevlisine "Haseki ağa" denirdi. Kadın "haseki"lerden ayrılmaları için "ağa" sıfatı eklenmişti. Mertebe olarak Bostancıbaşı'dan sonra gelir ve daha yüksek makamlara yükselerek beylerbeyi, vezir hatta Sadrâzam olabilirdi.

Hasekiler içinde Padişaha en yakını olana "Başhaseki Sultan" denilirdi. Diğer hasekiler kıdem sırasıyla "Başkadın, İkinci Kadın, Üçüncü Kadın" olarak bilinirler, her birinin özel dairesi olurdu.

Kadın unvanını alanlar Harem'de özel bir törenle samur kürk giyer, Padişahın eteğini öptükten sonra kendilerine ayrılan daireye yerleşirlerdi. "Kadın"lar, herkesten farklı olarak kopçaları elmastan ve yenleri kürk kaplı elbiseler giyerlerdi. Oysa diğerlerine yalnız kış aylarında kürklü giysiler verilirdi.

Çocuk doğurup "Şehzâde Vâlidesi" olan Haseki Sultanlar törenlerde taç giyerler, kendilerine "paşmaklık" denilen has geliri tahsis olunurdu.

"Vâlide Sultan" unvanı Padişahın annesine mahsustur. İlk erkek çocuğun, yani veliahd şehzâdenin annesi "Başhaseki Sultan"dır. Erkek çocuk anneleri "Haseki Sultan" ve kız çocuk doğuranlar da "Haseki Kadın" unvanlarını alırlardı. Padişah kızına da "Hanım Sultan" denilirdi.

Kadınlar her zaman Padişahın nikâhlı eşi değillerdir. Başka bir deyişle, verilen

unvanlara rağmen üzerlerinden "câriye" statüsü kaldırılmaz. Bu durum bizzat Padişahın annesi için de geçerlidir.

Osmanlı Padişahları içinden çok azı câriyelerle "nikâhlı evlilik" yapmışlardır. Diğer taraftan dönemlerindeki diğer hükümdarları kendileriyle hemayar bulmadıklarından devleti akrabalık bağlantılarıyla lüzumsuz sıkıntılar altına sokabilmesi ihtimâli olan "siyasî ittifak evlilikleri" yapmaya gerek görmemişlerdir.

Nitekim "Hanım Sultan"lar bile kısa bir süre içinde evlendirilerek Haremden uzaklaştırılıp Saray'la neseb ilişkileri kesilmiştir.

Bu sebeple Padişah kadınlarının sayısı bazan dördü aşarak yediye kadar ulaşır.[2] Bununla beraber doğacak çocukların neseb ve verâset meselelerinin tayini açısından câriyelerle nikâh akdi yapılması hususunda İslâm Hukuku açısından bir zorunluluk yoktur.

Nikâh yapılmamasına siyaset dışında hissî başka sebepler de atfedilmiştir. Bunlardan biri Osmanlı padişahlarının Hanedân-ı Âli Osman'da göreneklerin ecdâd saygısı olarak âdeta kıdeme bağlı hiyerarşik bir otorite gibi devam etmesidir.[3]

Diğer taraftan Ankara Savaşı'nda Timur'a esir düşen Yıldırım Bayezid, nikâhlı karısı Sırp Prensesi Despina'ya kendi gözleri önünde sâkilik yaptırılmasını kaldıramamış ve bir süre sonra ölmüştü. Timur'un Yıldırım'a revâ gördüğü muamele Osmanlı Padişahlarını hiçbir zaman unutamayacakları bir utanç ve nefret hissiyle damgalamıştır.

Aslında Padişah kadınlarının "câriye" olmaları, Osmanlı kültürü açısından bir mahzur hatta küçültücü bir sebep değildir. Diğer taraftan İslâm dininde birleşmeleri onların etnolojik farklılıklarını da hükümsüz kılmaktadır.[4] Nitekim onlar da hayatlarını inanışlarına uygun olarak geçirmişler, birçok vakıflar, hayır eserleri yapmışlar, Hac'ca gitmişler ve sonuçta bir büyük caminin bahçesinde kocalarının türbesinde, onların yanı başına gömülmüşlerdir.

1. Saltanat'ın Yüce Beşiği. Bu deyim, ilk kez Sultan III. Murad (1546-1595)' ın annesi Nur Banû Sultan için kullanıldı.
2. Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra İslâm hukukuna göre Padişahın dört eşine nikah kıyılarak resmen kadın efendi (en kıdemli olanı başkadın efendi) unvanı verildi. Oğlu tahta çıkan kadın efendi de valide sultan oldu.
3. Nitekim Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme'sinde yer alan hükümler "ahfadım böyle yapalar" biçiminde emirlerdir. Kanunî Süleyman kanunnâmesi'ndeki hükümler de benzerdir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdikleriyle zenginleşen İç Hazine'ye giriş hakkında kendinden sonra devam

ettirilmek kaydıyla koyduğu emir biçimindeki kural da her zaman uygulanmıştır.
4. Kaldı ki zevce kendi dinini bile muhafaza edebilir.

25. Padişahın anneleri, kızları ve şehzadelerin cenaze merasimleri nasıl yapılmıştır?

Şehzâdelerin cenâze törenlerinde kimlerin bulunacağı "Fatih Kannunnâmesi"nde belirtilmiştir: "Evlâdımdan vefat edenlerin meyyitine vüzerâm ve kazaskerlerim ve defterdarlarım hazır olalar."

Valide sultanın (veya şehzâde yahut kızının) gömüleceği yer hakkında Padişahın izni alınır. Sadrazamın emriyle çavuşbaşı yukarıda ismi geçen erkâna davetiyeler yazar, çavuşlarla gönderilerek çağrılırlar. Tekfin ve dinî merasim ve diğer işler yine yukarıdaki gibi icra edilir. Şeyhülislâm, vezirler, kazaskerler, nakibüleşraf ve büyük kadılar örfî sarık ve ferâce kürkler giyerler. Yeniçeri Ağası selimî sarık, erkân kürk giyer, Dîvân bisatlı ata binerek ocak ağalarıyla, Sadrazam kallâvî kavuk, erkân kürk ve Dîvân rahtlı at ile, devlet ricâli selimî kavuk ve mücevveze sarıklar, erkân kürk ve bisatlı atlarla törene katılırlar. Alay cenazenin önünde olmak üzere cenaze türbesine kadar götürülür. Cenaze töreninin ikinci günü yalnız Şeyhülislâm ve Sadrâzam başsağlığı dilemek üzere Arz'a çıkarlar. Hanımsultanlar Teşrifat defterinde kayıtlı olmadığından özel bir tören yapılmaz.

26. Kardeş katli nasıl ve hangi gerekçelerle tatbik edilmiştir? Kafes uygulamasının esasları nedir?

Aslında bütün monarşilerde hükümdarlık kavgaları görülmüştür. Ve kardeşler arasında çoğu kez gizlice veya açıkça, ya gerçek anlamda hayatına son verilerek ya da sembolik olarak, örneğin kör etmek gibi yöntemlerle işe yaramaz hâle getirilerek, ya da ömür boyu hapsedilerek saltanat rakiplerini sembolik anlamda yok eden mücadeleler yürütülür. Batı monarşilerinde kral karşısında doğal olarak meydana gelmiş aristokratik bir ortam bulunduğundan bu mücadelenin müstakbel muhatapları değişmez . Ve rakiplerini öldürenler çoğu kez "fratricide" (kardeş katli) olarak isimlendirilir.

Osmanlı Hanedanı içindeki saltanat kavgalarında taraflar arasında devletin tüzel kişiliğine yönelik tasarruf istekleri görülmez.[1] Ancak Padişah soyundan gelen herkes, hatta Padişah kadınları[2] bile çocuklarını kayırmak, kollamak uğruna bu mücadelenin içinde yer almışlardır. Dolayısıyla babaların, amcaların, kardeşlerin, kardeş çocuklarının, yeğenlerin, oğulların ve erkek torunların da katledildiği görülmüştür.

Gerçekten de Osmanlı öncesi Türk devletlerinin akıbetleri hep bölünmek olmuştu. Bununla beraber kuramsal olarak her ne kadar bu mücadelede yer alan hanedan üyelerini "siyaseten katl etmek" yöntemi Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan korumak amacına yönelik ise de, zaman zaman bir tür "nefis savunması" biçimine dönüştüğü de görülüyor.[3]

Diğer taraftan devletin kuruluş dönemlerinden itibaren padişahlar kendilerinden sonra saltanatın hanedan üyeleri arasında nasıl devam edeceği hakkında kesin bir kural koymamışlardır. Hatta bu işi kurallarla sınırlamanın devlet için bazı sakıncaları olabileceği bile düşünülmüş olabilir.[4] Osmanlı örfî hukukunda âdeta bir anayasa gibi önemli olan Fatih Kanunnâmeleri'nde de Osmanlı Devleti'nin saltanat hukuku bağlamında kesin bir sistem konulmamıştır. Bununla beraber "Her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecviz itmişdir, ânınla âmil olalar" olarak bilinen ünlü hüküm de bulunmaktadır.

Böylece Fatih Sultan Mehmed döneminden sonraki saltanat mücadelelerinde bu kanunda "öldürmek" yolu açıkça ifade edilmemekle[5] beraber artık onu tecviz eden yasal bir kuralı vardı. Ancak Şer'î Hukuk açısından "katletmek" için yine de fetvâ almak kesinlikle gerekliydi. Ne var ki olaylar uygulamada bu yolun ya

kullanılmadığı ya da hemen hemen açık olduğunu gösteriyor.[6]

Diğer taraftan saltanat uğruna kardeşlerin siyaseten katledilmelerinin sosyal sonucu ise Osmanlı Hanedanı'nda hükümdar silsilesi dışında aile fertlerine bağlı "soy aristokrasi"sinin engellenmiş olmasıdır.[7]

Osmanlı Hanedanı'nda katledilen babaların, amcaların, kardeşlerin, kardeş çocuklarının, yeğenlerin, oğulların ve erkek torunların sayısı 83'tür.[8] Bu sosyal olguya (tüm öznel duygular ve değerlendirmeler saklı kalmak kaydıyla) nesnel bir gözle bakılırsa, devletin uzun ömrü içinde saltanat kargaşalarıyla kesintiye uğrayarak dirlik ve düzeninin bozulmadığı, oysa Avrupa'da bu uğurda yapılmış savaşlarda toplumlarının yüz yıllarca verdikleri kayıplar karşılaştırılırsa bu rakkamın nesnel anlamda "ehven-i şer"i ifade ettiği görülür.

On yedinci yüzyıl başında şehzadeler arasında savaşlara ve padişah olan dışında diğerlerinin öldürülmelerine sebep olan bu uygulama kaldırıIdı. Yerine "en yaşlı hanedan üyesi" ilkesi getirildi. Şehzadeler, On sekizinci yüzyılın sonlarına kadar, Saray'ın etrafı şimşir ağaçlarıyla çevrili olduğu için Şimşirlik denilen bölümünde, sıkı bir gözaltında yaşamaya başladılar.[9] Çevre ile görüşmeleri, çocuk sahibi olmaları yasaklandı. Doğacak çocuk olursa kız erkek ayırımı yapılmaksızın öldürülecekti. Şehzade, şimşirliğe kapatılınca hocasının da görevi son bulurdu. Taht'a geçen şehzadenin hocası ise Padişah hocası olurdu.

1. Şehzâde Cem'in ağabeyi Bayezid'e yaptığı "devleti bölüşme" teklifi dışında.
2. Örneğin çok bilinen Hurrem ve Kösem Sultanlar gibi.
3. Her ne kadar yeni doğmuş olanlara kadar şehzade kardeşlerini katledenler bunun sebebi olarak bütün vahşetine rağmen devletin selametini göstermiş iseler de, bunun kendi istikballeriyle ilgili olduğu da düşünülebilir.
4. Alderson, s. 33.
5. Örneğin I. Murad oğlu Savcı Bey'in; II. Murad da üç kardeşi Ahmed, Mahmud ve Yusuf'un gözlerine mil çektirmişlerdi.
6. Örneğin Şeyhülislâm Esad Efendi, II. Osman Lehistan Seferi'ne çıkmadan önce kardeşi Şehzade Mehmed'i katletmek için istediği fetvayı vermedi. Fakat Rumeli Kazaskeri Taşköprülüzâde Kemâleddin Efendi "Şeyhülislâm" olmak ümidiyle istenilen fetvayı verdi. Alderson, s. 62.
7. "Saltanata geçen Padişahın kendisi ve oğulları hariç, hükümdar ailesinin izlerini mümkün olan en kısa zamanda ortadan kaldırmanın -belki de etkili tek yolu olması sebebiyle, bu konudaki temel politika oldu." Alderson, s. 59.
8. Alderson s. 64-66.
9. Kafes ya da Şimşirlik uygulaması Tanzimat'tan (1839) sonra kaldırıldı.

27. Sarayın işlevi nedir, hangi amaçlarla inşa edilmiş ve kullanılmışlardır?

Devletin ilk payitahtı olan Bursa'daki Saray hakkında bilgimiz yoktur. Bununla beraber ikinci başkent Edirne'deki Saraylar, İstanbul'un fethinden sonra yapılan seferler sırasında zaman zaman Padişahların ikametgahı oldular.

İstanbul'da "Saray-ı Atik-i Mâmure" (Eski Saray) adıyla Süleymaniye Cami'i ile Bayezid Cami'i arasındaki alanda kurulmuş olan ilk Saray, Padişah Evi'nin "Saray-ı Cedîd-i Âmire" (Yeni Saray) denilen Topkapı Sarayı'na alınmasından sonra ölen ya da indirilen Padişah ailelerinin ikametgahı olarak hizmet gördü.

Bununla beraber kamuoyu tarafından çoğu kez yanlış algılandığı gibi sarayların Tarih içindeki işlevi yalnızca "başta yöneticiler olmak üzere toplumun üst kesimlerinin zevk u safa yuvası" olmak değildir.

Nitekim Topkapı Sarayı da, devletle beraber süren ömrü boyunca külliyelerin oluşumuna benzer biçimde mevcut çekirdeğe çeşitli hizmet modülleri eklenerek gelişmiştir. Nitekim Padişahın evi olan Harem ve Enderûn, Kütüphâne, İç Hazine, Mukaddes Emânetler Dairesi, ülkenin yönetildiği en yüksek merci olan "Divân-ı Hümayun", yöneticilerin eğitildiği, yetiştirildiği "Enderun Mektebi", sanatkârların tüm becerilerinin en üst düzeyde gerçekleştiği "Ehl-i Hiref" bölükleri hep sırası geldikçe birbirlerine eklenerek günümüzdeki "Saray" bütününü oluşturmuşlardır. Dolayısıyla bir ülkede "Sarayı tanımak, kültürü en yüksek şekliyle tanımaktır."

Saray, gündüzleri devlet işlerinin, kamu görevlerinin yürütüldüğü Birûn denilen dış kısım, Padişaha daha yakın hizmetlerin görüldüğü ve Padişahlık makamının yer aldığı Enderûn ve Padişahın evinin ya da Harem'in bulunduğu peş peşe sıralanmış üç avlu halindedir. Bu bağlamda düşünülürse, gerek avluların ve gerekse kapıların işlev, mekân ve simge olarak özel değer ve anlamları vardır. Nitekim kapıların da değişik hizmetlerin yürütülmesine uygun yapı kompleksleri biçiminde inşa edilmiş olduklarını görüyoruz.

Topkapı Sarayı'na girişin ilk kapısı olan "Bâb-ı Hümâyûn"dur. "Bâbüsselâm" (ya da "Ortakapı" denilen "İkinci Kapı") ile "Dîvân-ı Hümâyûn"un toplandığı "Kubbealtı" ve bazı diğer daire ve tesisler bulunduğu "İkinci Avlu"ya girilir. Bâbüssaâde ile Padişahın özel hayatını geçirdiği Dârüssaâde'ye geçilir. Darüssaâde "Harem-i Hümâyûn" ve "Enderûn-i Hümâyûn" kısımlarından oluşur. Bâbüssaâde ile Harem arasında kalan bölüm "Enderûn"dur.

28. Divân-ı Hümayun nedir?

Divân-ı Hümâyûn, Ortakapı'dan "Dârüsselâm" denilen meydana girilip Bâbüssaâde'ye doğru giderken sol tarafta kalan yan yana üç odadan oluşmuş "Kubbealtı"[1] isimli mekânda toplanırdı. Toplantıların yapıldığı yer sol baştaki en geniş odadır.

Toplantı mekânının bitişiğinde "Hacegân-ı Divân-ı Hümâyûn" denilen görevlilerin bulunduğu ikinci oda Divân kararlarının kayda geçirildiği "Divân-ı Hümâyûn Kalemi"dir. Kubbealtı'nın diğer mekânları ise Sadrâzamın "Divit Odası", istirahatine mahsus oda ve kahve ocağı'dır.

Oturumlarda incelenmek üzere istenilen evrakların çok çabuk temin edilebilmesi için günümüz terminolojisinde Devlet Arşivi diyebileceğimiz Defterhâne de Divân'ın yakınında yer almaktadır.

1. Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'nde "Dîvânhâne" de denilmektedir.

29. Saraylarda yeme-içme ne şekildedir?

Saray Mutfağı yedi kısımdan oluşur. Padişaha mahsus olan mutfağa "Has Mutbak" denir. Sultanlara, yani Padişahın annesine, baş haremine, hemşirelerine ve kızlarına ait ikinci mutbak "Vâlide Sultan Mutbağı" denilir. "Kızlarağası Mutbağı" adını taşıyan üçüncü mutfak, Harem'e ve orada hizmet gören harem ağalarına mahsustur. Dördüncüsü padişahın en yakınlarından biri olan Kapıağası'na aittir. Dîvân memurları da bu mutfaktan yer. Beşinci mutbak hazinedarbaşıya ve maiyeti efradına mahsustur. Altıncısı kilercibaşı ile maiyetine, yedincisi de sarayağasına ve maiyetine aittir. Bahçelerde çalışan bostancılar yemeklerini kendileri pişirirler.

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında sırf mutfakta görev yapanların sayısı 260'a ulaşıyordu. Bunların 200'ü hizmetkâr, 60'ı ise aşçı idi. On altıncı yüzyılda 4 -5 bin iken On sekizinci yüzyılda 12 bin civarına çıkan Saray halkına yemek hazırlama işini üslenen mutfak adamları kilercibaşı yahut tatlıcıbaşı'na bağlı olup on iki sınıfa bölünmüşlerdi. Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda geniş bir sahayı kaplayan mutfak dairesi (kiler odası) , hariçten ve bilhassa deniz tarafından bakıldığı zaman, bir dizi bacaları ile en çok göze çarpan kısmıdır. Mutbağın meydana açılan üç kapısı vardır. Kapılardan girince sıra ile ikişer ikişer, yirmi bacalı büyük mutbak görülür. Bu mutbaklarda eski zamanlarda 4-5 bin kişiyi doyuracak yemek hazırlanırdı. Ulûfe dağıtıldığı günlerde ise 10-15 bin kadar askere çorba, pilav, zerde pişirilirdi. Ramazanın l5. gecesi de 10 bin kadar yeniçeriye baklava yapılırdı.

Saray'da kullanılan zeytinyağı, Yunanistan'ın Koron ve Modon şehirlerinden, Padişahın şahsına mahsus olan yağ ise Kandiye'den temin edilirdi. Tereyağ, Boğdan ve civarından Karadeniz yolu ile getirilen bu yağ tuzlanmıştır. Diğer yiyecek maddeleri, en çok ve en nefis cinsleri yetiştiren eyâletlerden getirilir. Kalyonlar, Mısır'dan sebze, şeker ve baharat getirmek üzere senede iki defa İskenderiye'ye sefer yaparlar. Sarfedilen meyvelerdan hurma ve nefis erikler, Mısır'dan temin edilir. Gerek Saray'da gerekse bütün Türkiye'de en çok sarfedilen elma Eflak, Erdel ve Boğdan'dan, Padişahın sofrasına mahsus olan kokulu elmalar Kandiye'den satın alınır. Saray'ın örneğin peynir gibi bazı iâşe maddeleri de İtalya'dan gelir. Saray'da yalnız padişaha ve sultanlara mahsus olmak üzere limon suyu, şeker, ak anber ve su ile ve yazın buz konulan bir şerbet hazırlanır. Sarayın her tarafında su içilecek çeşmeler vardır. Saray'a kesinlikle şarab sokulmaz.

30. Arz Odası nedir, hangi amaçla vardır?

Bilindiği gibi, Osmanlı devlet ricâlinin Tanzimat'a yakın zamanlara kadar "Paşa Kapısı" olarak isimlendirilen resmî makamları, aslında kendi ikametgâhlarıdır.

Arz Odası da, Padişahların Sadrâzamı, devlet erkânını ve ecnebi elçileri huzuruna resmen kabul ettiği yer olan "Dergâh-ı Muallâ" içindeki resmî makamıdır.

Bâbüssaâde'nin iç tarafta tam karşısına gelen, dikdörtgen biçiminde, çini panolar kaplı ön cephesinde bir de çeşme bulunan, klasik Türk mimarisi zevkiyle geniş saçaklı ve etrafı çepe çevre revaklarla çevrilmiş bağımsız bir odadır.

"Ayak Dîvânı" sırasında, "Muayede" denilen bayramlaşmalarda Padişahın tahtı burada kurulur. Bâbüssaâde'den tarafından gelirken Arz Odasına düzayak girildiği halde arka kapısından Üçüncü Avlu'ya bir çift merdivenle inilir.

Arz Odasının içi ufak bir salondan ibarettir. Ancak Memâlik-i Osmâniye'nin sanki bütün yüceliği ve görkemi bu odada yoğunlaştırılmıştır. Girişe göre karşı sol köşede, üzeri kubbeli taht biçiminde geniş bir sedir vardır. Tahtın döşemesi ve odanın perdeleri inciler ve zümrütlerle işlenmiş seraser denilen gayet ağır ipeklidendir. Arz odasının içinde bir de çeşme vardır. Hükümdarın kabul ettiği devlet adamlariyle mahrem konuştuğu zaman dışardan dinlenilmemesi için bu çeşme açılmakta ve Kubbe içindeki yankılanmalarıyla içerideki konuşmalar dışarıdan anlaşılmamaktadır.

31. Has Oda nedir?

Osmanlı Saraylarında hükümdarların oturduğu bütün odalara Has Oda veya "Oda-i Has" ve bazan da "Hane-i Hassa" da denilmekteydi.

"Has Oda Teşkilâtı" ise Fatih Sultan Mehmed tarafından 32 içoğlan verilerek başlatılmıştır. Yavuz Sultan Selim Has Oda yaptırdığı zaman buranın hizmetine Hazine, Kiler görevlileri ve emektar Çuhadarların naklini emretmiş ve sayılarını 40'a çıkarmıştır. Bu bağlamda Has Oda, Hırka-i Saâdet ve Emânet-i Mukaddese'nin İstanbula getirildiği tarihten sonra yapılan bir örgütlenmeyle tam bir nizam altına alınmıştır. Hırka-i Şerif dairesinin altında iken Sultan IV. Murad zamanında terk edilerek Hırka-i Saadet'in karşısına yeni bir "Has Oda" bina ettirilmiştir.

Daha sonra Mukaddes Emanetler, Taht Odası ile Emânet-i Mukaddese Hazinesi'ne konulmuşlardır.

32. Mukaddes Emanetler dairesi neresidir? Burada hangi kutsal emanetler saklanmaktadır?

Mübarek emanetlerin saklandığı "Hırka-i Saadet Dairesi"nin taşlıkları "sim sakaların" her gün gümüş kaplar içinde getirdikleri temiz sularla yıkanırdı. Çeşitli işler için kırk kişi çalıştırılır, bunlardan dördü sıra ile her gece dairede kalarak sabaha kadar Kur'ân okurlardı.

Mukaddes Emânetler şunlardır:

1- Hırka-i Saadet: Eshab'dan Hz. Kâab bin Zübeyr'in takdim ettiği Kaside-i Bürde'den gayet mahzuz olan Hz. Peygamber sırtından çıkarıp Kâab'a giydirdiği Hırka-i Şerif'dir. Hırka-i Saadet sonra Ümeyye halifelerine daha sonra Mısır Hazinesine geçmiş ve Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a getirilmiştir.

2- Sancak-ı Şerif;

3- Miftah-ı Şerif (Kabe-i Muazzama anahtarı),

4- Hz. Peygamber'in Uhud savaşında düşman tarafından atılan taşla kırılmış dişi,

4- Kadem-i Saadet nişânesini hâmil taş (Hacer-i Şerif),

5- İki adet Nalın-i Saadet,

6- Hz. Peygamber'in seccâdesi,

7- Halife-i Peygamber'inin (Ebubekir-i Sıddık) seccâdesi,

8- Hz. Peygamber'in kılıcının kabzesi,

9- Kavs-i Peygamberî (Ok ve yay),

10- Birisi Şuayb Peygambere ait iki adet Âsâ-yı Şerif,

11- Hz. Peygamber'in tenceresi,

12- Hz. İbrahim'in tenceresi,

13- Hazret-i Peygamber'e ait olan mukaddes eşyalardan başka halife ve diğer peygamberlere ait eşyalar Topkapı Sarayı'nın Taht Odası'nda yer almaktadır.

33. Padişahların ikâmetgâhları neresidir?

"Saray-i Hümâyûn" denilince bütün "Saray" anlaşılırdı. "Dârüssaâde" ise bu bütün içinde Padişahın devamlı oturduğu mekândır. Bu mekân "Harem-i Hümâyun" ve "Selâmlık" kısmı olan "Enderûn-i Hümâyun"dan ibarettir.

"Harem-i Hümâyun" mescidleri, has odaları, husûsi daireleri, yatakhâneleri, yemekhâneleri, okulu, meşkhânesi, hamamları ile yaklaşık 400 odadan oluşan bir kollektif mekânda, acemi câriye'den Vâlide Sultan'a, Harem Ağası'ndan Dârüssaâde Ağası'na, başhazinedara, başmusahibe kadar sıralanan mevki ve mertebelerde görev yapan yüzlerce insanın "Teşrifât-ı Kadîme" ve özel yasalarla yönetilerek birlikte yaşadığı büyük bir kurumdur.

Harem Topkapı Sarayı'nın Üçüncü Yer'inde ve Ayasofya cihetinde çok kalın, yüksek duvarlarla , deniz tarafından ise bir sürü has bahçe ile çevrilidir. Üstelik bostancıların sıkı kontrolu altındadır. Hünkâr dairesinin etrafında Harem'in başı sayılan valde sultan ve kadınların daireleri yer alır. Valde sultan dairesi ise şehzadelerin daireleri, ikballer, ustalar, kalfalar ve câriyelerin sofalarıyla kuşatılmıştır.

Hanım sultanlar, kısa bir süre içinde Harem'den ayrılacaklarından, eski Padişahların evlenmemiş kızları da Eski Saray'da yaşadıklarından bunlar için Harem çatısı altında özel bir daire bulunmaz.

Diğer taraftan şehzadelerin sancakbeyliği yapmaları, çoğunlukla annelerinin de onların yanında oturması, daireleri halkının da onlarla beraber gitmesi sebebiyle, On beş ve On altıncı yüzyıllarda Harem'in nüfusu daha az olduğu görülmektedir. Ancak On yedinci yüzyılda veraset sisteminin değiştirilmesi, şehzadelerin Harem'de hapis hayatı yaşamaları, Harem'e bir Şehzadeler Dairesi'nin ilâvesini gerektirmiş, böylece kadın efendiler ve şehzadelerin Harem'e bütün maiyetleriyle yerleşmeleri, Harem nüfusunu arttırmıştır.

Harem'in içinde harem ağalarının bile dolaşmaları kısıtlanmıştır. Harem halkıyla ya perde arkasından ya da yüzlerine bakmadan başlarını yere eğerek konuşmak zorundadırlar. Bir zuhurat meydana geldiğinde devlet erkânın kadınları, Padişahlara yüzleri açık olarak takdim olunur. Oysa Padişah kadınlarını erkekler göremezler. Nitekim Harem ağaları bile Harem'e girerken "destur" diye bağırırlar, oralarda bulunanları uyarırlardı. Halvet sırasında ise her taraf perdelerle sıkı surette kapatılırdı. Diğer taraftan Harem içinde kadınların örtülü dolaşmaları ve sessiz olmaları gerekliydi. Padişahla karşılaşmaları ise saygısızlık sayılırdı.

Harem binasını oluşturan kompleksin biri Üçüncü Avlu'da "Kuşhane Kapısı", diğeri de İkinci Avlu'da Kubbealtı'nın arkasına düşen "Araba Kapısı" olmak üzere iki kapısı vardır. Asıl girişi Araba Kapısı'ndandır.

Plan olarak yüzyıllar boyunca çeşitli padişahların devirlerinde yapılmış birbirlerine labirent oluşturacak biçimde çok karışık biçimde eklenmiş dairelerden, bir çok görkemli salonlardan ve bunların arasında kalmış avlulardan oluşur.

Harem'i oluşturan bağımsız binalar birbirlerine kapılarla bağlanmış ve hepsinin çatıları da birbirine eklenmiş olduğundan, bunları inşası yüzyıllar sürmüş muazzam bir yapı olarak kabul etmek mümkündür.

En önemli bölüm olan "Valde Sultan Dairesi"ne, Valide Taşlığı (Harem Taşlığı da) denilen taş döşeli dört köşe bir avluya açılan kapısından küçük bir dehlizle girilir.

Yine Valide Taşlığı'na açılan "Aş Kapısı" adını verilmiş bir başka kapının önünde, üzerine bütün Harem için gelen yemek tepsilerinin konulmasına mahsus taş tezgah bulunur.

Valide Sultan dairesi bir oturma odası, bir koridor, bir yemek odası, bir yatak odası ve arkada da bir hamamdan ibarettir. Buradan Mimar Sinan yapısı bir şaheser olan üzeri büyük bir kubbe ile örtülü mekâna geçilir. Buradan da Haremin en büyük ve en ünlü salonu Hünkar sofası (yemek odası)'na ulaşılır.

Diğer taraftan Harem'in gözetimiyle görevli Harem ağaları ve musahiplerin bulundukları daireleri de "Harem" kapsamında düşünmelidir.

Harem'in cümle kapısından girilince karşılaşılan "Nöbet Yeri"nde haremağaları hizmete hazır olarak beklerler.

Harem ile Enderûn arasında zenci harem ağalarının ve kızlarağası'nın dairesi yer alır.

34. Padişahların yeme-içmeleri ne şekilde olmuştur?

Padişah yazın günde dört defa sofraya oturur, fakat kışın daha az yer. Kendisi sofrada bağdaş kurarak oturur. Sofra, etrafı çok defa iki parmak yüksek, som gümüş büyük bir siniden ibarettir. Som altından mamul ve mücevherle müzeyyen diğer sofrası daha vardır ki bu, senede ancak üç dört defa kullanılır. Yemek esnasında, Padişahın dizleri üzerine geniş bir peşgir konur, diğer bir peşgir de sol kolu üzerindedir. Bir yanında, nefis cinsten üç aded ekmek bulunur ki bunlar yalnız Padişahın şahsına mahsus olmak üzere Bursa'da yetiştirilen buğdaydan yapılır. Bu ekmek, Saray korularında özel olarak beslenen çok sayıda keçinin sütü ile yoğrulmuştur.

Padişahın şahsına mahsus Mutfak, şafak vaktinden evvel çalışmaya başlar. Zira Padişah sabah erken kalmak itiyatında olduğu ıçin yiyeceklerini daima hazır bulundurmak lâzımdır.

Yemek kapıağası'nın huzurunda hazırlandıktan sonra kapaklı altın sahanlara konur. Ağalar, yemeği, mutfağın dışında duran diğer bir kapıağasının elinden alırlar, sofraya diz çökmüş vaziyette hizmet eden adamlara teslim ederler. Otuz sahan içinde çok çeşitli et yemeği getirilir. Sofra vidalı olup Padişahın istediği tarafa döndürülebilir, çünkü o, eti kendisi bizzat parçalar. Sofrada asla bıçak kullanılmaz. Et gayet yumuşak pişirilmiş olduğundan, Padişah onu parmaklarıyla kolayca parça haline getirir. Sofrada tuz bulundurulmaz ve yemeklerde baharat konulmaz, zira hekimler mutbakta onların kullanılmasını men'etmiştir.

Osmanlı Sarayı'nda konuk yabancı elçilere, protokolde önde gelenlere Has Sofra adıyla yemek verilirdi. Ikinci derecede görevlilerle onlara bağlı kişilerin yemek yedikleri sofraya da Harc-ı Sofra denirdi. Has Sofra'ya on beş, Harc-ı Sofra'ya ise yedi türlü yemek çıkarılırdı.

35. Padişahlar namaz ibadetini nasıl ifa etmişlerdir?

Padişah sabah namazlarını Saray Cami'inde cemaatle birlikte kılar. Ayasofya Camii'inde okunan ezanla birlikte Saray müezzini de ezana başlar. Zaten ezanı bekleyenler koğuşlarından çıkarak ve Padişah da Darüssaâde Ağası ve Enderun ağaları maiyetinde olarak camiye gelirler. Cami önünde silahdar, çuhadar, anahtar ve peşkir ağaları tarafından karşılanırlar. Padişah hünkar mahfeline çıkar, diğerleri etrafında yerlerini alırlar. Sabah namazı böylece kılındıktan sonra padişah mabeyne geçer. Padişahın camiye gelemediği özel durumlarda Darüssaâde Ağası ve Silahdar Ağa camide bulunurdu. Hilafetin Yavuz Sultan Selim'le Osmanoğullarına geçişinden sonra, Padişah, cuma namazını selâmlık merasimi düzenlenerek selâtin camilerden birinde kılması âdet oldu.

36. Saray ahalisi kimlerden oluşmuştur?

Bâb-ı Hümâyûn'da Kapı Ağası'nın buyruğu altında nöbet tutan çok sayıdaki bevvaban (kapıcı) ve Kapıcı Ocağı askerleri ile "Mâliye Hazinesi", "Saray Hastanesi", "Başbaki Kulu Dairesi", "Şehremini Dairesi", "Darbhane", "Cebehane" dairelerinde bulunan görevlilerle başlayan Saray halkı, Birun, Enderun ve Harem-i Hümâyun halkından oluşmaktadır. Özellikle Birun'da devlet dairelerinin ve "Ehl-i Hiref bölükleri"nin bulunması ve burada bulunan görevliler, Saray halkının gündüzleri çok daha fazla olmasına sebep olmaktadır. Bununla beraber Saray halkının değişmez sayısı binleri bulur. Osmanlı Devletinde Sadrâzam başta olmak üzere bütün devlet memurları Saray'ın Birûn bölümüne bağlı kabul edildiklerinden "Birûn halkı" ya da "Birûn ricâli" olarak anılırlardı.

37. Saray Kapıcıları kimlerdir? Görev ve yetkileri nelerdir?

Sarayın en dış kapısı olan Bâb-ı Hümâyûn'u koruyan Saray kapıcılarına "Bevvâbin-i Bâb-ı Hümâyûn" ve Babü's-Selâm'ı (Ortakapı) korumakla görevli olanlara da "Bevvâbin-i Dergâh-ı Âli" deniliyordu. Saray'daki haremağalarına hizmet eden "Bevvabin-i Sufiyan-ı Kule" denen ayrı bir kapıcılar sınıfı daha vardı.

Kapıcılar asıl görevleri olan Saray kapılarının güvenliğini sağlamak dışında, Dîvân'a gelenlere kılavuzluk eder, Dîvân'da verilen dayak cezalarını mahallinde uygularlardı. Kapıcı bölüklerine, Birûn halkının Aşçı, Helvacı, Ekmekçi cemaatlerinden ve Bostancı Ocağı'ndan terfi edenler geçerlerdi. Bâb-ı Hümâyûn kapıcıları yükselirlerse Dergâh-ı Âli kapıcısı olurlardı. Kapıcılara da kapıkulları gibi üç ayda bir ulûfe ödenir, her yıl elbise bedeli ve bayram harçlığı verilirdi.

Babüsselam'ı bekleyen Dergâh-ı Âli kapıcıları görevleri gereği kimseyi silahlı olarak içeri bırakmazlar, Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarına gelen dava ve dilekçe sahiplerine de refakat ederlerdi. Dîvân'da verilen dayak cezasını da hemen uygularlardı.

Birûn ahalisinin bir bölümü de, ilerde görüleceği gibi, "kapıya çıkarılan" Enderûnlulardır. Nitekim Enderun gibi, Birûn'dan da on beş kadar Sadrazam ve pek çok devlet erkânı çıkmıştır.

Saray Kapıcıbaşısı, "Serbevvâbin-i Dergâh-ı Âli" ya da "serbevvâbîn-i Dergâh-ı Muallâ" olarak da bilinir. Fatih Kanunnâmesi uyarınca en kıdemli kapıcı olan kapıcıbaşının asıl görevi, her gün, Babü's-Selâm'da (Ortakapı'da) çok sayıda kapıcıyla birlikte gece-gündüz nöbet tutmak, gümüş asalarıyla Dîvân'ın kapısında beklemek, elçilerin kollarına girerek Padişahın huzuruna çıkarmaktı. Dîvân-ı Hümâyun toplantısından sonra verilen yemekte de Sadrazam'a hizmet ederlerdi. Toplantı günlerinde Kubbealtı erkânını karşılayıp gerekli merasim yapıldıktan sonra refakat ederlerdi.

Ancak beylerbeyi ve vezirlere verilen gizli emirleri, önemli fermanları iletmek, siyasî idam kararlarını yerine getirmek, Eflak, Boğdan ve Erdel beyliği ya da voyvodalığına yeni atananlara görev yerlerine kadar eşlik etmekle de görevlendirilirlerdi.

Zamanla Saray Mabeynciliği görevlerini de üstlenen kapıcıbaşı, Rikâb ağaları arasında yer alır. Dîvân toplantılarına da katılırdı. Başlangıçta yalnız bir kapıcıbaşı, On altıncı yüzyılın ortasında dört kapıcıbaşı varken On sekizinci

yüzyılda yüz elli'ye kadar yükseldi. Kapıcı bölüklerinin artmasıyla kapıcıbaşılar da çoğaldı ve aralarında en kıdemli ikisine "başkapıcıbaşı" denildi. Başkapıcıbaşı, kapıcıbaşıların ve tüm kapıcıların âmiriydi, Padişahın atının dizginini tutardı.

Kapıcıların kıdemli ve eski olanlarıyla, eminlik, nâzırlık, mütesellimlik, voyvodalık yapan taşra ileri gelenlerine ve vezirlerin yetişkin oğullarına da rütbe olarak kapıcıbaşılık verilirdi.

Gündelikleri 100 akçe (On yedinci yüzyılda'da 150 akçe) olup kendilerine 19 bin akçelik tımar tahsis edilmekteydi. Kapıcıbaşılar dört yüz bin akçe tımar ile sancak beyliği alarak ya da vezirlik rütbesi ile beylerbeyi olarak Saray'dan çıkarlar, dış göreve gönderilirlerdi. Bunların üstünde de "kapıcılar kethüdası" bulunmaktadır.

On sekizinci yüzyıldan başlayarak kapıcıbaşı görevi, bir makam olduğu kadar bir rütbe olarak, özellikle âyânlara verilmeye başlandı.

38. Enderun Ağaları kimlerdir? Görev ve yetkileri nelerdir?

Enderun ağaları, kimi zaman Enderun ricali ya da Enderun erkânı unvanlarıyla anılırlardı. Babüssaâde Ağası (Kapı Ağası) Enderun ağalarının başıdır. Kapı Ağası Padişahın yazılı emirlerini takip ettiğinden günün herhangi bir saatinde kendisiyle görüşebilirdi. Başka bir deyişle Padişahın özel kâtibi durumundadır. Dolayısıyla devlet erkânı da Bâbüssaâde Ağası'na yazı gönderir ve devamında aralarında doğrudan yazışmalar olurdu.

Teşrifatta Bâbüssaâde Ağası Sadrazam ve Şeyhülislâm'dan sonra gelirdi. Padişahın emirlerinin takibi ve koordinasyonlarını sağlamak için maiyetinde "Kapı oğlanı" adıyla 30-40 kişi bulunurdu. Bu arada Padişahın şahsi hizmetinde bulunan Miftah Ağası, Peşkir Ağası, Şerbet Ağası, İbrik Ağası da Kapı Ağası'nın emrindedir.

Enderun'un ikinci sırada gelen önemli Ağası sembolik anlamda onursal görevi "padişahın destarını hazırlamak, namaz seccadesini yaymak olan" ama aslında Hazine-i Hassa'dan sorumlu olan Hazinedarbaşı Ağa'dır. Üçüncü önem sırasında yine onursal görevi Padişahın sofra hizmetinde bulunmak, aslî görevi ise Saray kilerini ve kilercileri denetlemek, sofra takımlarını korumak olan "kilercibaşı" bulunmaktadır. Dördüncü sırada gelen "Saray Ağası"nın görevi ise maiyetinde ağalardan 40 kişi ile Saray'ın korunmasına nezaret etmekti.

Enderun ağalarının diğer büyükleri "hasodabaşı", "silahtar", "çuhadar", "rikabdar", "kapıcıbaşı", "bostancıbaşı" ağalardır.

39. Enderun Mektebi neresidir? Osmanlı tarihinde hangi öneme sahiptir?

Enderun Mektebi devletin asker ve mülkî yüksek kademe yöneticilerini yetiştirmek için özel eğitim veren bir öğrenim, eğitim ve uygulama yüksek okuludur. Bu bağlamda öğrenciler eğitimleri başlar başlamaz belirli düzeylerde uygulama sorumluluğu üslenirler. Hizmet başarıları, kişilik nitelikleri, görev anlayışları için de özel bir defter tutulur ve çalışma kapasiteleri belirtilirdi. Hem öğrenci ve hem de hizmet eden içoğlanlarına "Enderun ağaları" (veya Gılmânân-ı Enderun yahut Yeni Saray içoğlanları), kısaca "enderunlular" denilirdi.

Saray hizmetlerinde çalışacak içoğlanlarının yetiştirilmesi için Enderun Mektebinde meslek ve protokol dersleri yanında Kurân, Arapça, Farsça, hüsn-i hat (Hat sanatı) ve musikî öğretilir, ayrıca güreş, koşu, yay çekme çalışmalarına ve silah eğitimlerine de katılırlardı. Başarı gösteremeyenler 18-20 akçeyle silahtar ve sipahi bölüklerine dağıtılırlardı.

Enderun'da ilk sınıflardan olan Büyük Oda'nın ustası olan Saray kethüdası'nın emrinde odabaşı, imam, külhancı gibi görevliler vardı. Diğer taraftan "halife" denilen 12 kalfa, içoğlanlarının inzibatını temin ederdi. Altı sınıftan ibaret bu okulda, başarılı olanlar bir üst odalara geçerlerdi. Bunlar eğitimin herhangi bir yerinde yeterli görülmezlerse, ya da bir kusurları olursa o sırada bulundukları seviyenin gerektirdiği bir görevle "taşra" çıkarılırlardı.

Başlangıçta Enderun ağaları ve içoğlanlar evlenemezlerdi. Ancak, Onsekizinci yüzyılda evleri Saray dışında olmak ve evlilere haftada bir gün ev izini verilmek üzere evlenmelerine izin verildi.

Bu mektepten yetişenler müezzinbaşılık, berberbaşılık, tüfekçibaşılık, başlalalık gibi görevlerle işe başlayarak üzengi ağalıklanna kadar ilerler, daha sonra "kapıya çıkarılıp" ya taşraya yönetici olarak, ya da Birûn hizmetlerine geçirilerek fırsat bulursa Sadrâzamlığa kadar yükselirlerdi. Enderun'dan 56 tane Sadrâzam çıkmıştır.

40. Harem nedir? Osmanlı sarayında hangi işlevi görmüştür?

Harem-i Hümâyûn'a getirilen acemi câriyeler önce Enderûn Mektebi usûlünde iki odalı bir mektebin "şâkirdeler" sınıfında İslâmî bilgiler ve görgü eğitimine tâbi tutulurlardı. Bu kısımda yeterince eğitilirler ve sonra "gedikliler" sınıfına alınırlardı. Artık kendilerine derecattan geçerek "Gözde, İkbâl, Başikbâl, Haseki ve Başhaseki" unvanlarına giden yol açılmış olurdu.

Acemi câriyeler Padişahın husûsi hizmetlerine bakan gedikli, kalfa, usta, hazinedar gibi câriyelerin denetim ve gözetiminde yetişirler. Aralarından seçilen "gözde"ler daha sonra "ikbal"ler içine alınırdı. Padişah kadınlarından biri ölür ya da gözden düşerse ikballerin en kıdemlisi "başikbal" onun yerine geçer ve "kadın" pâyesini alırdı. Bununla beraber Padişahdan çocuğu olan ikballer sıra beklemeksizin "kadın"lar arasına katılırdı.

41. Haremağaları kimlerdir?

Mısır valileri Kızıldeniz kıyılarında Arap köle tüccarlarınca hadımlaştırılmış köleleri Padişaha armağan olarak gönderilirdi. Harem-i Hümâyûn'a gelen hadım edilmiş köleye "en aşağı" denilirdi. Daha sonra "Acemi Ağalar Koğuşu"nda eğitildikten sonra "nöbet kalfası, ortanca ve hâsıllı" unvanlarını alırlardı. En kıdemli "hâsıllı" yükselince, "yaylabaşı gulamı", "Eski Saray Başkapı gulamı" ve "Yeni Saray ağalığı" unvanını alırdı. Yetenekli olanlar son aşama sayılan "kızlarağası" olurdu. Bunlar dışında vâlide sultan ağaları, şehzade koruma ağaları, Harem-i Hümâyun Mescidi imamı ve müezzini olan ağalar, hazinedar ağa, oda lalası, Hazine kethüdası da saygın haremağalarıdır.

Zenci haremağaları dışında "akağalar" da vardı. Akağaların aslî görevleri Sarayın iç kapıcılık yapmaktı. Akağaların özelliği Enderûn'a alınıp yetiştirilmeleridir. Böylece Saray adâbını en ileri derecede öğrenmekte ve Has Oda eğitimi aldıklarından dolayı Padişahın yakın hizmetlerini de üslenmektedirler. Bu bakımdan akağalar Padişahın günlük hayatı içinde yer alırlardı. Yine bu sebepten ötürü Enderûn Mektebi'nde eğitim gören içoğlanlarına Padişaha hizmet etmenin kurallarını öğretirlerdi.

Akağalar "peşkir, ibrik ve şerbet gulamı, Başkapı, İkincikapı, Üzengi Ağası" hizmetleri yaparlar, başeski ağa olurlardı. İçlerinden hasodabaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, Saray Ağası ve Saray kethüdası olanlar da çıkardı.

Bununla beraber akağaların klasik görevleri Akağalar Kapısı olarak da bilinen Enderûn'a giriş veren Bâbüssaâde'yi ve Hazine, Kiler ve Mutfak bölümlerini beklemektir. Amirlerine, kapıağası ya da Bâbüssaâde Ağası denirdi. Kapıağası, (daha önce açıklanan özelliklerinden ötürü) Padişaha doğrudan arz'da bulunabilirdi. Bu da ona Saray içinde Sadrâzama eşit bir saygınlık vermekteydi. Taşra (dış göreve) çıkan kapıağalarına vezirlik rütbesi verilir ve eyâlet valiliklerine gönderilirlerdi. Hatta aralarından Sadrâzamlar da çıkmıştır.

42. Osmanlılarda yasama sistemi ne şekildedir?

Osmanlı toplumunda devlet ile reâyâ arasındaki ilişkileri düzenleyen temel kavram "adalet"tir. Ve adalet'in dağıtımı da şer'î hukukun kriterlerine göre düzenlenmektedir.

Osmanlı hukukunun yapısı özel bir "hukuklar hiyerarşisi"ne dayanır. Bu bağlamda şer'î hukuk, hâkim üst hukuktur. Bizzat Osmanlı Padişahı ile birlikte, müslim ya da gayri müslim bütün teba'ası ayrıcalıksız biçimde şer'î hukuk'un kesin hükümlerine ve ilkelerine uymakla yükümlüdürler. Diğer taraftan bu hükümlerin kaynağı olan "haramlar, farzlar ve vâcibler" aslında örfî Osmanlı hukukunun da değiştirilemez ana ilkeleridir. Oysa diğer hükümler bazı şartların oluşmasıyla değişebilir.[1]

Şahıs ve cezâ hukukuna dair davalarda tarafların husûmetleri İslâm Hukuku'nun ilkelerine göre "hâl ve fasl" edilirdi. Şartlar yerine geldiğinde kadı ilk verdiği karardan rüc'û edebileceği gibi[2], kadıların bazı ictihadlarını da müctehid olan İslâm hukukçuları kısmen ya da tamamen kaldırabilir.

Osmanlı hukuk sisteminde birlik ve istikrar sağlamak için şer'î hukukun Hanefî mezhebine ait ictihadları esas alınmaktadır. Kesin bir hüküm bulunmadığı takdirde Şafi'î, Mâlikî ve Hanbelî ictihadleri de yol gösterici olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan kendi toplulukları içinde kalmak üzere Şafi'î, Mâlikî ve Hanbelî fıkıhlarının da geçerliliği süreklidir. Ne var ki kişilerin devletle olan hukuksal ilişkilerinde ya da kadı önünde Hanefî fıkhına rücû esastır.[3]

Bununla beraber "ulü'l-emr" olan padişahın Hanefî Mezhebi dışında görüş belirtmesi ve uygulamaları yönlendirmesi mümkündür. Nitekim bu bağlamda padişahlara ictihâdî açıdan danışmanlık yapan, yol gösteren Şeyhülislâmların bazan onlara karşı çıktıkları görülmüştür.

Osmanlı ülkesinde yürürlükte olan hukukî normlar hiyerarşisi'nin sırasıyla "Kur'ân, Hadis, icma, kıyas, Padişahın şeriata aykırı olmayan emir ve kararları, İslâm hükümetlerinin talimatları, yeni fetholunan ülkelerde İslâm'a aykırı olmayan yerli kanunlar, İslâm'a aykırı olmayan örf ve âdetler, yabancılarla yapılmış antlaşmalar, milletlerarası hukukta karşıtlık (mütekabiliyet) ilkesi, istihsan ve istishab, eski Şeriatler" olduğu görülüyor.[4]

1. "Zamanın değişimiyle hükümlerin değişmesi yadsınamaz" anlamındaki bu ilke Mecelle'de "Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr edilemez" hükmüyle vurgulanmıştır.
2. "Bir hâkim bir şey ile hükmettikten sonra başka türlü hükmü daha sevab görecek olsa evvelki

hükmü, sebebini beyan etmek suretile yalnız kendisi nakzedebilir". Bilmen, Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu, c. 6, s. 457.

3. Örneğin "Gıyabî hükmün üç mezhebde câiz olmasına karşılık Hanefî mezhebinde buna cevaz verilmediğine dair " Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yıldız Tasnifi, ks=18, 553/431, 93-37.

4. Hamidullah, İslâmın Hukuk ilmine Yararları, s. 56 ve ilah.; yine aynı yazarın İslâm Tedkîkleri Enstitüsü Dergisi, c, 1, sayı: 1-4, İstanbul 1954, s. 63 ve ilah; Hallaf, İslâm Teşrii Tarihî.

43. Örf, Osmanlı hukuk sisteminde ne derece etkindir?

Başlangıçta Padişahın emirlerinden ve Anadolu Beyliklerinden, Selçuklu Devleti'nden örneklenmiş yönetsel gelenekler, göreneklerden oluşmuş "örfî hukuk" zamanla gelişerek devlet teşkilâtının temel düzenlemelerine, ceza hukukuna esas olacak düzeye gelmiştir. Böylece başlangıçtaki basit yasaklar devlet teşkilâtının gelişmesiyle Dîvân-ı Hümâyûn'da hazırlanan kanunlara dönüşmüştür.

Hatta Padişahın çevresindeki devlet adamlarının ulemadan olmaları Osmanlı hukukunun iki temel direği Fatih ve Kanunî Sultan Süleyman kanunnâmelerinde şer'î hukukun ceza hadleri yanında örfî hukuk ölçüleri uygulanır olmuştur.[1]

Bu kurallar bazan bir bölgedeki «eski adetlerin, örneğin şahıs ve vergi hukuku ile ilgili bir kısmını yasallaştırmak ya da daha önce var olan kanunların geçerliliğini devam ettirmek biçiminde olurdu. Bu tür uygulama başka ülkelerde de (örneğin Fransa'da «örf ve adet hukuku olarak) «eskiden beri yaşayan kuralların hukukça tanınması biçiminde orta ve hatta yakınçağlarda vardı.

Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı Padişahları "halife" sıfatına hâiz oldukları halde ve kendi ictihadlarını (Şeyhülislâmların fetvâlarına yaptıkları gibi) şer'î delil göstermeden belirtmeleri mümkün iken bu yola girmemişlerdir. Bu nedenle padişahî ya da örfî Osmanlı hukuku dünyevî karakterdedir. Ancak örfî kanunlar ilke olarak şer'î hukuka karşı olamazlar ve onun hükümleriyle sınırlandırılmışlardır.

Padişahın iradesi kanun sayıldığından, herhangi bir uygulamayı kendi istediği biçimde çözümletecek yeni bir hukuk kuralı sayılır. Ancak uygulamada, Padişah yetkilerinin yalnız şer'î hükümlere uymakla değil, Örfî Hukuk'un bazı geleneksel kuralları ile de sınırlandığı görülmektedir.

Örneğin genel kanunlar devletin araştırma ve istihbaratına dayanan ve teknik bilgilere göre "Divân-ı Hümâyun"da tartışmalı olarak hazırlanır, nışancılar tarafından usûlüne uygun olarak kaleme alınır. Dîvân kaleminde son şeklini aldıktan sonra Sadrâzam başkanlığında vezirler, kazaskerler ve diğer Dîvân üyelerinden oluşan heyet tarafından padişaha arz edilir. Padişahın işaretlediği bazı bölümleri üzerinde çalışılıp düzeltildikten sonra yeniden Arz'a çıkılır. Son biçimini aldıktan sonra onaylanan ferman taslağının önce tuğrası çekilir[2], sonra "mühimme" defterlerine kaydolunup yürürlüğe girer ve bir "ferman, hüküm, buyruldu, kanunnâme, adâletnâme, yasaknâme" olarak uygulanmak üzere ait

olduğu beylerbeyi[3], sancakbeyi veya kadılara gönderilir.

Örfî Osmanlı Hukuku'nun yazılı kaynakları olarak "kanunnâmeler, hatt-ı hümayunlar (hatt-ı şerifler), fermanlar, adaletnâmeler, siyasetnâmeler, nizamnâmeler, Dîvân-ı Hümayun kararları, buyruldular, mirî ahkamlar, mahkeme ilâmları (kazüistik oldukları için), resmî fetvalar (doktriner ve kazüistik oldukları için), teşrîfat-ı kadîme, devletlerarası antlaşma ve anlaşma metinleri sayılabilir.

Kamu düzenini ve yönetimi "Padişahî hukuk" (ya da örfî Osmanlı hukuku) sağlar, ancak hükümleri şer'î hukukun kriterleri dışına çıkamaz ve kurallarına karşı olamaz. Osmanlı hukuk sisteminin aslî yöneticisi ve denetleyicisi şer'î hukuktur. Kısaca söylenirse örfî Osmanlı hukuku şer'î hukukun bir tür vesâyeti altındadır.

Osmanlı Padişahı'nın bu yetkiye dayanarak bütün ülke için[4] veya toplumun bir kesimi ya da belli bir bölge için de geçerli olmak üzere yayınlanan kanun ve kararnâmelere Osmanlı hukukunda "kanunnâme" adı verilmiştir.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde hukukun şahsîliği ile birlikte (özellikle vergilerde) kanunlar da bölgesel ve sınıfsal niteliklidir.

Osmanlı kanunnâmelerinin büyük bölümünü yönetim sorunlarına ve bazı özel konulara çözüm getiren Padişah fermanları ve beratları meydana getirir.[5] Kadılar bunları mahkeme siciline tescil etmek ve derhal uygulamak zorundaydılar.

Örfî hukuk kuralları örneğin belirli bölgelerin vergi ve tımar düzenlemeleri yapan eyâlet ya da sancak kanunnâmeleri gibi daha çok bölgesel olup çoğunlukla genel nitelik taşımadıklarından bölgeler arasında uygulama farklılıkları vardı. Dolayısıyla yerleşim yerini değiştiren vergi yükümlüleri Dîvân-ı Hümâyun'a başvurarak yeni yerleştiği bölgenin kanunlarına uyar, eski yükümlülüklerinden kurtulurdu.

Bununla beraber Fatih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman kanunnâmeleri gibi genel nitelikte ve birer anayasa gibi (jeneratris) olanları yanında, malî bunalım dönemlerinde yahut yeni bir padişahın cülûsunda, yöneticilere hitaben halka adaletli davranılması, ya da bazı vergilerin affı gibi konularda yayımlanan «adaletnâmeler de örfî hukukun genel kanunnâmeleri sayılabilir.

Çıkarılan fermanların belli konularla ilgili olanları «Kanunnâme» denilen bir

bütün içinde toplanırdı. Bu derlemelerin resmî niteliği yoktur. Başka bir deyişle bütün hâlinde şeriye siciline tescil edilip yayımlanmamışlardır. Bazı mevali (yüksek mertebede kadılar)'nin kendilerine kolaylık olmak üzere için şeriye sicillerinden topladıkları metinlerdir.

1. Hırsızlık ve zina'ya para cezası verilmesi gibi. Üçok-Mumcu, a.g.e., s. 214'den naklen Coşkun Üçok, «A.Ü. Hukuk Fak. Derg.» III, s. 48-75 ve IV, s. 365-383.
2. "Müstâcel" durumlarda, önemsiz buyruldularda tuğrası çekilmeden, yalnızca Dîvan-ı Hümâyun kalemlerinin kayıtlarıyla gönderilmiş buyruldular vardır.
3. Beylerbeyi ve Kapudan Paşalara çok özel olarak tuğrası çekilmiş boş (beyaz) fermanlar da verilmiştir.
4. Bütün ülkede geçerli olan ilk kanunnâme Fatih Sultan Mehmed'e aittir.
5. Bunların en eskisi Sultan II. Bayezid'in kanunnâmesidir.

44. Osmanlı idaresindeki gayrimüslimlerin hukuku ne şekilde tayin edilmiştir?

Osmanlı teba'ası olan gayrimüslim cemaatlerin devletin şer'î ve örfî hukukları dışında, ama onlara karşı olmamak üzere geçerliliği tanınmış olan kendi dinî, şahsî hukukları ve ayrıca etnik gruplar olarak da kendi yazısız teamül hukukları vardır. Başka bir deyişle Osmanlı Devleti azınlıklara kültürel baskı yaparak assimilasyon siyaseti uygulamamıştır.

Papa ile hükümdarlar arasında yapılan konkordatumlar, kilise ile başka bir devletin karşılıklı ilişkilerini düzenleyen anlaşmalar oldukları ve Osmanlı Devleti ile Vatikan arasında, On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar resmî ilişki kurulmadığı halde, Katoliklerin (ve diğer mezheplerin ruhanî) liderlerine Osmanlı hukuku içinde verilen hürriyetler, yukarda anılan «konkordatum»lar ile saptanmış olanlara çok benzerdir.[1] Devletin uyruğu olan veya olmayan gayrimüslimlerin dinî ve örfî hukuklarını Osmanlı hukuk düzeni içinde kalarak uygulayabilme özgürlükleri vardır.

Bu uygulamalar dinî alt gruplar hukukunun Tevrat (Ahd-i Atîk) Hukuku, Vatikan'a bağlı Kanonik Hukuk, dinî konsil kararları, ruhanî kurulların karar ve akitleri (bağıtları), nikâh, doğum ve vefeyât (ölümler) ile ilgili formalitelerin yürütülmesi için gerekli kayıt ve tescil işleri veya hususî hukuka ait ya da siyasal nitelikli genel akitler olabilmektedir.[2] Dinî gurup liderlerinin yasaklayıcı karar verme yetkileri de vardır.[3] Gayrimüslim vakıf şartnâmeleri (vakıfnâmeleri, biens de mainmorte) taşınmaz malların yönetimi, bağış ve vergilerin düzenlenmesi için karar alabilecek kurullar mevcuttur.[4] Anılan kurullar topluluğun taşınmaz mallarının yönetimi, sadakalar, kiliselere yapılan bağışlar ve vergileri salma ve düzenleme işlerini yürütüyordu. Bunların kilise yararları hakkında karar verme yetkileri vardı.[5] Diğer taraftan gayrimüslim uyruğa tanınan haklar ve korumalar (himâyeler) çeşitli fermanlar, irâdeler, buyruldular, nizamnâmeler, beratlar (lettres-patentes), emirlerle sağlanmıştır.[6]

Diğer taraftan da dinî cemaat liderlerinin (özellikle Rum patrikliğinin) "kendi cemaatine bağlı gayrimüslim Osmanlı uyruğu üzerinde nefy (sürgün), hapis, vergileri kaldırmak, piskoposları, din adamlarını görevden almak, afaroz etmek ve sansür koymak, gerekli görürse okul programlarını tatil etmek, sivil ve politik hayata etki eden bazı yükümlülükler koymak gibi" müeyyideli (yaptırımlı) yetkileri vardır.[7] Başka bir deyişle Osmanlı hukuk sisteminde, Kilise ruhânîlerine dinî hukuklarında belirli cezaları uygulatma yetkisi tanındığı gibi[8]

ayrıca Devlet tarafından da başka haklar ve imtiyazlar tanınarak cemaat üzerindeki otoriteleri güçlendirilmiştir.[9]

Gayrimüslim cemaatlerin belirli günlerdeki dinî kutlamalarında tekrarlanan büyük törenler kuşkusuz belirli kurallar ile kilise tarafından zabt-ü rabt (denetim) altına alınmaktadır. Ancak «şehrin sokaklarında, kutsal günlerde dinî şarkılar, ilahîler söylenerek, kalabalık yürüyüşler, yağlı paçavralar ve sayısız mumlarla düzenlenen fener alayları» ile ve «bu insan kervanlarının onlara katılmış ruhban toplulukları eşliğinde, hristiyan aleminde bile daha fazlası istenemiyecek bir özgürlük içinde»[10] yapılabilmektedir.

Tavır olarak Müslümanlar gayrimüslimlere yeğ tutulmakla beraber, örneğin vergi tahsili gibi kamu hak ve yükümlülüklerinde[11] eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır.[12]

1. Hristiyan kilise hukuku iki bölümde ele alınabilir: Kanonik hukuk (Droit canon, Droit canonique) ve Dinî hukuk. Bunlardan birincisi kutsal metinlere bağlı hükümler, konsillerin kararları, papaların emirnâmeleri ve örgüt kuralları, dinî örf ve âdetlerin toplamıdır. İkincisi ise mezheplerin çevre ilişkilerini belirten ve düzenleyen kurallardır. Bu kuralların örneğin Katolik mezhebine ait olanları konkordatum (concordat) olarak bilinir. Gerçek anlamı ile dinî tedvin (düzenleme) olan ve Papalık'ın bütün dünyadaki örgütünü kapsayan bir «Kilise Hukuku» (Corpus Juris Canonici) ise birinci grup içinde incelenebilir.
2. Örneğin On dokuzuncu yüzyıl başlarında «İmpériale Chancellerie Latine Ottomane» adı altında Osmanlı uyruğu katoliklerin kurduğu bir hukukî kuruluş muhtarlık, hatta noterlik hizmetleri görmeğe başlamıştır. Metinleri Fıransızca, resmî mühürü Türkçe ve Arap asıllı Türk harfleri ile kazılmış olan yarı resmî belgeler düzenlenerek «imza tasdikleri», «satış akitleri» ve «vasiyetnâmeler gibi hukukî nitelikleri olan hizmetler yürütülmüştür. Biskupski, Saint-Siège en Turquie, s. 250-252.
3. Örneğin 1627-1629 yılları arasında Osmanlı ülkesinde katoliklerin dinî başkanı olarak bulunmuş olan Peder Gugliemo Foca zamanında «la Sacrée Congrégation du Saint Office» adına alınan kararla mezhebini bırakmış biri ile bir katoliğin evlenmesi yasaklanmış ve ancak böyleleri «günahlarından arınıp yeniden katolik olduktan sonra» nikah akdine müsaâde edilmiştir. a.g.e., s. 55.
4. Örneğin On Yedinci Yüzyıl ortalarında, İstanbul'da Latin Cemaati «Magnifico lakabı verilmiş Reis, bir baş rahib, yardımcısı ve on iki danışman ile yönetilmekte idi. 12 Aralık 1617 tarihli kararla bütün danışmanlar Pera yerlisi ve katolik olacaklardı. Bu sağlanamazsa 25 Nisan 1632 tarihli karar gereği hiç olmazsa Pera'lı kadınlarla evli olacaklardı. Evlenmeleri mümkün olduğuna göre, danışmanların «papaz olmaları zorunlu olmadığı görülüyor. a.g.e., s. 38-39.
5. Nitekim 1613 yılında, Papa'nın İstanbul'a «evek» (évêque suffragant) göndermesini, Osmanlı Devleti tarafından onaylanacak bir «Papalık Elçisi sanarak rahatlarının bozulmasını, işlerin karışmasını önlemek amacıyla karşı çıkmışlardı. a.g.e., s. 39.
6. Örneğin sadece Latinlerin dinî hukuku ile ilgili olan fermanların çıkarıldığı tarihler: 1558 (966) , 1565 (973) , 1604 (1012), 1611 (1020), 1621 (1030),, 1625 (1034), 1627 (1036), 1630 (1040), 1632 (1041), 1636 (1045), 1703 (1115), 1710 (1122), 1731 (1143, 1740 (1153) 7 adet Buyruldu, 1755 (1168) , 1756 (1169), 1737 (1170) Buyruldu. 1803 (1218, 1811 (1226), 1821 (1236) Buyruldu, 1833 (1249). Testa, t. 3/1, s. 313-326.
7. Bununla beraber bazı yabancı araştırmacılar Rum Patriğinin kendi cemaati üzerindeki yetki ve etkinliğinin «devlet içinde devlet gibi çok geniş sınırlara sahib olduğundan da adeta şikayetçidir:

«Le patriarchat grec par les droits dont il avait été investi après la conquête, représentait réellement un Etat dans l'Etat...» Engelhardt, Le Tanzimat et.... s. 135. Ayrıca yetkilerini ölçüsüz kullananan kendi ruhanî reisleri elinde yönetilmeleri sırasında hristiyan uyrukların ezildiklerini belirtiyor: «... et d'alléger le fardeau que faisait peser sur les chrétlens l'exorbirtante autorité de leurs propres chefs religieux» Engelhardt, a.g.e., s. 136.

8. "Le patriarche aura le droit de punir selon les lois religieuse.." Noradounghian, Recueil d'actes ... t.2, s. 413.

9. Bkz. Engelhardt, s. 135-136; Noradounghian t.2, ss. LXX, 392-394, 410, 418-419; Baron de Testa t.3, s. 313-326.

10. 1619 yılında Papa'ya verilen bir rapordan. Aynı tarihlerde «Rum Kilisesinin de benzer seremoniler düzenlediği bilinmektedir Biskupski, a.g.e., s. 54.

11. Tanzimat öncesinde askerlik yükümlülüğü paraya tahvil edilmiştir.

12. Bu konuda Engelhardt'ın görüşüne göre, Türk uyruk, gayrimüslimlere her zaman yeğ tutulmuş, ancak kamu yararlarında va yükümlülüklerinde eşitlik düşünülmüştür: "...la Porte est toujours reste fidèle a cette doctrine de la préeminence nécessaire de élément turc sur l'élément chrétien et que l'égalité dont aucun Hatt on İradé ne manquait de proclamer le principe, ne pouvait impliquer à ses yeux une répartition absolument uniforme des charges et des avantages publics." Engelhardt, a.g.e., s. 137.

45. Sadrazam kimdir? Kimler Sadrâzam olmuştur?

Devlet örgütlenmesine ve teşrifatına her zaman esas olan Fatih Kanunnâmesi'nde vezir-i azam'ın «vezirlerin ve âmirlerin (ümera) başı, hepsinin en büyüğü, tüm işlerin mutlak vekili, devlet malının gözeticisi olduğu ve «oturmada, durmada ve mertebede herkesin önünde geldiği belirtilmektedir.[1] Başka bir deyişle örgütlenmenin başı Sadrâzam'dır. Sadrazamlar başlangıçta "Kubbenişîn" denilen Kubbealtı vezirleri arasından belirli bir düzen içinde seçilmişler ise de sonraları hizmetleri ve liyâkatleri görülen beylerbeyleri, defterdarlar, nişancılar ve yeniçeri ağalarından da Sadrâzam yapılmıştır.

Sadrazam Padişahın mührünü taşıdığı ve kullanma yetkisine sahip olduğu için onun mutlak vekili ve kendisinden sonra Devletin en kudretli adamıdır.

Sadrazam haftanın belli günlerinde kendi başkanlığında öğleye kadar toplanan Dîvân-ı Hümâyûn'da diğer devlet erkânı ile yönetim konularını görüşerek «Padişah adına karara bağlardı. Bu kararlar gene belli günlerde, hep birlikte Padişahın huzuruna çıkılarak onun onayına sunulurdu.

Malî işler ve şer'î hukukla ilgili kararlar dışında kalan[2] "umûr-i âlem"e dâir hükümler ve bütün işler ise Sadrazam "buyruldu"siyle yürütüldüğünden, öğleden sonraları kendi konağında Dîvânını kurar, Padişah onayını gerektirmeyen konuları, şikayetleri görüşür ve sonuçlandırırdı.[3]

Sadrazam'ın Dîvân-ı Hümâyûn'un dışında kendi konağı (ya da Saray'a yakın büyük bir konağın) selâmlık bölümündeki resmî makamına Paşa Kapısı denilmektedir.[4] Konak'ta bulunan hizmetlilere de "kapı halkı" denirdi. Dolayısıyla Sadrâzamlar değiştikçe Paşa Kapısı da değişirdi.[5] Sadrazam burada "İkindi" ve "Çarşamba" Dîvânlarını toplar, yabancı elçileri ve ulakları kabul ederdi.[6] Paşakapısı'ndaki görülecek işleri Sadrâzam kahyası düzenleyip sıraya koymaktadır.[7]

Vezir-i Âzam yetki ve sorumlulukları kullanırken diğer vezirlerle ve defterdarlarla müşâvere eder.[8] Bununla beraber defterdarların Mâliye'ye ait buyrulduları, kazaskerlerin Şer'i şerif üzere görülmüş dâva hükümlerinin buyruldularını Padişah adına tuğra çekerek yazmağa yetkileri vardı. Ancak başdefterdar mâli işlerin yürütülmesinde bağımsız olsa bile Padişahın mutlak vekili olan vezir-i âzam'la görüşmeye mecburdur. Kanun ve fermanların tescilinden sonra muhafazasından sorumlu olan Nişancı'ya gönderilen

düzeltmelere yalnızca Sadrazam tuğra çekebilir,[9] 6000 akçeden küçük bazı tımarları Padişaha arz etmeden verebilirdi.

Divân'ın toplandığı günlerde topluca yenen yemeğin devamınca Enderun erkânı Sadrâzam'ın karşısında el pençe dîvân dururlardı. Bu gösteri Sadrâzam açısından çok anlamlıdır. Zira Devletin yönetiminde Padişaha vekâleti sebebiyle kendisine tanınan yetkinin Topkapı Sarayı Ortakapısı'nın ötesinde, yani "Enderûn"a ayak basınca hükmü kalmazdı. Enderun'a girilince bütün hüküm ve nüfuz doğrudan doğruya Padişaha ve kendi "bendegân-ı hassa"sına aittir.

Elçi kabulleri sırasında Rikâb-ı Hümâyûn ağalarının koltuklayarak Arz Odasına getirdikleri elçiye yer öptürülür, getirdiği nâme o sırada vezirlerle birlikte Huzur'da hazır bulunan Sadrâzam tarafından elinden alınarak tahtın yanına bırakılırdı. Daha sonra Sadrâzam mektubu alır ve çevrilmiş sureti ile birlikte Padişaha arz ederdi.

Sadrazam Payitahtın asayiş ve ticaretinden de sorumludur. Belirli günlerde kol ile, ya da tebdil-i kıyafetle denetime çıkar, narhları, Tersane'nin gelir ve harcamalarını denetlerdi.

Fatih Sultan Mehmed döneminden sonra vakıfların gözetimi de Sadrâzamlara bırakılmıştır.[10] Sadrazam bu görevini reisülküttab aracılığıyla yürütürdü.

Sadrazamlık makamına mahsus "mühr-i hümâyun, hil'at-i vezâret, sarık, kılıç, tuğ" gibi bazı alâmetler vardır.

1. "Vezirlerle ümerânın vezir-i azam başıdır. Cümlenin ulusudur. Bütün işlerin vekilidir. Malımın vekili Defterdarlarımdır, o, nazırıdır. Oturmada, durmada, mertebede vezir-i azam cümleden mukaddemdir.» Orkun, Belgeler, İkinci Kısım, s. 18.
2. Malî işler Defterdarların "buyruldu"siyle ve kazaî işler kazaskerlerin "buyruldu"siyle olur.
3. On sekizinci yüzyıldan sonra Divân-ı Hümâyûn toplantıları giderek azalmış, buna karşı Sadrâzam divânı önem kazanmıştır.
4. On yedinci yüzyıl ortasından sonra uzun süre Topkapı Sarayı yakınındaki İbrahim Paşa ve Halil Paşa Sarayları, sonraki yıllarda kısa aralıklarla Cağaloğlu'ndaki Fatma Sultan Sarayı, Kadırga'daki Esma Sultan Sarayı, Beyazıt'taki Reis Mahmud Efendi ve Valide Kethüdası Yusuf Ağa konakları "Paşa Kapısı" olarak kullanıldı. On yedinci yüzyıl sonrasında Sadrazamlara resmî makam olarak bir daire tahsis edilmiştir.
5. Eyâlet beylerbeylerinin paşa sancağındaki resmî ikametgahları olan konaklara da Paşa Kapısı denirdi.
6. Dîvan-ı Hümâyûn zamanla önemini yitirmiş, toplantılar ise Paşakapısı'na kaymıştır.
7. Sadrazam kahyalarının Onsekizinci yüzyıldan sonra yetkileri güçlenmiş ve «Sadaret kethüdası» adıyla bir çeşit içişleri bakanı durumuna gelmişlerdir.
8. Vezir-i azam'ın devlet işlerini kimlerle müşavere edeceğini Fatih Kanunnâmesi şöyle tayin etmiştir: "Umur-ı saltanatı Vezir-i âzam vüzera ve defterdarlarım ile müşâvere ideler, anlardan gayri kimesne vakıf olmaya."

9. "Lakin Nişanci'ya hitaben tashih emirlerine tuğra çekmek Sadrazam hazretlerine mahsustur". Tevkiî Kanunnâmesi.
10. Bu yetki ve görev ilk kez Fatih Sultan Mehmed tarafından Mahmud Paşa'ya verildi.

46. Sadrazamların zenginliği nereden gelmiştir?

Sadrazamlara yıllık 7,5 milyon akçe getiren 15 adet has verildiği gibi[1], Rikâb-ı Hümâyûn'a gelen haraç ve pişkeşlerden de hisse verilirdi.[2] Sadrazamlar yalnızca haslar'ından yılda dört, beş yüz kese[3] gelmektedir. Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman vakıflarının idareleri de Sadrâzamlar uhdesinde olduğundan masraf çıktıktan sonra bunlardan da 100 veya 200 kese gelirdi. Vüzera tevcihatı ve özellikle Eflak ve Buğdan Voyvodalıklarının değiştirilmesi münasebetiyle ve Mısır, Halep ve Şam valileri tarafından gönderilen pişkeş ve hediyelerle 20 bin keseye ulaşırdı.

Sadrazamlara yıllık 150 bin akça tekaüdiye maaşı tahsis olunması ve Sadrâzam oğullarının yevmiye 60 akça ile müteferrika olmaları da kanun gereği idi.[4]

Bununla beraber Sadrâzamların masrafları da pek fazladır. Örneğin serdar-ı ekrem pâyesiyle savaşa gönderilen Sadrâzam'a yaptığı masraftan dolayı hesap sorulmazdı. Bununla beraber seferin uzaması hâlinde, Ordu-yi Hümâyûn'un masraflarını Sadrâzamlar kendi keselerinden karşılamışlardır.[5]

Diğer taraftan bayramlarda ve Nevruz'da Padişaha hediye vermeleri kanundur. Kalabalık mâiyetleriyle Bâb-ı Fetva'ya, Tersane'ye ve yangınlara gittiklerinde veyahut tebdîl olarak denetime çıktıkça avuç avuç altın dağıtmaları da âdetti. 300-500 kişi tutan kapı halkına; âmedî, mektubî, teşrifatî ve kethüda kalemleri hülefasına da kendi kilerinden tayinat vermektedirler. Dolasıyla şehid, katl, azil gibi bir olay sebebiyle ya da tekâüden (emekli olarak) görevlerinden ayrıldıklarında aralarında borçlu kalanları bile olurdu.

1. Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde ... s. 48.
2. Fatih Kanunnâmesi.
3. On yedinci yüzyılda Kıbrıs ve sonraları Aydın sancaklarından Sadrazamlara mahsus olan haslar dört, beş yüz kese olarak iltizama verilirdi. Netayicü'l-Vukuat'den.
4. Fatih Kanunnâmesi.
5. Örneğin 1692 yılında Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa, masrafları kendisine ait olmak üzere 500 süvâri ve 200 piyâde toplamıştı. Pakalın, Tarih Deyimleri ..., c. III, s. 180.

47. Vezir kimdir? Kimler vezir olmuştur?

Vezirler atanırken, Sadrâzam ve Padişah huzuruna girişlerinde Teşrifat-ı Kadime kuralları uygulanırdı. Vezirliğe ilk atananlar Padişahın yanına Arz'a girdiğinde "hassü'l-has" denilen sâde, gösterişsiz bir hil'at giydirilir, kürk giydirilmezdi.

Bir vezir hakkında "halka zulüm" yaptığından dolayı şikayet olmuşsa ya da başarısız iseler kendisinden önce unvanı kaldırılır, vezaret alâmeti olan tuğ ve sancağı ile beraber görevden alınırdı.

Ancak vezirler halka yaptıkları zulüm sebebiyle gerekli görülüyorsa bir hey'et huzurunda yargılanır ve ceza da görürlerdi. Bu bağlamda bazan rütbeleri tenzil edilip, taşrada hizmetin (kapıya çıkma) ilk rütbesi olan "kapıcıbaşılık" ile belli bir yere sürgün edilirlerdi. Eğer haklarında idam cezası verilirse kendilerine saygı gösterilir, hakaret edilemezdi.

Devletin ilk dönemlerinde en üst düzey görevlisi olarak tek bir vezir vardı. Zamanla Vezir sayısı arttı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Dîvân-ı Hümâyûn'da vezir-i âzamdan başka ikinci vezir, üçüncü vezir olarak sıralanan yedi vezir görevli bulunuyordu.[1]

Vezir-i âzam Padişahla beraber, ya da serasker olarak onun yerine sefere çıktığı zamanlarda vezir-i sâni "sadaret kaymakamı" sıfatiyle Kubbealtı'nda kalıyor, diğer vezirler genellikle harbe katılıyorlardı. Sonraları Sadrâzam'ın "serdâr-ı ekrem" olarak çıkmadığı seferlere vezir-i sâni (ya da bir başka Kubbe veziri) "serdar" (ya da serasker) unvaniyle yönetiyordu.

Dîvân-ı Hümayun'da gerekli görülen hâllerde, Sadrâzam'ın izniyle Kubbe vezirleri tuğra çekerek Nişancı'ya yardım ederlerdi. Dolayısıyla Kubbe veziri olarak fermanı çıkanların "tuğra" meşk eylemeleri de gerekiyordu.

Bununla beraber On sekizinci yüzyılın başlarında Dîvân-ı Hümâyun'un hemen bütün işleri Paşakapısı'nda görülmeğe başlanmış olduğundan Kubbe vezirleri'nin sayıları başlangıçtaki gibi sembolik olarak bire inmiş ve yüzyılın ikinci çeyreği başladıktan sonra[2] Kubbe veziri atanmamıştır.

Vezirlik başlangıçta eyâletleri yöneten beylerbeyiler arasında çok başarılı olanlara verilmekteydi. Bu da zamanla kubbenişin vezirlerin sayılarını arttırdı.[3] Dolayısıyla sayıyı azaltmak için (önceleri Mısır, Budin, Yemen, Bağdad gibi mühim eyâletlere) yönetici olarak Merkezden Kubbe Veziri gönderilmeye

başlandı.[4]

Hudud eyâletlerine gönderilen vezirlere bazan tuğrası çekilmiş boş "ahkâm" kağıtları veya vezirlerin kendisine fermanla tuğra çekme yetkisi verilerek işlerin gecikmeden çözülmesi istenirdi. Ancak vezirler Payitahta dönüşlerinde kullandıkları bu yetkinin hesabını Sadrâzam'a vermek zorundaydılar. Bununla beraber özellikle dış vezirlerin sayıları çoğaldığından bu uygulamanın denetimi de iyice zorlaştı. Bundan dolayı da vezirlerin Padişah adına ferman yazmak yetkileri kaldırıldı.[5]

Ancak daha sonra Dîvân-ı Hümayun dışından da "vezir pâyesi"yle yöneticiler tayin edildi. Hatta kaptan paşa, defterdar ve nişancı gibi erkân'a da vezirlik pâyesi verildi. Böylece bir yandan vezir sayısı iyice artarken, diğer taraftan da başlangıçta rütbe olan Kubbe vezirliği mansıb'a dönüşmüş ve hâriç vezirlikler ise bir pâye haline getirilmiş oldu.[6] Başka bir deyişle vezirlik bazan rütbe, bazan mansıb ve bazan da kıdem, başarı gibi özellikleri dikkate alınan bir şahsa tahsis olunmuş pâye olarak gözüküyor.

Vezirlerin yılda ortalama bir buçuk milyon akçe mertebesinde geliri olan "havass-ı vüzera" denilen hasları vardır. Bu haslar görevle bağlıdır. Görevden ayrılanların hasları ellerinden alınır. Çağdaş deyimlerle "maaş" niteliğinde olduklarından toprağa bağlı hasların gelirleri ile birlikte başka gelirleri de kapsar.

Onsekizinci yüzyıla kadar emekli edilen vezirlere hizmetlerinin karşılığı olarak kendilerine tahsis olunan hasların gelirleri verilirdi. Haslar bazan değişik yerlerde olurdu. Bu gelirler Fatih Sultan Mehmed Kanunnâmesi'nde yıllık bir milyon ile bir milyon iki yüz bin akçe arasında olarak belirlenmiş ise de daha sonraki yüzyıllarda değişen para rayicine göre arttırılmıştır. Bu gelir hass'ın arazisinden elde edilen yıllık hasılatın öşrü ve toplanması gereken vergilerdir. Ancak tımar usulünün gereği olarak vezir, hassın her beş bin akçesi için sefere bir cebeli asker götürmeğe mecburdu. Daha sonraları vezirlere has tahsis etmek yerine, atandıkları eyâlette sulh zamanlarında "imdâdiyye-i hazariyye" ve savaş zamanlarında da "imdâdiyye-i seferiyye" denilen bir vergi geliri tahsis edilmiştir.

Nitekim On sekizinci yüzyılda vezirlerin dirlikleri kaldırılarak kendilerine "ber vech-i muhassıllık" adıyla yerel gelirlerden tahsisat (maaş) bağlandı. Bazı vilayetlerdeki vezirlerde muhassıllık yetkisi bulunduğundan Hazine'ye ait gelirlerin iltizamını aldılar. Hazine'ye ait varidatı ödedikten sonra eyâletteki bütün öşür ve resimleri iltizama verip Hazine'nin hakkını çıkardıktan sonra kendisine de önemli miktarda para kalırdı.[7]

Gerek yaşı açısından gerekse idarî ve askerî yetersizliği sebebiyle işe yaramıyacak durumda olan veya gazaba uğrayan vezir emekli edilirdi. Ancak vezirlerin 6 (hatta 10-12) yük akçe ile "tekaüt" (emekli) edilmeleri konusu Kanunnâme'de yazılıdır. Kendisine belirli bir mahallin mukataasından aylık olarak belirli bir maaş ya da yıllık ortalama 60 bin akçe arpalık verilirdi.

1. Sultan Ahmet III döneminde (1703-1730) Kubbealtı vezirliği kaldırıldı.
2. 1731'den sonra. Pakalın, Tarih Deyimleri, c. II, s. 308.
3. Sultan Süleyman zamanında bu sayı dokuzu geçmemiştir.
4. Bazan iki sancak birleştirilerek bir vezire tevcih edildi.
5. Pakalın, Tarih Deyimleri, c. III, s. 593.
6. Örneğin On yedinci yüzyıl başında Kubbealtı ve Eyâlet yöneticisi vezirlerin sayısı 23'ü bulmuştu. On yedinci yüzyılın ortalarından sonra ise eyaletlere vezirler, sancaklara ise beylerbeyiler gönderilmiştir.
7. Valilere "mâlikane" olarak bir eyâletin ömür boyu tevcih edildiği de olmuştur.

48. İlmiye sınıfı kimlerden oluşmuştur?

Medreselerde öğrenim ve eğitiminin yaptırılması, dinî hizmetler ve yargı mekanizmasının işletilmesi İlmiyye teşkilatı tarafından sağlandığından İlmiye Tariki de kendi içinde "Tarik-i Tedris (öğretim)" ve "Tarik-i Kaza (yargı)" olarak ikiye ayrılmıştı. Tedris ile Kaza arasında tarik değiştirmek her aşamada mümkündü. Terfih sırası gelen müderrisler mevleviyete geçebilirler, kaza tarikindeki en az bir yıl sürecek hizmet süreleri sonunda yeniden müderrisliğe dönebilirlerdi.

İlmiye tarikinin başında "Şeyhülislâm" bulunur. Şer'î hukuk sistemi içinde ve onun bir parçası olmakla beraber ondan bağımsız bir de "İftâ" (fetvâ) kurumu bulunmaktadır.

İftâ müessesesinin görevi, şer'î sorunların hukuken çözümlenmesini için İslâm Hukuku kriterlerine dayanan yorumlar yapılarak geçerli yolları belirlemektir. "Kazâ" ise şer'î kurallara (ve örfî yasalara) dayanan hükümlerin oluşturulması demek olan yargılama'yı ifade eder.

Bu yargı sistemi içinde Şeyhülislâm iftâ müessesesinin de başıdır.

Böylece İlmiye tariki içinde ortaya çıkan bu üç silk içinde yer alanların terfihleri belirli bir bürokratik hiyerarşiye göre yapılmaktadır.

Padişaha imamlık eden önceleri iki, daha sonra üç hünkar imamı[1] ile "Huzur dersleri"ni veren ve "mukarrir" denilen müderrisler İlmiye sınıfından[2] seçilirdi.

İlmiyye sınıfı Şeyhülislâm, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul ve diğer büyük vilayet kadılıkları ile devletin en yüksek ricaline sahipti. Eyâlet ve sancak kadılıkları, nâibler ve müftilerle memleketin her köşesine yayılmış teşkilatı vardı. Ayrıca tarikat şeyhleri ve Hz. Muhammed'in soyundan geldiği kabul edilen ve İlmiyeden bir mollanın "nakibü'l-eşraf"[3] pâyesiyle reislik yaptığı seyyid ve şerifler de İlmiye zümresine dahildi.

Şeyhülislâmların yevmiyesi önceleri 100 akçe iken Sultan II. Bayezid devrinde 150 akçeye, Kanûnî Sultan Süleyman zamanında 600 akçeye çıkanlmıştır.

İlmiye zümresinin alt tabakalarında ücretlerini çeşitli vakıflardan alan binlerce kişi (günümüzde din görevlisi hizmetini gören) "hademe-i vakf" sınıfını oluşturuyordu. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında imamlar 2-15 akçe, müezzinler 2-7 akçe, hatipler 2-30 akçe arasında yevmiye almaktaydı. Diğer

İlmiye sınıfı üyeleri günlük 1-5 akçelik ücretle türbe ve mezarlıklara bakarlar, ölüler için dua okurlardı.

Tekke, zâviye veya hânikahlarında, Nakşîlik, Bektaşîlik, Kadirîlik, Mevlevîlik gibi çeşitli tarikatların tasavvufî dünya görüşünü uygulamalı olarak öğreten şeyhlere ise genellikle 8-30 akçe arasında yevmiye verilirdi.

1. Pakalın, a.g.e., c.l, s. 869.
2. EI.2 a.y.; Pakalın, c.1, s. 861.
3. On yedinci yüzyıldan itibaren "nakibü'l-eşraf"lık görevi de İlmiyeden bir molla'ya verilmekteydi. Encyclopédie de l'lslam. a.y.

49. Müderris kime denir? Müderrislerin eğitim sahasındaki işlevi nedir?

Müderrislik, "Kibâr-ı müderrisîn" ve "müderrislik" olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir. Ancak uygulamada Tarik-i Tedris'te on iki derece yer almaktadır:

1- İbtidâ-yi Hâric, 2- Hareket-i Hâric, 3- İbtidâ-yi Dâhil, 4- Hareket-i Dâhil, 5- Musile-i Sahn, 6- Sahn-ı Seman, 7- İbtidâ-yi Altmışlı, 8- Hareket-i Altmışlı, 9- Musile-i Süleymaniyye, 10-Havâmis-i Süleymaniyye, 11- Süleymaniyye, 12- Dârü'l-Hadis.

Bunların birinci ve ikinci sıradakileri ilk öğretim, üçüncü ve dördüncü sıradakiler orta tahsil, beşi ile onuncu arasındakiler yüksek tahsil derecesindedir. Ancak on ikincisi en yüksek mertebe olan Dârü'l-hadis'tir. Dârü'l-hadis müderrisi diğer müderrislerin üstünde ve hepsini reisleri sayılırdı.

Medreseler, müderrislerin günlük ücretlerine göre de derecelere ayrılmıştı. Bu derecelenme, okutulan derslere ve müderrislerinin yevmiye gelirlerine göre belirlenirdi. Örneğin muallimler 3-10 akçe, kalfa (veya halife) denilen yardımcısı ise 2-3 akçe yevmiye alırdı.

Sırası gelen stajyer seviyesindeki dânişmend, önce 20 akçelik yevmiye ile müderrisliğe başlamaktadır. Müderrisler için 20-25 akçe gündelikli haric medreseleri müderrisliklerinden[1] başlayıp 100 akçe gündelikli Darülhadis müderrisliğine kadar yükselen medrese aşamaları rütbe kabul edilmişti.

Meslek hayatı boyunca her aşama için bekleme sürelerini tamamlayarak yevmiye gelirleri 30, 40 veya 50 akçe olan "Otuzlu, Kırklı, Ellili" denilen medreselere ve nihayet "Sahn-ı Semân"[2] ve "Sahn-ı Süleymâniye" gibi 60 akçe yevmiyeli "Altmışlı medrese"lere hatta 100 akçe gündelikli Süleymâniye "Darülhadis" müderrisliğine atanması[3] mümkündür.

Müderrislerin yıllık gelirleri "Yirmili Medrese"de[4] 7.000 akçe, "Altmışlı Medrese"de 21.000 akçe'dir. Dolayısıyla yeni başlayan müderrislerin timar beyleri kadar, "altmışlı müderrisleri"nin ise gelirleri en alt seviyedeki zeâmet sahipleri kadar yıllık gelirleri vardır.

Müderrislerin toplum içindeki itibarları büyüktür. Dolayısıyla daha büyük gelirleri olan makamlara, örneğin eyâletlerde kadı, nişancı, defterdar gibi görevlere tayin ediliyorlardı. Altmışlı Medrese müderrisleri yevmiye 500 akçe geliri olan Mekke, Medine, Kudüs, Şam, Halep, Kahire, Edirne ve Bursa

kadılıklarına geçebiliyorlardı.[5] Bu şehirlerin kadıları rütbe itibariyle sancakbeyinin üstündedir. Hele Süleymaniye medreselerinin altmışlı müderrisleri İstanbul Kadısı yahut Anadolu veya Rumeli Kazaskeri olabilirlerdi.[6]

Müderrislerin teşrifatça olan mevkileri kanunla belirlenmiştir. Fatih Kanunnâmesi Sahn mollalarını Mevleviyyet makamında saymakta ve Sancakbeylerinin üstünde tutmaktadır.[7]

Elli akçeli müderrisin, «reisü'l-küttab» ve «defter emininin üstünde oturmak yetkisi vardı.[8] Sahn müderrislerinin beş yüz akçe ile kadı olacakları da Fatih Kanunnâmesi'nde yazılıdır.

Tevkiî Kanunnâmesi'nde "müderrislerin biribirlerinin üstünde oturmaları meslekteki kıdemlerine bağlı olduğu" yazılıdır.[9] Müderrislerin teşrifatça olan mertebeleri hakkında ise daha fazla ayrıntı vardır. Buna göre «Süleymaniyye müderrisleri Musila-i Süleymaniyye müderrislerine, Musila-i Süleymaniyye müderrisleri Altmışlı müderrislere, Altmışlı müderrisler Sahn müderrislerine, Musila-i Sahn müderrisleri Dahil müderrislerine, Dahil müderrisleri Hariç müderrislerine takaddüm ederdi.

Diğer taraftan Haric medreselerinin müderrisleri kasaba kadılarının önündedir. Bununla beraber öncelik tamamen bağımsız değildir. Karşılaştırılırken ilim ve irfan, kişilik ve kıdeme bakılır. Tanınmış bir kasaba kadısı sıradan Hariç müderrislerinin önüne geçirilirdi.[10]

1. Dîvan edebiyatımızın en ünlü şâirlerinden Bâki (1526 - 1600) de İlmiyye tarikindendir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde "mülazemet" verilerek 25 akçalık medrese müderrisliğine atanmıştı.
2. Şâir Bâki, Sultan II. Selim zamanında Sahn-ı Seman müderrisi oldu.
3. Şâir Bâki, iki yıl sonra Sultan III. Murad devrinde müderrisliğin en yüksek derecesi olan Süleymaniye müderrisliğine getirildi.
4. İstanbul, Edirne, Bursa ve civarındaki 20'li medreselerde görevli müderrislere "İç il müderrisleri" denirdi.
5. Şâir Bâki Süleymaniye müderrisliği'nden Mekke ve Medine kadılıklarına geçti , dönüşünde de İstanbul kadılığına atandı.
6. İlmiye ve Seyfiye tarikleri arasındaki rekabet sebebiyle On altıncı yüzyıl ortalarında yevmiye geliri 150 akçeyi aşan kadıların tayini kazaskerlerden alınıp Vezîriâzâm'a bırakılmıştır.
7. Sahn mollaları makam-ı mevleviyyettedir, anlar cümle Sancak Beyleri'ne tasaddur ederler.»
8. "Elli akçeli müderris Reisü'l-Küttab ve Defter Emini'nin, cümle ağaların üzerindedir." Fatih Kanunnâmesi.
9. Müderrisin her sınıfında olan Müderrisler kendi hempâyelerine tasaddürleri zat ve zaman itibariyledir.»Tevkiî Abdurrahman Paşa kanunnâmesi Millî Tetebbular Mecmuası c. l, sayı 3, s. 539.
10. «Hariç Müderrisleri kuzat'ı kasabat'a tasaddür eder: Lakin bu tasaddür ıtlak üzere değildir. Hariç müderrisleriyle kuzat-ı kasabat mabeynlerinde ilm ü irfan ve zat ve zaman itibar olunur. Ve bilcümle

kasaba kadısı bir zîşan kimse olsa elbette hariç müderrislerine tasaddur ettirilir. a.e.a.y.

50. Hekimbaşı kimdir? Görev ve yetkileri nelerdir?

İlmiye sınıfından olan Hekimbaşı ülkenin en tanınmış, en bilgili hekimi olarak seçilirdi. Aslî görevi Padişahın özel hekimi olarak sağlığını korumaktı. Bu sebeple örneğin yemekler sırasında olduğu gibi sık, sık Padişahla beraber bulunurdu. Padişah Saray'dan ayrıldığında alaya hekimbaşı da katılırdı. Padişahla birlikte sefere de çıkar ve kendisine "menzil tayinatı" adıyla yüksek bir tahsisat verilirdi.

Padişahlar hekimbaşılarla özel görüşme yapmak istediklerinde, onlara gönderdikleri davet yazıları samimî , hatta saygılı denecek "Hazık hekimlerin simgesi; bilgin hekimlerin en hazıki; Zaman'ın Kalinus'u; Devrin Hippokrates'i; ruhların ve bedenlerin tarihini yazan; hastalıkları ve dertleri yok eden; Yüce Allah'ın yardımı bağışlanmış olan; Kapımızda Hekimbaşı olan ..... becerileri sürekli olsun." biçimindeki ifadeler kapsayan "elkab"la başlardı. Diğer erkân ve ricâl de hekimbaşılara karşı çok saygılıdırlar.

Diğer taraftan Hekimbaşılar "Seretıbbâ-i Hassa" olarak "Etibbâ-i Hassa" denilen Saray hekimleri'nin, "reisü'l-etibbâ" unvanı ile de tüm sağlık işlerinin başındadır. Cerrahbaşı'na bağlı "Saray cerrahları"nın görevi şehzadelerin sünnetleri ve Saray'a alınacak hadım ağalarının muayeneleri idi. Ancak Saray'da cerrahbaşı ve cerrahlar, kehhalbaşı ve diğer göz hekimleri ile Saray dışındaki bütün hekimler ve diğer sağlık personeli ve müneccimler hekimbaşı'ya bağlıdır. Onların seçimleri, atanma ve görevden alınmaları hekimbaşı tarafından yapılır.3 Tüm ülkenin Dârüşşifalarında, bimarhanelerinde, tıp öğretimi yapılan dârü't-tıblarında görevli tabib ve cerrahların azil ve nasıpları hekimbaşı'nın doğrudan doğruya Sadrâzam'a teklifiyle yapılırdı.

Bir hekim dükkân açma izni almak için önce "hekimbaşı"na başvururdu. Hekimbaşı hekimin yetkili olup olmadığını inceledikten sonra bunlara bir senetle resmî ruhsat verilirdi.

Yeni hekimbaşı'na önce Sadrâzam hil'at giydirerek göreve başlatır, sonra Dârüssaâde Ağası da Enderun'a girebileceğini belli eden bir hil'at giydirirdi. Bütün bu ayrıcalıklarına rağmen hekimbaşı, teşrifatta en son sırada yer alır, merasimlere hil'atla değil (sancaklı) aba ve örfî sarık ile katılırdı. Hekimbaşı Padişah ölünce Sadrâzam ile birlikte görevinden uzaklaştırılırdı.

Hekimbaşıların makamı Topkapı Sarayı'nda Fatih zamanında yaptırılmış olan "Başlala Kulesi"dir. Burada bir de eczahane bulunmaktadır. Hekimbaşılar Nefs-i Hümayun (Padişahın şahsı) ve Hanedan için gereken ilaçları eczacının başında

durarak yaptırırlar, kutu ve şişelere koydurup lalabaşı ile birlikte mühürlerdi. Yine her yıl Nevruz'da anber, afyon özü ve kokulu otlardan "nevrûziye macunu" hazırlatırdı.

Tıp öğretim ve eğitimi hastahanelerde sağlık hizmetleriyle birlikte yapılmakta ve tabib namzetleri buralarda usta-çırak eğitimiyle yetiştirilmektedir. Dârü't-Tıblarda haftada dört gün tıb öğrenimi yapılmakta ve müderrislere 50, muidlere 5 ve talebeye 2 akçe yevmiye verilmektedir.

Dârüşşifâlarda görev yapan tabiblerin ücreti ise günlük 15-30 akçe arasında idi. Hekimbaşıların 500 akçelik yevmiyeleri yanında Gelibolu, Aydın ve Tekirdağ arpalıklarının gelirleri de vardı.

51. Yargılama görevini yerine getiren Kadı kimdir? Görev ve yetkileri nelerdir?

İlmiye'nin en alt sınıfını asil kadıların vekili olarak görev yapan ve "bab nâibi" ya da kadı nâibi denilen mollalardır.

Kuzat[1] ise diğer İlmiyye ricâlinin mutassarıf oldukları mansıbların dışında kalan belde kadılarıdır. Kadılık aslında devletin en yüksek makamlarından biridir. Ancak bir kadı'nın yetkisi tayin olunduğu kaza sınırları içinde geçerlidir. Kadılar doğrudan kazaskerlere bağlıdırlar ve memuriyetleri süresince kazalar arasında dolaşırlar.

Kazaskerler 150 akçelik kadılıklara kadar bizzat kendileri tayin eder, daha yukarısı olan 300, 500 akçelik mevleviyyetler için Sadrâzam'a arz ederlerdi. Kadıların memuriyetleri "menâsıb-ı sitte" olarak anılan altı yüksek makam (nışancı, şıkk-ı evvel, sâni ve sâlis Defterdarlıkları, Reisülküttâblık, Defter Eminliği) seviyesine yükselince "eşrâf-ı kuzat" ünvanını alırlardı. Bunlara artık önemli ve büyük kazaların kadılıkları tevcih olunurdu.

Kadıların hukukla ilgili aslî görevleri tayin oldukları kazalarda (çağdaş terminolojiyle) hukuk, asliye ve cezâ davalarına bakmak, idare hukukunu uygulamak ve kamu hukukunu korumaktır. Bu bağlamda:

Halk arasındaki hukuk ve cezâ husûmetleri (davaları) hakkında karar verir.

Nikâh kıyar veyâ imama "izinnâme" verir.

Boşanma sırasında mihir, iddet, nafaka, şahsî mal gibi hususlarda tedbirler alır, miras konusunda vârisler arasında Ferâiz ilmine göre tereke taksimi yapar, vâsi tâyin eder.

Vakfiyeleri tanzim ve tescil eder, vakıf mütevelli ve nâzırlarının ve diğer görevlilerin tayin ve azilleri için Divân-ı Hümâyûn'a gerekli arzları yazar.

Herhangi bir vakfa ait han, hamam, dükkân ve sâir akarları arttırma yoluyla kiraya verir ve bu hususstaki resmî işlemler sicile geçirir.

Merkezden beylerbeylerine, sancakbeylerine, bizzat kadıya ve her derecedeki makamlara yazılan emir ve fermanların "ma'mûlün bih" (yasal geçerlilik) olabilmesi için bir suretlerini tasdik ederek mahkemenin (halk arasında "kadı defteri, mahkeme defteri" denilen) "şer'iyye sicili"ne aynen kayıtlarını yapar.

Yeni tayin olan beylerbeyi ve sancak beylerinin beratlarını sicil defterine geçirir.

Arazi ve emlâk alış-verişleri, temlikleri (bir tutanak biçiminde) sicile kayıt eder.

(Günümüzdeki noterlik anlamında) kefâlet, vekâlet, mukavele, borçlanma, vasiyet, senet gibi her tür akitleri kadı (veya nâibler) yapar ve (tutanak biçiminde) "sicil defterleri"ne yazar,

Şer'iyye sicillerine geçirilen bütün hükümler, karar, hüccetler ve diğer belgelerin tasdikli suretlerini harç karşılığında ilgililerine verir.

"Mukata'a" işlerini denetler,

Merkezin temsilcisi olarak hile yapan esnafa muhtesip ve diğer görevlilerle birlikte narh uygulaması (fiyat tespiti) denetim ve müeyyide (yaptırım) uygular.

Halka ve esnafa Dîvân'ın emirlerini ve ek vergi isteklerini (avârız) bildirir.

Meslek loncalarının şeyh, kethüda, ve yiğitbaşıları ve muhtesiple bir araya gelerek esnafın sorunlarını çözer.

En önemli görevlerinden biri olarak bulunduğu şehir veya kasabanın belediye işlerine bakar.[2]

Yine çok sorumluluk gerektiren yükümlülüklerinden biri de seferler sırasında ordunun iâşe, barut ve diğer mühimmatının hazırlatılması, bunlara ait bedellerin, sonradan hesap görülmek üzere mültezimlere ödettirilmesi, ordunun menzil işlerinin düzenlenmesi, seferden kaçanların cezalandırılmasını sağlar. Sefer sırasında beylerbeyleri ve diğer ümerâ yerlerinde olmadıklarından bu hususların yerine getirilmeleri çok kere doğrudan kadılara yazılırdı.

Bütün bu hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesi için merkezde oturan kadılar kendilerine bağlı kasabalara nâibler tayin etmeğe yetkili idiler.

Kadılar devletten maaş almazlar. Görülen miras, hukuk, davalar ve yapılan diğer hukukî işlemler üzerinden yüzde hesabıyla ya da maktû olarak harç alırlar.

Vefat edenin terekesini mirasçılar arasında taksim eden kadı'nın yardımcısı olan şer'iye memurlarına kassam denilir. Ancak şer'iye sicillerinde kadının aynı zamanda kassamlık görevini de üstlendiği görülmektedir. Kassamların belli bir maaşı yoktur. Taksim ettikleri terekenin belli bir payını "resm-i kısmet" adı

altında tahsil ederlerdi. Her kadılıkta bir kassam defteri bulunurdu.

Tayinlerin hiyerarşik düzen içinde yapılabilmesi için kadılıklar gelir durumları 100 hâne başına günde 10 akçe olarak hesaplanmaktadır. Başlangıç tayinleri günlük gelir 40-150 akçe arasında olan kazalardır. Eyâlet ve sancak merkezlerindeki kadılıkların günlük gelirleri 300-500 akçe arasındadır. Bursa, Edirne ve İstanbul kadıları en yüksek gelirli olanlardır. İstanbul kadısı terfih edince kazasker olurdu.

Kadıların hukukî görevleri[3] genel olarak cezâ ve hukuk davalarına bakmak, şeriye sicillerini tutmak, vâsisi olmayanların hakkını korumak, evlilik çağına gelince onları evlendirmek, miras taksimi yapmak, yetimlerin ve gaib kimselerin mallarını korumak, vakıf malların tescilini yapıp mütevelli heyetini denetlemektir.

Kadı, Şer'i hükümleri icra ederken, devletin resmî ictihâdı olan Hanefi fıkhına göre karar verir. Tartışmalı olan konularda en sahih olanını araştırıp uygulamakla sorumludur. Gerektiği zaman ehliyetli kimselerden hukukî mütalaa ve fetvâ isteyebilir. Bununla beraber incelemeler davayı sürüncemede bırakmamalıdır.

Kadı (veya müfti) her hukukî olayı Kur'ân hükümleri, sünnetler ve ashab'ın kazaları ile inceleyip yorumlayarak (tefsir ederek) şer'î bir sonuca bağlamakla yükümlüdür. Benzer bir hüküm bulamazsa ve kendi kanaati oluşmuş ise onunla, oluşmamışsa müftinin fetvâsıyla karar verir.

Ancak fetvâlar inananların davranışlarına dair dünyevî ve uhrevî tüm konuları kapsar. Kadı ise yalnız örfî ve şerî kanunların uygulaması ve cezalarıyla ilgilidir, bunların dışına çıkamaz. Dolayısıyla kadı, eğer ibadetler (ve âhiretle) ilgili olarak bir hüküm verirse, müftininkiler gibi yalnızca fetvâ sayılır. Diğer taraftan müftinin muamelât, münakehât ve ukubât konularında verilecek şer'î hükümlerdeki kanaati "fetvâ", kadı'nın kararı ise "kazâ" olmaktadır.

Şer'î hukukun ceza bölümü "cinâyat, cünhâ[4] ve kabahatler"e "hadler (diyet, kısas), tâzir, cezaları tanzim eden başlı başına suç hukuku'dur. Kadıların suçlulara verebilecekleri cezalar dört türlüdür:

1. Şeriatin tesbit ettiği suçun ayniyle cezalandırmak olan "kısas",

2. Kısas'a cevaz verilmez ya da mümkün olmazsa "kan parası" da denilen "diyet",

3. Hadd cezaları: Darb, el ve ayak kesmek ve recim cezaları,

4. Kadı'nın değerlendirmesine bırakılan "tâzir" cezalarıdır.

Kadılar şikâyet, yanlışlık gibi şartlar gerektirirse denetlenebilir. Ancak kadı'nın kararlarını irdeleyebilecek makamın şerâit-i kazâ, şerâit-i kuzat, evâmir ve nevâhî-i şer'iyye'yi (şer'î emirler ve yasakları) bilmesi, fâkih olan kadı ile sâhib-i rey olmayan kadıyı ayırabilmesi, hangi hükmün nâfiz, hangisinin gayri nâfiz olduğunu (uygulanabilirlik) anlaması gerekir.

1. Şeyhülislâm ve kazaskerler için de kadi'l-kuzât tabiri kullanılmıştır.
2. Kadıların bu hizmetleri 1855 yılına kadar sürmüştür.
3. Kadıların şehir yönetimiyle ilgili olan yönetim ve denetim görevleri ayrıca incelenmiştir.
4. "Cünhâ"(ufak cürümler) "Had" cezası dışında kalan âdi suçlar ve "kabahat"lerdir.

52. Kazasker kimdir? Görev ve yetkileri nelerdir?

Önce tek Anadolu kazaskeri varken 1481 yılında Rumeli kazaskerliği de oluşturuldu.[1] Divân-ı Hümâyûn'da İlmiyye teşkilatını Rumeli ve Anadolu kazaskerleri temsil etmişlerdir.

Onaltıncı yüzyılın ikinci yarışına kadar, genellikle Anadolu pâyeli İstanbul kadıları Anadolu kazaskeri tayin edilirlerdi. Anadolu kazaskerleri terfi ederlerse Rumeli kazaskeri olurlardı. Kazaskerlik süresi genellikle bir yıldı. Kazaskerlerin kendi bölgelerinde 150 akçelik kadılıklara ve 40 akçelik müderrisliklere atama yetkisi vardı. Boş olan kadılıklara yapılacak tayinler için sırası gelenlerin isimleri "matlabçı" denilen görevli tarafından tutulan "matlab" denilen deftere yazılır ve kazaskere arz edilirdi. Bu deftere yapılmış müracaatlarda kadılardan gelen evraktaki mühürle "tatbik defteri" denilen mühür suretleri defterini karşılaştırarak doğruluğunu "Tatbikçi" denilen görevli irdelerdi. Kazaskere ait bütün yazışmaları Mektupçu idare ederdi. Diğer işlerini Kethüda görürdü.

Padişahla beraber sefere giderler ve ordudaki davalara bakarlardı. Sefer sırasında Padişahın huzururuna davetsiz girme yetkileri vardır. Ancak Padişahlar seferlere katılmayı bırakınca kazaskerler de seferlere katılmayı bıraktılar ve yerlerine "Ordu Kadısı" denilen bir kadı göndermeye başladılar.

Kazaskerler Hazineden Fatih Kanunnâmesi'nde belirtilen yevmiye 500 akçe ulûfe ve yaptıkları işlemlerden de yüzde alırlardı. Örneğin harçlardan Rumeli kazaskerinin günde 8.000, Anadolu kazaskerinin günde 15.000 akçe geliri vardır. Kazaskerlerin oğulları da 45 akçe ulûfe alırlar. Görevleri bittiğinde (mazuliyetlerinde) kendilerine bazan arpalık, bazan da 150 akça (On altıncı yüzyıl sonları) yevmiye bağlanırdı.

1. Yavuz Sultan Selim zamanında, 1516 yılında Diyarbakır"da kısa bir süre "Arap ve Acem kazaskerliği" adıyla üçüncü bir kazaskerlik oluşturuldu. İlk kazasker olarak da tarihçi İdris-i Bitlisî görevlendirildi.

53. Şeyhülislâm kimdir? Devlet idaresinde fonksiyonu var mıdır?

Şeyhülislâmlık, İlmiye kadrosunun Mekke, Medine, İstanbul kadılıkları, Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri gibi bütün yüksek iftâ makamlarından geçtikten sonra gelinen en yüksek makamıdır.[1] Gerçi bu bağlamda Şeyhülislâmlık makamına ilke olarak Rumeli Kazaskeri'nin getirilmekte ise de, bazan Padişah Sadrâzam'la görüşerek ulema'dan bir başkasını da getirebilirdi.

Şeyhülislâmlar'ın fetvâlarında en önemli özellik şer'î delil göstermekle yükümlü olmamalarıdır. Şeyhülislâm, dinî hükümleri yorumlayarak devlet adamlarının karar ve davranışlarının şer'e uygunluğu hakkında da görüş (fetva) verecek tek kişidir. Padişahların tahtan indirilmeleri için Şeyhülislâmın fetvası gerekli ve zorunludur. Fetva vermek hususunda en üst merci olmakla beraber, Şeyhülislâm kadı değildir, yargılama yetkisi yoktur ve bundan dolayı da fetvaları yargı kararı sayılmazlar. Dolayısıyla uyulmaması özgün bir cezalandırılma sebebi değildir. Fetva'da belirtilen konularda ancak kadı ceza takdir edebilir.

Şeyhülislâm'ın bazan Padişaha bile doğrudan doğruya muhatap olarak belirttiği şer'î görüşleri olan fetvâları, bir uygulama emri, ya da kanun değildir. Buna karşılık Padişahın kendi adına yürütme erkinin başına getirdiği Sadrâzam gerekli durumlarda (yetkileri içinde kalarak) "buyruldu" çıkarabilir. Yasama ve yürütme ile yargı organları arasında bir hiyerarşi sorunu meydana getirilmemesi için Şeyhülislâm, Sadrâzamın Padişaha vekaleten başkanlık ettiği Divân-ı Hümâyûn toplantılarına katılmaz. Ancak görüşüne müracaat edilmesi gerektiği zaman "izzet ü ikbâl" ile dâvet edilir.

Bununla beraber Şeyhülislâmlar İslâm hukukuna uymayan örfî hukuk uygulamalarına karşı çıkmışlardır. Örneğin "müste'minler"in yâni Dârü'l-İslâm'da geçici olarak bulunan gayr-ı müslimlerin şahitlikleri dolayısıyla vermiş olduğu bir fetvâda Ebussuud Efendi "Nâ meşrû olan nesneye emr-i sultanî olmaz"[2] diyerek Padişahın irâdesine karşı görüş belirtmiştir. Herşeye rağmen bu uyarılar Osmanlı yöneticilerini Şer'î hukuk kurallarına karşı daha dikkatli davranmaya yöneltmektedir.[3]

Şer'î hukuk temsilcilerinin bu yöndeki gayret ve etkinliklerinin On beşinci yüzyıldan itibaren giderek arttığı, bu asırdan itibaren örfî hukuk'un Şer'î hukuk'a daha çok yaklaştırıldığı söylenebilir.[4] Bazı kanunnâmelere On altı ve On yedinci yüzyıllarda düşülen notlar bazı kanun hükümlerinin yanlış ve İslâm hukukuna

aykırı olduğu, bu yüzden de yürürlükten kaldırıldığını belirtmektedir. Bu notların çoğu nişancılar tarafından düşülmüştür.[5] Bütün bunlardan sonra bile ferman ve hükümlerde davanın «Şer' ve kanun»'a uygun olarak görülmesi emredilmektedir.

Askerî kesimin hukuku Yeniçeri kanunnâmelerinde belirtilmiştir. Bu sınıfa ait dava, verâset ve sâir şer'î ve hukûkî işlemler, yine Şeyhülislâm'a bağlı kazaskerler vasıtasıyla görülür.

Şeyhülislâmların idârî ve siyâsî görevleri yoktur. Bununla beraber İlmiyye'nin başı olarak büyük manevi itibarları vardır. Selâtin-i i'zâm (sultanlar) ayağa kalkarlar ve onu ayakta tutmazlar. İlmiye ve Seyfiye ricâli onu ziyaret ederler; o kimsenin ziyaretine gitmez. Bazı mühim meseleler ve büyük işler hususunda kendisiyle müşâvere etmek lâzım olunca vezir-i âzam kendisini reisülküttab'ı göndererek davet eder. Gelişinde kendisini Vezir-i âzam karşılar ve giderken de bizzat geçirir.[6] Şeyhülislâmlar tayinlerle bazı devlet ve hususi işler için Padişaha doğrudan "Arz" da bulunabilirlerdi.[7] Buna "Şeyhülislâm Arz'ı" veya "Telhisi" denilirdi.

Osmanlı devletinde Sadrâzam Padişahın cismânî kuvvet ve selâhiyetlerini, Şeyhülislâm da dinî sıfat ve selâhiyetlerini temsil eder. Dolayısıyla Şeyhülislâmlık pâyesinin hemen hemen Sadrâzam karşılığı olduğu anlaşılıyor. Nitekim şeyh ül-İslâmlık bir pâye olduğundan fiilen Şeyhülislâm olmadıkları hâlde iki kişiye de "Şeyhülislâm pâyesi" verilmiştir.[8] Kezâ Şeyhülislâmlık'tan emekli olanlara da "Rumeli Kazaskerliği" pâyesi verilirdi. Diğer taraftan Şeyhülislâm mazulleri de (görevden alınanları) her zaman teşrifat'da diğer ulema'nın önünde bulunurlardı.

Bununla beraber ulema'ya idam cezâsı verilmesi usûlden olmadığı hâlde üç Şeyhülislâm idam edilmişlerdir.[9]

Şeyhülislâmlar'a geliri çok yüksek arpalıklar tahsis olunur, çocuklarına da yaşları dikkate alınmaksızın "müderrislik pâyesi" verilerek ödenek bağlanırdı.

On sekizinci yüzyıl ikinci yarısına kadar kadar Şeyhülislâmın ayrı bir dâiresi yoktu, kendi konağında fetva verirdi. Sayıları iyice artmış müderris ve kadıların atama işlemleri, fetva isteklerinin çoğalması, yüzyılın ikinci yansında Şeyhülislâm Kapısı olarak bilinen Bâb-ı Fetva ya da Bâb-ı Meşihat (Meşihat Dâiresi) kuruldu. Burada Kethüda, Şeyhülislâm'a yardımcı olarak fetva verme yetkisini hâizdir. Telhisçi, Dîvân-ı Hümâyûn'la ilişkileri sağlar. Fetva Emini de halktan gelen sorunları inceleyerek fetvaların metinlerini hazırlar. Mektupçu,

çuhadar, mühürdar, müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci de diğer görevleri yürütürler.[10]

1. "Şeyhülislâm ulemânın reisidir ve muallim-i sultan dahi serdâr-ı ulemâdir. Vezir-i âzâm anları riâyeten üstüne almak münâsiptir." Fatih Kanunnâmesi. Pakalın, c. 3, s. 181.
2. Heyd, Criminal Law, s. 180, 191-192.
3. "Bu karşı çıkmaların hemen olmasa bile bir müddet sonra netice verdığı, şer'î hukuka uymayan uygulamalardan zaman zaman vazgeçildiği görülmektedir." Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, s. 63.
4. Aydın, a.y.: Halil İnalcık, «Padişah, İA.
5. Heyd, «Kanun ve Şeriat, s. 648.
6. Şeyhülislâmların idârî ve siyâsî vazifeleri yoktur. Bununla beraber İlmiyye'nin başı olarak büyük manevi itibarları vardır. Selâtin-i i'zâm (sultanlar) ayağa kalkarlar ve onu ayakta tutmaz, serdirdikleri özel örtülere oturtarak ağırlayıp şeref verirler. Padişahın Mühr-i vekâlet'ine sahip ve Padişahın vekili Sadrazam'dan başka herkesin üstünde ve önünde gelirler. İlmiye ve Seyfiye ricâli'nin büyükleri elini öpmek için onu ziyaret ederler; o kimsenin ziyaretine gitmez. Bazı mühim meseleler ve büyük işler hususunda kendisiyle müşâvere etmek lâzım olunca Vezir-i âzam kendisini Sarayına davet eder. Bu davet için Reisülküttab gönderilir. Gelişinde kendisini Vezir-i âzam karşılar ve giderken de bizzat geçirir. Şeyhülislâm'ın açıkladıkları, gösterdikleri tereddütsüz uygulanır." Ali Emirî (Ef.), Meşihât-i İslâmiyye Tarihçesi. İlmiyye Salnâmesi, s. 319.
7. Pakalın, c. 3, s. 351.
8. Bunlar daha sonra Şeyhülislâm yapılan Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu Fethullah Efendi'dir.
9. Bunlar Âhizâde Hüseyin Efendi, Hocazâde Mesud Efendi ve Hacı Feyzullah Efendi'dir.
10. Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra kazaskerler "Meclis-i Hass"tan çıkarılmış Şeyhülislâmlar bu makamı işgal etmişlerdir. Pakalın, a.g.e., c. 3, s. 350.

54. Osmanlı devletinde bürokrasi örgütlenmesi ne şekildedir?

Kalemiye tariki, özellikle Dîvân-ı Hümâyûn'un her türlü yazışmalarını hazırlamak, giriş ve çıkış kayıtlarını tutmak, suretlerini almak, muhafaza etmek görevlerini yapar. Bu hizmetlerin yürütülmesi sırasında fermanlar, nizamnâmeler, dış ülkelerle yapılan antlaşmalar (muahedeler) ve anlaşmalar (mukaveleler) Beylik Kalemi tarafından yazılı belge haline getirilir. Tahvil ve Ruûs kalemleri de bütün devlet teşkilatında yer alan görevlilerin tayin ve nakillerine ait belgeleri düzenler ve kayıtlarını tutar. Ancak bütün bu hizmetlerin yürütülmesi için beylikçi, tahvil kesedarı, ruûs kesedarı denilen âmirlere bağlı olarak çok sayıda memur çalıştırılır. Kalemiye tarikinin başında Reisülküttâb bulunur.

"Kalem" terimi günümüzdeki "devlet dairesi", "kalemiye" ise bürokrasi anlamına gelir. Kalem görevlileri Farsça ve Arapça dillerini bilen, edebî eserler verebilecek düzeyde kültürlü, hatta matematik bilimlerde bilgisi olan kişilerdir. Bu kalem erbabının oluşturduğu zümreye "Kalemiye Tariki" denilmektedir.[1]

Osmanlı Devleti'nde bürokrasiyi temsil eden "Aklâm"ın ya da "Kalemler"in en önemlileri Dîvân-ı Hümâyûn, Defterhane-i Hakâni ve Hazine-i Âmire'de bulunmaktaydı.

Dîvân-ı Hümâyûn'un yazı işleri, kayıtları Reisülküttab'ın yönetimindeki Beylik Kalemi, Tahvil Kalemi, Ruus Kalemi, Amedi Kalemi denilen dairelerde çalışan hâcegân ve maiyetlerindeki halife, kâtibler ve şakirdler marifetiyle yürütülürdü.[2]

Defterhane'nin[3] üç, Mâliye'nin[4] de beş büyük kalem gurubu vardı.

Osmanlı Devleti'nin mâli işlerini yürüten Bâb-ı Defterî[5], Başdefterdarlık, Hazine-i Âmire ve Başmuhasebecilik'e bağlı 700 kadar görevliden oluşuyordu.

Bunlar dışında Yaya, Müsellem, Yörük, Akıncı, Evlâd-ı Fâtihan, Tımar Yoklaması, Voynuk, Taycı, Cebelü defterlerinin tutulduğu, ya da Vezir ve Ağa Divânları, Tersâne, Tophâne, Barudhâne, Darbhâne gibi büyük devlet dâirelerinin nisbeten daha küçük kalemleri de vardı.

Taşra teşkilâtında Haleb'de Acem ve Arap Defterdarlığı, Tuna, Erzurum, Diyarbakır, Şam, Trablusşam Defterdarlıkları, öbür eyâletlerde ise yerel örgüte ve sancak sayısına göre Hazine defterdarı, mal defterdarı, tımar defterdarı denen mâliye görevlileri vardı. Anadolu Defterdarlığı içinde de "Kenar Defterdarlığı" adı altında Sivas ve Karaman Defterdarlıkları oluşturuldu.

Bütün bu örgütün hâcegân, hulefâ ve şâkirdânı "Kalemiye" mensubudurlar.

Kalemiye tarikinde en yüksek altı mansıb "Menasıb-ı Sitte" adıyla anılan "Nişancılık, Şıkk-ı Evvel, Şıkk-ı Sani, Şıkk-ı Sâlis defterdarlıkları, Reisülküttab'lık ve Defter Eminliği"dir. Nişancılık, sancakbeyi pâyesinde addolunur ve Dîvân'da defterdar'la eşit mertebede sayılırlardı.

Şâkirdan

Devşirme yönteminin aksine kalemiye mensupları müslüman nüfusun çocukları arasından alınır ve çalıştıkları bürolarda, usta-çırak ilişkisi içinde yetiştirilirlerdi. Devletin gizli yazı işleri de bu kalemlerde görüldüğü için Kalemiye adayları okuma-yazma öğrenmiş ve âdâb bilen gençler arasından son derece dikkatle seçilir, buna «çırağ edilme» tabir olunurdu. Mülâzım (çırak) denilen adaylar belirli süre çalıştırıldıktan (mülâzemet) sonra aralarından şâkird (stajyer) olacaklar seçilir ve ücretsiz olarak çalışmak üzere Dîvân-ı Hümâyun Kalemi başta olmak üzere, Mâliye, Defterhâne, Tersane, Tophâne ve diğer kalemlere hizmete alınmış olurlardı.

Kalemlerde sabahları meslekî eğitim görürlerdi. Bu kurumlarda şakirdlere (şâkirdan'a) resmî yazışmalarda kullanılan nesih, rık'a, divânî gibi yazı çeşitlerini güzel, hızlı ve hatasız yazma becerisi, inşâ (yazışma biçimleri) ilmi, kalem muamelâtı ve kâtiplik mesleğinin bazı incelikleri öğretilirdi. Daha sonra şâkirdlerin öğrenim döneminde gösterdikleri başarı ve kabiliyetlerine göre kendilerine maaş bağlanırdı.[6]

Kalem şakirdi bir gencin aylığa geçmesi, evinde ve çevresinde toplumsal bir aşama olarak kutlanırdı. Çünkü artık devlet memuru ve "Kalem efendisi" unvanını kazanmış ve toplum içinde önemli bir statü sahibi olmuştur. Diğer taraftan şakird'in özelliklerine, hâline, çalışkanlığına, zekâsına, terbiyesine göre kendisine bir takma isim (mahlâs) uygun görülür ve artık asıl adı unutulurdu.[7]

Hacegân

Hacegân zümresinde olan memurlar "reisülküttab"dan başlayarak sadrâzam kethüdası ve çavuş başı, şıkk-ı evvel, şıkk-ı sâni, şıkk-ı sâlis defterdarları, nişancı, defter emini, büyük tezkireci, küçük tezkireci, rüznamçe-i evvel, beylikçi, başmuhasebeci, mektupçu, şehremini, tersane, darphane, matbah ve arpa eminleri, teşrifatçı, Anadolu muhasebecisi, atlı mukabelecisi, yeniçeri kâtibi, sipah kâtibi, silâhtar kâtibi, cizye muhasebecisi, mâliye tarihçisi, mâliye tezkirecisi büyük, küçük ruznamçeciler, piyade mukabelecisi, Dîvân çavuşları

kâtibi, cebeciler kâtibi, küçük evkaf, kalyonlar kâtibi, ulûfeciler kâtibi, garipler kâtibi, Tophane nazırı, İstanbul ve Selânik barudhaneleri nazırları, sergi nazırı, başmuhasebe kesedarı"dır. "Senelik tevcihat"a tâbi olan bu hacegân memuriyetleri dört sınıf üzerine yapılmaktadır.[8]

Birinci sınıf hâcegân, üç defterdar ile nişancı, reisülküttab ve defter emini olup bu vazifeye yeniden tâyin edilir veya senelik tevcihatta vazifelerinde bırakılırlarsa teşekkür için Arz Odası'nda Padişahın huzuruna girerlerdi. Bu altı kişinin görevlerine "menâsıb-ı sitte" denilirdi.

İkinci sınıf hâcegan, Mâliye'den "büyük rûznamçeci, baş muhasebeci ve Anadolu muhasebecisi"dir. Bunlar da "tâyin ve ibka"larında Padişah tarafından kabul olunurlardı.

Üçüncü sınıf hacegân, Tersâne emini[9] ile Saray'ın Bîrun ağalarından olan şehremini, Darbhâne emini, arpa emini ve masraf-ı şehriyârî kâtibi'dirler.

Dördüncü sınıf hacegân otuz sekiz kişidir. Bunların yirmi ikisi Mâliye dairesinin kalem âmirleri, diğerleri dört piyade ve dört süvari mukabelecileri, Kalyonlar kâtibi, Tersâne Anbarları emini, Tersâne Anbarları nazırı, Tersane reisi, Tophâne nâzırı, Hazinenin tahsilât ve tediyat müfettişi olan sergi nâzırı, Enderûn kâğıt emini, Bîrun kâğıt emini'dir.

Aslında yüzyıllar içinde hâcegân memuriyetlerinin bazan sayıları artmış veyahut bir kısım hacegânlıklar lâğv ve bazıları ilâve edilmiştir.

Sadrazam eğer Serdâr-ı Ekrem'likle İstanbul'dan ayrılan Sadrâzam sefere hareket ettiği zaman kendisine mensup hacegân ile beraber giderdi.

On altıncı ve On yedinci yüzyıllarda Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerinın en kıdemli halifelerine hâcegânlık pâyesi veriliyordu. On sekizinci yüzyılda vezirlerin kendi divân efendilerine, sadâret kethüdâsına, bazı nâzırlara, beylikçi, mektupçu ve teşrifatçılara da hâcegân unvanı verildi.

On sekizinci yüzyıldan itibâren Avrupa devletleriyle siyasî ilişkilerin artmasına bağlı olarak Kalemiye de önem kazanmış, Sadrâzamlar reisülküttâblar arasından seçilmeye başlanmıştır.

Mâliye Kalemleri

Aslında devletin siyasî, idarî ve hukukî işlerini yürüten Kalemiye Tariki'nin başlıbaşına mâliye işlerinde uzmanlaşmış bölümüdür.

Bununla beraber, On altı ve On sekizinci yüzyıllar arasında devletin Merkez Mâliyesi olan Defterhâne'de otuzdan fazla kalem ve her kalem'de (büro'da) "hace" ve "halife" denilen yardımcısı, kâtiplerle şakirdler (kâtip adayları) çalışmaktadır. Bunlardan en önemlileri Başdefterdar, Reis Efendi, Defteremini, Beylikçi, Büyük Ruznamçe, Başmuhasebeci Cizye ve Haraç Muhasebecisi, Mevkufatçı, Mâliye Tezkirecisi, Mukabeleci'dir. Başdefterdar dışındaki defterdarlarla bu kalemlerin âmirleri, kalem ricâlinden sayılırdı.

Mâliye kalemleri'nde Mâliye ve Beytülmal ile ilgili malî kanun ve nizamnâme niteliğindeki fermanlar, buyruldular ne "Mâliye Ahkam Defteri"ne istinsah edilip (kopyalanıp) resmiyetleri tescil edilirdi.

1. Tanzimat'tan sonra "Mülkiye" tabiri kullanılmıştır. Pakalın, c. 2, s. 613.
2. Tanzimat'tan sonra bütün kalemler kaldırılarak, Fransız "provenance" (menşe, ibtidâ) sistemiyle çalışan ve eski Enderun'un eğitim işlevini de yüklenen "Aklâm-ı Devlet" adıyla yeni bir kurum oluşturuldu.
3. İcmal, Mufassal ve Ruznamçe kalemleridir.
4. 1. Hazine-i Âmire Dairesi; 2. Baş Defterdarlığa bağlı kalemler; 3. Anadolu Defterdarlığı'na bağlı kalemler; 4. Şıkk-ı Sâni Defterdarlığı'na bağlı daireler; 5. Ruznamçe Kalemi.
5. On yedinci yüzyıl sonlarında.
6. Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, c. 1, s. 53.
7. Meselâ kalemden yetişmiş ve asıl adı Mehmed Ali olan Sadrâzam Âli Paşa'ya «Âli adı kalemde verilmiştir.
8. On sekizinci yüzyıla göre.
9. Gerektiğinde Kaptanpaşa'ya vekâlet ederdi.

55. Osmanlı devletinde hiyerarşi ne şekildedir?

Osmanlı Devleti'nin hükümranlığı bünyesini oluşturan idarî hiyerarşinin kudreti ile sağlanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, Tanzimat Fermanı öncesinde vezirler de dahil olmak üzere Seyfiye, İlmiye, Kalemiye (ve Mâliye) müntesibleri, yâni bütün devlet memurları görevlerine bir yıl süreyle tayin olunurlardı. Her yıl Şevvâl ayında bütün memurların tayinleri yenilenirken bir kısmının yerlerinde bırakılıp, bazılarının çıkarılması; vezirlerin eyâletleri yöneten beylerbeyiler arasında çok başarılı olanlara verilmesi, bununla beraber Sadrâzam'ın vezirler arasından seçilmeyip en layık görülenin yapılması gibi temel uygulamalar devletin yönetiminde "meritokrasi"nin bir ilke olarak varlığını gösteriyor.

Osmanlı toplumunu vergi vermediği için kendilerine "berâyâ" denilen "dört tarik" mensuplarıyla[1]; geçimini tarım ve sanayi alanlarında üretim yaparak ya da ticaretle uğraşarak sağlayıp devlete vergi veren "reâyâ" sınıfı oluşturuyordu. On beşinci yüzyıldan itibaren devletin genişleyen sınırları, yöneticiler arasında ve örgütsel yapıda bazı uzmanlık ayırımları yapılmasını zorunlu kılmıştı. Yönetim ve örgütlenmenin genel kategorileri ordu, tedris, yargı, mülkiye ve mâliye idi. Başka bir deyişle ordu'nun güçlü olması, ilim tedrisatının[2] ve yargı'nın yaygınlaştırılması, mülkiye'nin nüfus ve arazî envanteri yaparak bütün ülkeyi sahiplenmesi, mâliye'nin Hazine adına gelir ve giderlerin hesabını tutmasını gerekiyordu. Bütün bu işlerin kayıtlarını da kalemiye örgütü tutacaktı. Dolayısıyla Osmanlı devletini yönetenlerin işbaşına Seyfiye[3], İlmiye, Kalemiye ve Mâliye[4] denilen dört ayrı yoldan geldiklerini görüyoruz.

Genellikle "tarîk" bazan da "zümre" adıyla tanımlanan bu yollar temel yapı olarak ayrılırlar. Formasyon açısından İlmiyye'nin menşe'inde medrese, Seyfiyye'de Acemi Ocağı (yahut Hazırlık Sarayları veya Enderûn Mektebi), Kalemiyye Tariki'nde de devlet dairelerinde yürütülen üstâz-tılmiz ilişkileri vardır. Her üç tarik'in kendi dallarında yükselebilecekleri makamlar belirlenmiştir. Mesleğine özgü hizmetlerde terfih ederek bu makamlara ulaşmış tarik mensubları "erkân ve ricâl" seviyesine gelmiş sayılır ve yönetime alınırdı. Bu bağlamda tarikler arasında maaşlarda muadiliyet (eşdeğerlilik) sağlanmış olduğu da görülüyor.

Tarihi olayların akışı ve Osmanlı Devleti'nde yüksek düzey yöneticilerinin hayatları incelendiğinde âdetâ bir "kült" oluşturdukları görülüyor. Bu kült'e girebilmenin " Âdab-ı Osmanîyye" diyebileceğimiz şartı, âdeta bir derviş gibi

nice çileler çekip, nice imtihanlardan geçtikten sonra din ü devlete "hasbet-en-lillah" hizmet edebilecek seviyeye gelmiş olmaktır. Nitekim Kara Mustafa Paşa, Tiryâki Hasan Paşa gibi nice Sadrâzamlar, vezirler, Şeyhülislâmlar bu yolda canlarını vermişlerdir. Aslında bu "ilk şart"ın şartı da İslâm ve Osmanlı kültürünü hakkıyla yaşamakla başlamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı âdâbını hâiz kişiler için, yüksek seviyedeki yöneticileri oluşturan farklı zümreler ve tarikler arasında geçişler yapmak ve yeni statüler elde etmek her zaman mümkün hatta gerekli görülmüştür. Bundan dolayı Batı devletlerinin hiyerarşik düzenlerinde görüldüğü gibi, makama bağlı sistem oluşturulmamıştır.

Bununla beraber genel anlamda bakılırsa tariklerin kendilerine has bazı bünyevî özellikleri de vardı. Örneğin Kalemiye tarikinde "doğal olarak" devşirme bulunmazdı. Zira aynı yaşlardaki acemi oğlanlar henüz Türkçe konuşmayı öğrenmekte iken, İstanbul (ya da büyük taşra şehirlerinin) çocukları kalem şâkirdânı olarak devlet hizmetinde idiler. Böylece, başlangıç farkının doğurduğu bu avantajla yargı'nın, dinî öğrenim ve eğitimin denetimini ellerinde tutan ulema, başka bir deyişle İlmiye sınıfı, "İslâm kökenli" olma özelliğine de sahip ve "kapıkulu" stütüsünde değildirler. Dolayısıyla kapıkullarından farklı olarak şahsî servetleri Padişahın malı sayılmadığından kuşaktan kuşağa devredebilirlerdi.

Yargı örgütlenmesinin başında Anadolu ve Rumeli kazaskerleri bulunur. Oysa İlmiyye teşkilâtının (ve iftâ müessesesinin) başı da "Şeyhülislâm"dır. Başka bir deyişle "Şeyhülislâm" vereceği fetvalar ile Padişahın şer'î hukuka uygun olmayan davranışlarını engelleyebilir. Bu özelliği yüzünden ulema devlet içinde güçlü bir mevkiye sahipti. Denilebilir ki, devlette en ayrıcalıklı ve yaygın tabaka ulema idi.[5] Hatta (çok özel durumlar dışında) haklarında ölüm cezası verilemezdi. Nitekim İlmiye ve Seyfiye tarikleri işbirliği yaptığı zamanlarda Padişahların çok zor durumda kaldıkları görülmüştür.

Devlet örgütü içinde yetkilerin kimlere verileceği ve nasıl kullanılacağı hakkındaki kaynaklar başta Fatih ve Sultan Süleyman Kanunnâmeleri olmak üzere, fermanlar, buyruldular, adaletnâmeler, fütüvvetnâmeler gibi yasal metinler ile protokol kuralları koyan Teşrifât-ı Kadîme'dır.

Bu bağlamda "silsile-i merâtib" denilen ve rütbece büyüğü küçüğe emir vermeğe yetkili ve küçüğün ise büyüğe itaate zorunlu olduğu hiyerarşik genel bir düzen kullanılmaktadır. Bu düzen içinde yer alan mertebelerin her birine rütbe denilmektedir.

Osmanlı devlet örgütünde rütbeler bir görevi belirleyebileceği gibi, görevle ilgisiz itibarî bir unvan da olabilirler.[6]

Teşrifat-ı Kadîme'de (Devlet Protokolü'nde) öncelikler rütbe, pâye, unvan gibi sıralamalara göre yapılmaktadır. Ancak bunlar dışında rüus (yevmiye, maaş) alanların istihkaklarının derecesine göre de merâtib sıralaması yapılabilir.

Örneğin müderrisler arasında aldıkları yevmiye istihkaklarına (günlük ücretlerine) göre düzenlenmiş, derecelere ayrılmış bir "meratib" (rütbe sıralaması) vardı. Bu derecelenmede yer alan medreselerde okutulan dersler müderrislerinin yevmiyelerine göre belirlenmişti. Örneğin ders takrir ettirmeden uygulama yaptıran muallimler 3-10 akçe, kalfa (veya halife) denilen yardımcısı ise 2-3 akçe yevmiye alırdı. Asistan düzeyinde dânişmend ise 20-25 akçe gündelikli haric medreselerinin müderrisliklerinde başlayıp her aşamada sürelerini tamamlayarak yevmiyeleri 30, 40 veya 50 akçe olan "Otuzlu, Kırklı, Ellili" medreselere ve nihayet "Sahn-ı Semân" ve "Sahn-ı Süleymâniye" gibi 60 akçe yevmiyeli "altmışlı medrese"lere hatta 100 akçe gündelikli "Darülhadis" medresesi müderrisliğine kadar yükselebilirdi.

1. Kimi araştırmalarda Seyfiye, İlmiye ve Kalemiye olarak üç tarik görülür. Başka bir deyişle Mâliye, Kalemiye'den ayrı tutulmaz. Ancak Mâliye teşkilâtının başı olan Başdefterdar'ın Kalemiye'nin başı Reisülküttab efendi 'den bağımsız yetkilere sahip olması sebebiyle dört tarik olarak ele aldık.
2. Şer'î hukukun bilinmesi için Kur'ân ve Hadis ilimleri ve beraberinde genel anlamda tıp, fizik, astronomi v.s. gibi diger bilimler.
3. Tanzimat sonrasındaki örgütlenmenin tâbiridir. Klasik dönemde tımarlarda vergi dışı "kılıç" denilen ana birimini anamsatan "kılıç ehli" ve "kapıkulu" vardı.
4. Tanzimat öncesinde Mâliye'yi Kalemiye'den ayrı tutmak şart değildir.
5. Tanzimat'tan sonra Batı eğitim ve hukuk sisteminin ülkeye girmesiyle şer'îye mahkemeleri karşısında nizâmiye mahkemeleri, medrese yerine yüksek okulların açılmasıyla ulemanın eski itibarı oldukça sarsılmıştır.
6. Düzenli bir mansıb sistemi uygulanarak görevlerin kusursuz bir "silsile-i merâtib" biçimine dönüşmesi ise ancak Tanzimat sonrasında mümkün olabilmiştir.

56. Dîvân-ı Hümayun nedir? Kimlerden oluşmuştur?

Teşkilât tarihimiz açısından "Dîvân" kısaca "Padişahın ya da vekili olan vezir-i âzam'ın huzurunda, merkezî yönetime ait devlet maslahatının, önemli iş ve sorunların, halktan gelen şikayetlerin ve davaların görüldüğü, taşra yönetiminin ve tüm kamu hizmetlerinin denetlendiği, devletin gelir ve giderlerinin düzenlendiği meclis" demektir.[1]

Fatih Kanunnâmesi'nde Dîvân üyelerinin oturacakları yerleri belirlenmiştir.[2] Sadrazam sedir üzerinde ortada, sağında vezirler, solunda sırasıyla Rumeli ve Anadolu kazaskerleri otururdu. Bu yerleşim dışında yine sağ tarafta nişancı yalnız olarak, sol tarafda da üç defterdar otururdu. Onların gerisinde Dîvân hocaları halifeler ve şakirdleri otururlardı. Sadrazam, Dîvân'a nişancı, defterdarlar, kazaskerler, vezirler geldikten sonra gelir ve oturum açılırdı. Dîvân'da özel olarak davet edilmedikce şeyhülislâm bulunmazdı.

Padişah isterse Sadrâzamın arkasında "Kasr-ı âdil" denilen kafesli yerde kendisi görünmeden Dîvân görüşmelerini dinlerdi.

Dîvân kalemi de Beylikçi, Tahvil, Ruûs ve Amedî kalemleri olmak üzere dört daireye bölünmüştü. Bu dairenin başı reisülküttab'tır. Bürokratları tezkireciler ve çavuşbaşı'dır. On yedinci yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin yönetiminin ağırlık merkezi, Padişahtan ve Saray'dan, Sadrâzam'a ve Sadrazam Dairesine (Bâbıâli'ye) kayınca bütün bu daireler, büyük değişikliklere uğradı, bu arada işlevlerinde de önemli değişiklikler oldu.

Dîvân'ın diğer görevlileri, kâtipler, vakanüvis, infaz çavuşları, cellât ve yamakları ile kapıcılardır.

Fatih'e kadar Dîvân'a Padişahlar başkanlık ederken, önce Padişahın bir perde veya kafes arkasından dinlemesi biçimine geçilmiş, Yavuz Selim ve Kanunî'den sonra da tamamen bırakılarak Dîvân-ı Hümâyûn Veziriâzâm'ın başkanlığında toplanmaya başlamıştır.

Padişah nerede ise Dîvân'ın da orada kurulması kanundur. Dolayısıyla Padişahın bizzat iştirak ettiği seferlerde Dîvân, ordugâhlarda kurulur ve Dîvân üyeleri de, İstanbul'da yerlerine "kaim-i makam"lar bırakarak sefere katılırlardı. Bununla beraber seferde olan yalnızca Sadrâzam ise, üyeleri İstanbul'da kalan Dîvân'a da Padişah başkanlık ederdi.

Dîvân-ı Hümâyûn kanun yapma, yüksek yargı ve icra yeridir. Osmanlı Devleti

uyruğu olan herkes için hemen her konuda Dîvân'a yakınma ve başvurma yolu açıktır. Dîvân'da duruşmalı yargılama (murafaa) ve duruşmasız yargılamalar, gereken soruşturmalar yapılarak karar verilir. İdam ve tâzir cezaları hemen uygulanır.

Padişahın fermanları, emirleri, buyrulduları gibi "özel yasalar" niteliğinde olanlar dışındaki genel kanunları da Dîvân hazırlar.

"Müfettiş-i hükkâm"lar vasıtasıyla kadı ve nâiblerin çalışmalarına genel yargı denetimi yapar. Örfî davalarda "değiştirilemez" kesin hüküm alma yeridir. Mahkeme ve idarî kararların düzeltme (temyiz edilme) yeridir.

Dîvân'ın siyasî ve idarî görevleri ise "Din-i Mübîn'e karşı olan hareketlerin yok edilmesi, teşebbüs edenlerin cezalandırılması, konar-göçerler dışında yerleşik yurtlarını terk edenlerin eski yerlerine döndürülerek nüfus hareketlerinin kontrol altında tutulması, gayrimüslim ülkelere karşı "İlây-ı Kelimetullah" ilkesinin uygulanması, komşu devletlerin herhangi bir tecâvüzünde misliyle mukabeleye hazır olunması"dır.

Din, vakıf, eğitim ve tüm idârî hizmetlerde, (örneğin bazı konularda zimmîlere yapılan) mezâlimin önlenmesi, nüfus listeleri yaptırılması, buhranlı dönemlerde tedbirler alınması, mahkeme sayısını yeterince arttırılması ve her yıl Şevval ayında tevcihlerin (atamaları) yapılması Dîvân'a aitir.

Hazine'den para çıkması ve vergi tahsilâtı işlerini düzenler. Dîvân-ı Hümâyûn'un vergi salmak, çeşitli iktisadî-malî işlerde karar almak ve malî yargı yapmak yetkisi de vardır. Bu yönüyle günümüzdeki Sayıştay görevini üslenmiştir.

Dîvân-ı Hümâyûn yöneticiler hakkında ya Padişaha "arz" yoluyla doğrudan doğruya, ya da kıyafet değiştirip halk arasına girerek (ki birçok halk öyküsüne konu olmuştur) yahut casus görevlendirip bilgi toplayarak çeşitli dolaylı yollarla denetimler yapabilmektedir.

Yüzyıllar boyunca haftada dört kere toplanan Dîvân-ı Hümâyûn'da devletle ilgili bütün işler görülür ve herkes doğrudan doğruya başvurabilir.[3]

Kur'ân'da belirtilen "Müellefe-i kulüb"emrini kalpleri İslâmiyet'e ısındırmak, alıştırmak için vezir-i âzam huzurunda Müslüman olmak isteyen bir gayrimüslime para ve elbise verilir ve sonra mirî cerrah'a sünnet ettirilirdi.[4]

Dîvân-ı Hümâyûn'u bazı yönleriyle parlamenter sistemlerdeki kabine'ye de

benzetmek mümkündür.[5] Dîvân-ı Hümâyûn'u Padişah adına yöneten, mühürünü haiz vekili Sadrâzam'a bazı yetkiler verilmemiş, bazıları ise kısıtlanmıştır.[6] Örneğin mâli konularda başdefterdar'ın yetkileri Sadrâzam'dan fazladır. Ancak Sadrâzam'la görüşmeden re'sen, kendi başına karar veremez. Her konuda önemli işler en yüksek yetkilileri olan erkân Dîvân'a çağrılarak ve onların da görüşleri alınırdı. Bununla beraber Padişahın vekili olan Sadrâzam Dîvân üyelerinin oylarına karşıt karar da verebilir. Ancak Dîvân'da alınan kararlar Padişah tarafından onaylanmazsa geçerli olamazlar.

"İlmiye tariki"nin başı ve "İftâ" kurumunu temsil eden şeyhüislâm yaptığı hizmet açısından "müfti" (danışman) sayılır ve Dîvân-ı Hümâyûn üyesi değildir. Ancak teşrifatta Sadrâzam ile (hemen hemen) eşdeğerdedir. Dolayısıyla uygulamada Sadrâzamla aralarında yetki karşıtlıkları, girişimleri meydana gelmez. Bununla beraber Padişah bütün kararlarında Şer'e uymak zorunda olduğundan, Dîvân toplantıları da bu bağlamda Şeyhülislâm'ın manevî denetimi altında sayılır.

Dîvân-ı Hümâyûn'un asıl üyeleri veziriâzâm, Kubbealtı vezirleri[7], kazaskerler, nişancı, defterdarlar ve (İstanbul'da bulunuyor ise) Rumeli beylerbeyi'dir. Yeniçeri Ağası ve kaptan paşa (Kapudan-i Deryâ) gibi görevliler ancak "vezir" rütbesi alırlarsa Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olabilirlerdi.

Yeniçeri Ağası ocak işleri ve İstanbul'un asâyişi konularından sorumlu idi. Diğer taraftan Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olmadıkları halde İstanbul'da bulunan görevli veya görevden ayrılmış olan (ma'zûl) beylerbeyi düzeyindeki kişiler Dîvân'a katılmak zorundaydılar.

"Müfti'l-en'âm" ünvânıyla anılan ve İlmiyye tarîkinin başı olan Şeyhülislâm Dîvân âzâsı değildir. Dolayısıyla toplantılara katılmaz. Şeyhülislâm yargı yetkisine de sahip olmadığından yargının başı olan Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri Dîvân'da hem ulemâ'yı temsil ediyorlar, hem de şer'î sorunları çözümlüyorlardı. Şeyhülislâm ancak görüşüne gerek duyulduğunda Dîvân'a davet edilir, reyi alınırdı. Böylece kanunların hazırlanması ve yönetimle ilgili kararların alınması sırasında Padişahın vekili olan Sadrâzamla Osmanlı ülkesinde en yüksek manevî otorite olan ulemanın başı Şeyhülislâm'ın birbirlerine karşı yetki tecâvüzünde bulunmaları önlenmek istenmiştir.

Başdeftardar Dîvân üyesidir ve Hazine'nin gelir ve giderlerinin tümünden haberdardır. Dîvân-ı Hümâyûn'a Rumeli defterdarı Mâliye örgütünün başı ve başdefterdar olarak giriyordu. Teşrifat'da "Şıkk-ı evvel defterdarı" unvanıyla

Anadolu defterdarı'nın önünde gelirdi. On yedinci yüzyılın ortalarından sonra diğer iki defterdar, Şıkk-ı Sâni (Anadolu Defterdarı) ve Şıkk-ı Sâlis defterdarları (İstanbul ve Kıyılar Defterdarı) başdefterdarın yardımcısı durumuna geldiler.

Ancak her üç defterdar da Dîvân üyesidirler. Toplantılarda Sadrâzamın solunda ve kazaskerlerin alt tarafında otururlardı.

Yeniçeri ağaları On yedinci yüzyıldan itibaren da üç tuğlu vezir pâyesine yükseltildi. Devamında "vezir" pâyesiyle kaptanpaşalığa, hatta ağalıktan doğrudan Sadrazamlığa getirilenler oldu. Veya bir kubbealtı veziri kendisine «Ağapaşa» unvânı verilerek "Yeniçeri Ağası" tayin edilirdi.

On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren kaptanpaşalar görevlerine vezirlik pâyesiyle atandıklarından, artık Dîvân-ı Hümâyûn'un doğal üyesi sayılmaktadırlar. Bundan ötürü eğer deniz savaşı ya da yıllık mutad Akdeniz Seferi'nde değillerse, Dîvân toplantılarına katılırlar. Ayrıca her cuma günü Sadrâzam'la görüşürlerdi.

Dolayısıyla On yedinci yüzyıldan sonra Yeniçeri ağaları ve kaptanpaşalar Dîvân'ın sürekli üyesi olarak görülebilirler.

Kazaskerler, Dîvân-ı Hümâyûn'un Şer'i meseleler hakkında hüküm vermeğe yetkili üyeleridir. Teşrifatta Rumeli kazaskeri Anadolu kazaskerinin önündedir.Terfi ederek Şeyhülislâm olurdu. Dîvân toplantılarında Rumeli kazaskeri Sadrâzamın sağında, Anadolu kazaskeri, kendisinden daha aşağı kabul edildiğinden Rumeli kazaskerinin alt yanında otururdu. Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarında Şer'i ve hukuki davalarda Anadolu kazaskeri ancak Sadrâzam izin verirse dava görebilirdi. Kanun gereği kazaskerler haftada dört gün Dîvân toplantılarından sonra vezirlerden önce Arz'a girerlerdi.[8]

Kazaskerlere Şer'î şerif'le ilgili dava hükümlerinde Padişah adına tuğra çekmek izni verilmişti.[9] Dîvân toplantılarının dışında, salı ve çarşamba günleri haricinde kendi konaklarında Dîvân kurup yetki alanlarına giren dava ve işlere bakarlardı. Sadrazamlar gerek görürlerse ya da bir şikâyet olursa kazaskerlerin yaptığı işleri, emekli ya da ayrılmış bir kazaskere denetletirlerdi.[10]

Fatih Kanunnâmesi'nde vezir'Ierle vezir-i âzam için şu kayıt vardır: «Vezir-i Âzam vezirlerle ümerâ'nın başıdır, cümlesin ulusu odur. Bütun işlerin vekilidir. Malımın vekili defterdarlarımdır. O, nâzırıdır. Oturmada, durmada, mertebede "Vezir-i Âzam" cümleden mukaddemdir.»

Vezirlik rütbesi ilk devirlerde «beylerbeyi» likte temayüz edenlere verilir ve "Kubbealtı"nda toplanan «Dîvân-ı Hümâyûn'a iştirak ettiği için "kubbenişîn" denilirdi.

Kubbealtı vezirleri "vezir-i sâni, vezir-i sâlis, vezir-i râbi, vezir-i hâmis, vezir-i sâdis..." biçiminde anılırlardı. Birinci vezir "vezir-i âzam"dır. Böylece vezirlerin birbirlerinin desteği anlamında hiyerarşik bir sıra izledikleri görülüyor.

Sultan Süleyman zamanında kubbealtı vezirlerinin sayısı dokuzu geçmemişti. Sonraları sayıları çoğalarak valiliklere de vezirler gönderilmiye başlandı ve giderek hemen bütun valiler vezirlerden nasbedilir oldu. Hattâ bir iki sancak birleştirilerek bir vezire tevcih edilmek adeti de ortaya çıktı. Daha sonra kaptan paşa, defterdar ve nişancılara da vezirlik verildi.

On altıncı yüzyılın son yarısından itibaren Merkezdeki vezirlerin sayısı on bire kadar çıktı. Üstelik eyâletlerdeki vezirler de çoğalmıştı. Kubbealtı'na mahsus bir mesned olan vezirlik bir pâye biçimine dönüşmüş ve kubbenîşin olmak da "mansıb" hâline gelmişti.[11]

Zaten bu tarihlerden sonra kapıkulu ocaklarına maaş vermek dışında Dîvân'ın bütün işleri Paşakapısı'nda görüldüğünden kubbe vezirlerine de gerek kalmamıştır.

Kendisine ilk defa vezirlik verilenler Arz'a girdiği zaman yalnızca sâde hassül-has hil'at giydirilirdi. Sefer sırasında vezirlerin davetsiz olarak Padişah huzuruna girme yetkileri vardır.[12]

1. Dîvân-ı Hümâyûn, iç ve dış işlerde siyasal, yasama ve yargı konusunda hukuksal yetkileri açısından günümüz terminolojisiyle Millet Meclisi, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay görevlerini birlikte üslenmiş olduğu görülüyor.
2. Dîvân-ı Hümayun'da "Evvela vüzera oturup bir canibinde kazaskerler, anların altına defterdarlar oturalar ve ol bir canibe nişancı oturur."
3. Devletin yüksek işleriyle uğraşan vezirlerin Dîvân'da en ufak dertleri, bağırıp çağıran kadınların yakınmalarını sabır ve dikkatle dinlemeleri yabancıların da dikkatini çekmiştir. Businello, a.g.e., s. 166.
4. "Dîvân-ı Hümâyûn'da Vezir-i Âzam huzurunda bir kâfir Müslüman olmak murad etse, filhâl telkin-i şahâdet olunub bir kabza akçe ihsan ve kisvesi için defterdara ferman buyurulduktan sonra bir çavuş getirip mirî cerrahlardan Dîvânda ol gün nöbetçi olan cerraha teslim, cerrah dahi hemen ol mahalde köşe-i muayenesine götürüp sünnet eder." Tevki'i Kanunnâmesi.
5. Mumcu, Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Dîvân- ı Hümâyûn, s. 165.
6. A.g.e., s. 164.
7. Dîvân toplantılarına katılan, ancak belli bir görev ve makamları olmayan vezirlerdir.
8. Daha sonra haftada iki ve nihayet ulûfe dağıtımlarından sonra ancak üç ayda bir Arz'a girdiler.
9. Fatih Kanunnâmesi.
10. "Bunlar uzun zaman mansıblarında pâyidar kalırlar. Sonra İstanbul kadılığında, Anadolu ve

Rumeli Kazaskerliklerinde bulunurlar, Meşveret meclislerine katılarak "mahrem-i esrâr-i devlet ve saltanat ve vâkıf-ı ahvâl-i memleket" olurlar. Din ve devlete yararlı işler yaparlar. Vazifeden ayrıldıktan sonra da tahsis olunan tekaüd maaşı ile geçinerek telifat vücuda getirirler. Tarîk-i İlmiyye bu mertebe pâk ve mazbut olduğu için, hangi konuda ulemâ (Emr-i Hak budur!) dese herkes en ufak bir mukavamet göstermeden kabul eder. Bütün mühim işlerde onların rey ve kararı alınır. Yalnız şer-î ve aklî ilimlerde değil mülkî ve siyâsi konularda da kemâl sahibidirler." Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, (Tertib-i Cedid) nakleden Ü. Meriç, a.g.e., s. 9.

11. On yedinci asır sonlarına doğru Dîvân'da birkaç kubbe Veziri vardır. Diğerleri defterdar, kaptanpaşa gibi görevlilerdir. On sekizinci asrın başlarında bu sayı bire inmiş ve 1731'den sonra artık kubbe Veziri olarak kimse tayin edilmemiştir.

12. Fatih Kanunnâmesi.

57. Dîvân görevlileri kimlerdir?

Dîvân görevlileri üye değillerdir. Bunların hâcegân sınıfından olan bir kısmı görevlerinin gereği Dîvân üyeleriyle birlikte kendilerine ayrılmış yerlerde otururlar, diğerleri toplantılarda ayakta hizmet ederlerdi.

Çavuşbaşı

Dîvân-ı Hümâyûn'da reisülküttaba teşrifat yardımcılığı yapan çavuşbaşı diğer Saray çavuşlarının âmiridir. Padişahın ya da Sadrâzamın huzuruna çıkarılacak elçilere protokol'de eşlik ederdi. Dîvân toplantılarında elinde gümüş değnekle kapı yanında ayakta durur. Dîvân-ı Hümâyûn âcil kararlarını yerine getirmek, çalışmaların hizmet ayrıntılarına takılmadan yürümesini ve güvenliği sağlamak başlıca görevleriydi. Galebe Dîvânlarında ve diğer günlerde Saray Mutfağı'ndan Dîvân üyelerine çıkarılan öğle yemeklerine nezaret ederdi.

Ayrıca, halkın verdiği dilekçelerin Dîvân'a iletilmesine aracı olur ve "mürafaa"[1] taleplerini düzenlerdi. Fatih Kanunnâmesi'ne göre, Dîvân kararlarını Sadrazam'ın mührü ile onayladıktan sonra buyrulduların yazıldıkları eyâlet ve sancaklara bildirilmesini sağlar. Her akşam Defterhane'yi mühürler. Görevden alınan Şeyhülislâmlara azilnâmelerini tebliğ eder, yeni atananları alayla Saray'a götürürdü.

Çavuşbaşılık[2] makamı Dîvân-ı Hümâyûn'un yanındadır. Çavuşbaşı kisedarı, çavuşlar emini ve çavuş katipleri gibi yardımcıları burada birlikte bulunurlardı.

Kapıcılar Kethüdası

Genellikle Enderun ağaları arasından seçilen Kapıcılar kethüdası aynı zamanda bir Saray nazırı'dır. Dolayısıyla gümüş asalarıyla Dîvân'ın kapısında durarak Dîvân toplantılarında hizmet ederdi.

Dîvân erkânını Babüsselam'da (orta kapı) karşılarlar, Dîvân'a getirirlerdi. Dîvân üyelerine verilen öğle yemeğini düzenlemekle de görevlidir. Beylerbeyi ve vezirlere verilecek gizli emirleri iletmek, Sadrâzamların atanmasında ya da görevden alınmaları sırasında, Padişahın mühürlerini vermek veya geri almak görevi vardı. Atanan Sadrâzam İstanbul dışındaysa mührü onun yanına götürürdü. Cuma ve bayram namazlarında halkın dilekçelerini toplayıp Padişaha iletirdi.

Yabancı elçilerin kollarına girerek Padişahın huzuruna çıkartır, devlet

adamlarının idam fermanlarını gerçekleştirilmesini sağlardı.

Hâcegân

Dîvân-ı Hümâyûn kalemi yöneticisi yüksek görevli memurlara Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn denilirdi. Reisülküttab çok yoğun ve önemli olan işlerini mâiyetindeki hâcegân ve diğer memurlarla yürütür.

Gerek "menasib-i sitte" olarak bilinen "nişancılık, başdefterdarlık, şıkk-ı sâni ve sâlis defterdarlıkları, reisülküttablık ve defter eminliği"nin hâcegân unvanının son kademeleri olması ve gerekse oradan vezirliğe kadar yükselmek mümkün olduğundan, hâcegânlık Kalemiye'nin önemli rütbelerden biri sayılırdı.

"Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn" zümresinden olabilmek için de Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerinde sırasıyla şakirdlik (stajyerlik), kâtiplik, halifelik yapmış olmak gerekirdi.

Reisülküttab'dan sonra Dîvân-ı Hümâyûn kalemi'nin en yetkili görevlisi "Beylikçi-i Dîvân-ı Hümâyûn" idi. "Kanuncu, ilâmcı ve mümeyiz" beylikçi'nin emrindedirler.

Dîvân tezkirecisi terfi edince "vezir tezkirecisi" ve daha sonra mektupçu, beylikçi olur ve bu görevden reisülküttab'lığa atanırdı.

«Büyük ve küçük tezkireciler yazılı işleri sıraya koyarlar. Dîvân-ı Hümâyûn'a arz edilmiş olan dilekçeleri Sadrâzam'ın ve diğer üyelerin önünde yüksek sesle okurlar. Müzakere sonucunda gereken yerlere gönderilmek üzere Dîvân-ı Hümâyûn kaleminde havalelerini yaptırırlardı.

Evrakı saklayıp korumak, evraka reisülküttab'ın buyrultu işaretini koyarak gideceği yere reisülküttab kesedarı sevkederdi. Sadrazam ile birlikte sefere çıktıklarında, yerine merkezde vekâleten "rikâb reisi" unvanıyla bir kaymakam bırakılırdı.

Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn tâyînleri de her sene şevval ayının ilk yarısında yapılır, "Şevval tevcihleri"nde Sadrazamın tevcihat pusulasıyla ya "ibka" (görevde kalır) ya da (görevlerinden) "azl" edilirlerdi. Göreve atananlar önce hilat giyerek Sadrâzam katına çıkarlardı. Görevlerinden alınanlar rütbelerini korurlar ve geçimlerine yardım olmak üzere derecelerine göre Padişah katından "atiye" alırlardı.

Nışancı

Nışancı (tevki'î)' kanun olacak telhisleri bizzat kaleme almakta, kesinleşerek yürürlüğe giren fermanlara da "Tuğra" çekmekle görevliydi. Benzetme yapılarak kendisine "müftî-i kanun" da denilirdi. Çünkü yeni çıkan örfî (ya da Padişahî) kanunlarla eskileri arasında çelişki olmamasından sorumluydu.

Ferman, berat ve diğer resmî evrak, defterdar ve reis-ül-küttab tarafından mâliye ve hâriciye (dış işleri) açısından kontrol edildikten sonra sadrıâzam'a götürülür ve bir daha incelendikten sonra ya sadrıâzamın kendi eliyle veya tezkirecisi tarafından üzerine «sahihtir» kelimesinin kısaltılmış şekli olan «sahh» işareti konarak nişancıya gönderilir, nişancı bu belgenin daha önce sâdır olmuş kanunnâme ve ahidnâmelerle çelişmediğini kontrol eder, bir aykırılık bulmazsa tuğrasını çekerdi.

Bir günde çekilmesi gereken tuğraların çokluğu karşısında vezirler de Nişancılara tuğra çekmekte yardım ederlerdi. Sonraları yanlarına tuğrakeş veya «tuğranüvis» denilen hattat yardımcılar verildi.

Reisülküttab

"Reis efendi" olarak da bilinen reisülküttab, Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerinin tek ve en yetkili yöneticisidir.

Reisülküttab fiilen Dîvân-ı Hümâyûn'da görevli olmakla beraber Dîvân üyesi değildir. Dîvân işlerini tüm ayrıntılarıyla çok iyi bilmesi gerektiğinden, reisülküttab'lık devletin en önemli ve eski mansıpları olan "menâsıb-ı sitte" (altı mansıb) arasında yer almaktadır. Yine de On yedinci asır sonlarına kadar giderek önemleri artmakla birlikte reisülküttâblar nişancı'nın maiyetinde kalmış ve kendi kariyerinde devam ederek Nişancılık makamına yükselebilmiştir.[3]

Reisülküttâb'ın sıradan işleri Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkan hükümleri ve beratları düzeltip işlemlerini tamamlamak, sicilini tutmak ve yerlerine göndermek, resim ve harçlarını tahsil etmek, asıllarını arşivlemek; Dîvân toplantılarından önce telhis kesesini hazırlamak ve Sadrazamın sağ yanına bırakmak, gayrimüslim devletler ve reâyâ ilişkilerini araştırmak, gizli yazıları yazmak, rüûs ve telhisleri hazırlamak, yabancı devletlerden Padişaha ve Sadrâzama gelen mektupları Türkçeye çevirtmek ve cevaplarını hazırlatmak, kesinleşen hükümlere "buyruldu" işareti (sah ve resid) koymak, her yıl boşalan tevcihat listelerini hazırlamaktır.

Dîvân Kalemleri

Dîvân-ı Hümâyûn kaleminlerinde Dîvân-ı Hümâyûn toplantıları için gereken

belgeler hazırlanmakta, kayıtlar tutulmaktadır.

Bunlar dışında fermanlar, beratlar (ruhsat ve imtiyazlar), menşûr (vezirlik beratları), dış ülkelerle yapılan muahede (antlaşma) ve mukaveleler (anlaşmalar); Hatt-ı hümâyûnlar (Padişahın el yazıları), ordu ve donanma ile ilgili yazılar, emir ve hükümlerin suretleri (Ahkâm defterleri), Seyfiye tarikine verilen maaşların icmalleri (Mevâcib defterleri) tutulur.

Bunlar dışında Defter-i Hakânî'de tutulan Tahrir defterleri, Mâliye'nin tuttuğu gelir, gider ve demirbaş defterleri, Fetvâhâne belgeleri ve (kadılar tarafından tutulan ve hükümler, ilâmlar, vakfiyelerin yer aldığı) şer'iyye sicili defterleri vardır.

Beylikçi veya Dîvân Kalemi

Karara bağlanan konular sınıflandırılır, sicillere kaydedilir, gerekli yerlere ve kalemlere havaleleri yapılırdı. Uygulamaya girecek ferman ve beratlar hazırlanırdı.

Beylikçi Kalemi kesedarı evrakın yazılmasını ve devam eden muamelelerini takip ederdi. Mümeyyiz, kalemdeki katiplerin yazdıkları yazıları tetkik ederdi. "Kanuncu" Padişah adına Dîvân'da hazırlanan emir ve hükümlerin mevcut kanunlara aykırı veya karşı olup olmadığına bakar, "İ'lamcı" karar sürecini irdelerdi.

Beylikçi Kalemi'nde tutulan defterler arasında Nâme-i Hümayun, Mühimme, Mühimme Zeyli, Mühimme-i Mektüm, Mühimme-i Mısr, Atîk Şikayet, Mukavelenâme, Nefiy ve Kısas, Kale-Bend, İmtiyaz, Mukteza, Ahkam, Şehbender, İzn-i Sefîne, Kilise, Gayrimüslim Cemaatleri, Tevcihat, Tekaüd defterleri sayılabilir. Dîvân tarafından istenilen defterleri serdefterci nezaretinde defterciler hazırlayıp getirirlerdi.

Dîvân-ı Hümayun'da alınan kararların müsveddeleri Beylikçi Kalemi'nde hazırlanırdı. Önce beylikçi ve sonra reîsülküttab tetkik eder ve temize çekilir, Sadrâzam'ın "sah"ı alındıktan sonra tuğra çekilmek için nişancıya gönderilirdi. Padişahın bizzat karar vermesi gereken hususlarda ferman çıkarılmak için önce Sadrâzam bir telhis'le Padişaha durum özetlenirdi. Padişahın kendi "hatt-ı dest"i ile verdiği karara göre hareket edilirdi

Rüûs (Nişan) Kalemi

Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve yüksek dereceli ulema dışındaki devlet

görevlilerin sicil ve özlük işlerini görürdü.

Tahvîl Kalemi

Vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri ve yüksek dereceli ulema'nın atanma, bağışlanma ve gönderilme gibi sicil ve özlük işlerini görürdü. Boşalan tımar ve zeametlerin başkalarına devri işlemleri yapılırdı.

Amedî Kalemi

Reisülküttab'ın özel kalemidir. Burada Sadrâzam adına Padişaha "telhis ve takrir-i âli"ler[4] yazılır. Antlaşmalar, anlaşmalar, elçiliklerle yazışmalar yine bu kalemde hazırlanır ve saklanır. Ayrıca tımar ve zeamet gelirlerinden alınması gereken rüsûm da yine bu kalem tarafından toplanır. Tahsil edilen rüsum karşılığında verilen belgenin üzerine Farsça "amed" (geldi) yazıldığından kaleme "Amedî Kalemi" , baş halifesine de amedci, amedî efendi denirdi. Katip sayısı zamanla 30'a kadar yükselmiştir.

Bu kalemlerden başka Teşrifatî (Protokol işleri) ve devletin resmî kronikörlüğünü yapan Vakanuvislik kalemleri de vardı.

1. Doğrudan başvuru.
2. 1836'da kaldırılarak yerine Deavî Nezareti, daha sonra da Adliye Nezareti kuruldu.
3. Bununla beraber 1699'da Karlofça Antlaşması görüşmelerine Reisülküttab'ın murahhas olarak katılmasından sonra devletin dış ilişkilerini de üslenerek itibarı artmıştır.
4. Önemli konular hakkında özetler ve bilgilendirmeler.

58. Dîvân nasıl toplanmış ve kararları nasıl almıştır?

Dîvân, Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri olmak üzere haftada dört gün toplanırdı.[1] Genellikle sabah namazından sonra başlayan Dîvân toplantıları öğle yemeği ile son bulurdu. Alınan kararları bildirmek üzere Sadrâzam yemekten sonra Padişahın huzuruna çıkardı.

Ordu'nun sefere gidişi ya da seferden dönüşü, bayram günleri, saltanat değişikliği gibi durumlarda Dîvân Kubbealtı'nda olağanüstü toplanırdı.

Açılış Merâsimi

Toplantı yapılacak günlerde Dîvân erkânı, sabah namazından sonra Bâb-ı Hümâyûn (Topkapı Sarayı'nın birinci kapısı) önüne gelirler. Kapılar, Kapıcılar Ocağı neferleri tarafından İftitah[2] merasimi ile açılırdı.

Yeniçeri erleri arkalarını Bâb-ı Hümâyûn'a verip sıralar halinde, bunların önüne de yine bir sıra yazıcılar dizilirdi. Dîvân üyeleri, Ocak ve bölük ağaları da Sarayın birinci kapısı önüne gelip sıralanırlardı. Herkesten sonra kubbe vezirleri gelir, Yeniçeri Ağası her Veziri, atını biraz ileri sürerek selâmlar, sonra geri dönüp yerine gelirdi. Ocak duacısı gelip Yeniçeri Ağası'nın durduğu yerin önünde dua eder, bittikten sonra kapı açılır ve önce kapıcılar kethüdâsı, peşinden reisülküttab ve Dîvân erkânı düzen içinde içeri girilirdi.

Sadrazam Dîvân'a gelirken önde deli ve gönüllüler yaya, arkalarında ağaları atlı olarak yürürdü. Daha sonra Dîvânî kıyâfet ve mücevveze sarıklarıyla ağalar, başçavuş ve çavuşlar, kâtip ve kethüdâlar, şatırlar atlı olarak ve balıkçıl tüylü sarığıyla muhzır ağa, bostancılar odabaşısı, muhzır ağa neferatı yaya olarak yürüyüp Bâb-ı Hümâyûn'dan geçilirdi. Orta Kapı'da binek taşında indikten sonra Kethüdâ Bey koluna girerdi. Kapı eşiğine gelince durur, Sadrâzam iltifat buyurduğunda selâmlar ve hizmeti olmayan maiyet erkânı ile birlikte dönerdi. Sadrazam Bâbüssaâde'yi selâmladıktan sonra Kubbealtı'na girer, kazaskerler Sadrâzam'ın yanına varırlardı.

Oturumlar

Sadrazam ve vezirlerle kendi kapıkullarının Dîvân günlerinde giyecekleri kıyafetler ve binekleri de Kanunnâme'de belirtilmiştir.[3] Sadrazam, başına "kallavî" denilen, yarım endâze'den[4] uzun ve alt tarafı kare biçiminde bir külâh giyip üzerine gayet ince Hint tülbendi sarar ve soldan sağa doğru dört parmak genişliğinde sırma işleme şerit bağlardı. Sırtına "üst" denilen dört kollu ağır

sırma işleme kaplı samur kürk giyer, kuşak arasına da murassa' hançer sokardı.

Vezirler, defterdarlar ve Dîvân'da görevli olanların hepsi tamamlanınca çavuşbaşı Sadrâzam'ın huzuruna girer "Dîvân hazırdır" diyerek kendisini haberdar ederdi. Bu sırada sakabaşı "Buyur!" diye bağırarak Sadrâzamın geldiğini belirtir. Dîvân'daki makamına giderken saf halinde dizilen erkân ve görevliler kendisini selâmlardı.

Oturum açılınca tezkireciler Dîvân'a başvuranların dilekçelerini sırayla okurlar, Sadrâzam bunları dinler ve şeriat ve örfî kanunlara göre çözümler, sonuçlandırır, gerekirse bazı davaları Rumeli Kazaskeri'ne havale ederdi. Hatta dava sayısı fazla olursa Anadolu Kazaskeri'ni de görevlendirirdi.[5]

Dîvân bitince Sadrâzam kalkar, yine iki tarafı selamlıyarak çıkardı.

Dîvân toplantısı öğleye kadar devam eder, ancak oturumlar sabah namazı sonrasında başladığından yarım günde bir iş günü çalışılmış olurdu.[6] Dîvân'ın toplandığı günlerde devlet erkânına Matbah-ı Amire'den yemek çıkardı. Fatih, Padişahların Sadrâzam ve Dîvân azalarıyla birlikte yemeğe katılmasını kaldırmış, vezir-i âzam'ın başdefterdar ile yemek yiyeceğini belirtmiştir. Sonraları nişancılar da Sadrâzam'ın sofrasına katılmışlardır.

Arz'a Giriş

Dîvân toplantısı ve yemek bittikten sonra Sadrâzam ve diğer devlet erkânı huzura kabul olunurdu. Sadrazam, Bâbüssaâde'ye girişinde biri kürklü, diğeri sâde iki hil'at giyerdi.

Arz Odasına girilince, vezir-i âzam yer öperek Padişahın sağ tarafına yaklaşır ve el kavuşturarak durur. vezirler de selamlayıp kıdemlerine göre üzere vezir-i âzam'ın alt yanına ellerini kavuşturarak dizilirler. Vezir-i Âzam arz'a başlayınca vezirler sol tarafına geçip biraz uzaklaşırlar. Arz tamamlandıktan sonra "İzn-i Hümâyûn" çıkar, vezir-i âzam yer öper, vezirler de onun peşinden Padişahı selamlayıp Arz Odasından çıkarak Dîvânhaneye giderler.[7]

Yabancı devletlerin elçileri "Galebe Dîvânı" denilen özel bir törenle Kubbealtı'nda kabul edilirdi.

Ulûfe Tevzi'i

Kapıkulu askerlerinin ulûfe dağıtımı için yapılan törene "Ulûfe Dîvânı" veyâ "Ulûfe Telhisi" ya da "Galebe Dîvânı" denirdi. Salı günleri yapılması da

kanundu. Kapıkulu askerinin her orta ve bölüğünün ulûfesi ağızları mühürlü ayrı keselere konmuş olarak Kubbealtı yanındaki Hazine Odası önüne küçük tepeler hâlinde yığılan para torbaları Devletin azamet ve şevketini bir kez daha gösterirdi. Kapıkulu ocaklarının her bir ortasından gelen temsilciler, kendilerine ait olan miktarı teslim alırdı. Bu nedenle İstanbul'a gelen yabancı elçilerin kabul törenleri de aynı güne raslatılır ve kendisine seyrettirilirdi. Bu sırada askere de çorba ile pilav ve zerde çıkarılır, çorbanın içilmemesi askerin hoşnutsuzluk alâmeti sayılırdı. Her ulûfe dağıtımında Sadrâzam'a serâsere kürk verilirdi.

Elçilerin Kabûlü

Müslüman devletlerin elçileri Dîvânhane'ye girdikleri sırada başta vezirler olmak üzere devlet erkânı ayağa kalkar. Sadrazam elçi'yi oturmuş olduğu halde kabul eder. Elçi Sadrâzam'ın eteğini öptükten sonra nişancının oturduğu sofanın Dîvânhane kapısı haricinde olan tarafına otururdu.

Hıristiyan devletler elçilerinin karşılanışı Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'nde şöyle anlatılır: "Amma kefere elçisi ise Dîvânhane'ye karib geldikte vezir-i âzam hazretleri abdesthaneye karib varır. Elçi Dîvânhane'ye vardığı gibi vezir-i âzam hazretleri dahi abdesthane'den çıkıp makamına gelir. Ol saat vüzera ve sair erkân kıyam ederler, elçi Vezir-i âzam hazretlerinin eteğin öptükten sonra Dîvânhane kapısı semtinde vüzera-yi izâmın mukabelesinde iskemle üstüne oturur."

"Galebe" Dîvânı

Müslüman ve Hıristiyan devletlerin elçileri Huzur'a Salı günleri "Galebe Dîvânı" sırasında kabul edilirlerdi. Meşin torbalar içinde ulûfe parasının küçük tepeler hâlinde yığılışı ve paraların dağılışı sırasında yeniçerilerin yaptıkları tören onlara seyrettirilerek devletin haşmet ve kudreti gösterilmek istenirdi.

Arz odasına kabulünden evvel elçiler için Saray mutfağından çıkarılan yemek İslâm ve Hıristiyan devletleri elçileri ve Sadrâzam'la birlikte aynı sofrada yenilirdi. Elçi kabul günlerinde nişancı ile defterdar, Sadrâzam'ın sofrasına oturmaz, onlar için ayrıca hazırlanan sofrada yemek yerlerdi.

Elçi maiyetindekiler de ikişer, üçer veya daha fazlası için yeni sofralar kurulur, bu sofralarda defterdar, nişancı ile birlikte yemek yerler, hatta kaptan paşa'nın sofrasına da oturtulurlardı. Ancak kazaskerlerin sofrasına yabancıların hiçbiri kesinlikle oturtulmazlardı. Yemekten sonra elçiye gülsuyu ve buhur verilirdi. Kısa bir dinlenmeden sonra teşrifatçı elçiyi kaldırıp hil'at veya kürk giydirmek

üzere Babüssaâde Kapısı'na getirirdi. Burada elçinin Dîvân tercümanı, başkâtibi ve diğer önemli adamlarına da "ruznamçe" defterinde özellikleri gösterilmiş olan hil'atler giydirilirdi.

1. Dîvân başlangıçta her gün toplanmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda bu sayı azalmıştır.
2. Açma, Başlama.
3. Dîvân-ı Hümâyûn günlerinde vüzera-yı izam mücevveze ve kumaş üst ve lokmalı kumaş iç kaftan giyerler ve ağır raht ve toplu çifte gümüş zincir ve ağır zerduz abayi ile müzeyyen ata binerler. Lâkin Vezir-i Âzam hazretlerinin atına altın zincir vurulur ve çaşnigirleri işleme gümüş yönlüklü kırmızı üsküfler ve müteferrikaları ve ağaları ve saraç-başısı cümle mücevveze giyerler ve mataracı ve tüfekçileri Dîvân dolamalariyle ve sırma işleme gümüş yönlüklü üsküfleriyle amma şatırları ruzmerre sarıklariyle ve kemer kuşaklariyle yürürler. Ancak makam-ı sadaret'de olanların şatır başıları sorguçlu perişanî giyer."
4. Altmış santimetre civaındadır.
5. "Tezkireciler erbâb-ı mesalihin arzuhallerini nöbetle okuyup ve Sadrazam hazretleri istima' ve şer' ve kanun üzere fasl-ı husumet ve kat-ı niza' buyururlar, iktiza ederse bazı davaları Rumeli Kazaskeri'ne havâle buyururlar ve kesret-i dava vaki olursa Anadolu kazaskeri dahi vezir-i âzam hazretlerinin fermanlariyle dava dinlemek caiz olur." Tevki'î Kanunnâmesi.
6. Örneğin Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın Dîvân'da 7-8 saat sürekli çalışması İstanbul'da bulunan yabancıların da dikkatini çekmiştir. Stephan Gerlach, ...,an die Ottomanische Pforte zu Constantinopel abgefertigten... Francfurt am Main 1674, s. 186 nakleden A. Mumcu.
7. Sadrazam'ın, Padişah huzuruna ne suretle çıkacağı da Kanunnâme'de yazılıdır: "Vüzerâyı i'zam arz odasına girdiklerinde Vezir-i Âzam âdet üzere yer öpüb badehû Şevketlü Padişah Hazretlerinin sağ caniblerine yakın varub kemâl-i meskenet ve âdâbla el kavuşturub durur. Sâir vüzera ancak selamlayub tertibleri üzere Vezir-i Âzam'ın alt yanma yollariyle dizilüb el kavuşub mukabele-i Padişahî'de kemâl-i meskenet ve âdab'la dururlar. Vezir-i Âzam arza şüru' ettiği gibi vüzera sol canibine geçip bir miktar bâid dururlar. Arz tamam olub İzn-i Hümâyûn sâdır olduğu saat Vezir-i Âzam yer öpüb sâir vüzera selâmlayub Vezir-i Âzam'ın akabince arz odasından çıkub Dîvânhaneye giderler." Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi.

59. İkindi Dîvânı nedir?

İkindi Dîvânı Sadrazam'ın Dîvânıdır. Nitekim "Sadrazam Dîvânı" ya da "Dîvân-ı Asâfî" olarak da anılır. Böylece veziriâzamın Padişah adına vekil olarak başkanlık ettiği Dîvân-ı Hümâyûn ile doğrudan doğruya kendi başkanlığında olan İkindi Dîvânı arasında bir anlamda yetki sınırı da çizilmiş olmaktadır. Ancak bu sınır ölçüsü her hükümdara, ya da her Sadrâzama göre değişir.Başka bir deyişle, ana sorunlar dışında nelerin Dîvân-ı Hümâyûn'da görüşüleceği konusunda tam bir açıklık bulunmamaktadır. Dîvân-ı Hümâyûn'da bazan çok basit, önemsiz davalar bile dinlenebilmektedir. Bu belirsizlik zamanla Dîvân-ı Hümâyûn'un yozlaşmasına ve tüm yetkilerin Sadrâzamın inisyatifine geçmesine yol açacaktır.

Dîvân-ı Hümâyûn parlak döneminde haftada en az dört gün toplanmaktadır. Herkes, ister reâyâdan ya da askerî sınıftan olsun, sorununu Dîvân-ı Hümâyûn'a götürmek hakkına sahiptir. Her «önemli» devlet işi orada konuşulur.[1] Dîvân-ı Hümâyûn, yavaş yavaş güçsüzleşmeye başladığı zamanlarda bile bu özelliğini koruyabilmiştir.[2]

Ancak Dîvân toplamak, Sadrâzama bir ayrıcalık olarak verilmiş iken, zamanla ona tanınmış bir hak durumuna geldi. Kuşkusuz Sadrâzam için Dîvân-ı Hümâyûn'da, Padişahın vekili olarak başkanlık yapmak, çok ağır bir sorumluluğu da birlikte gerektirir. Oysa kendine tanınmış hak olan İkindi Dîvânı'nda başkanlık yaparken daha rahattır. Hatta On yedinci yüzyıl ortalarından sonra İkindi Dîvânı'nın yetkilerinin Dîvân-ı Hümâyûn zararına genişletmesinin belki en önemli sebebinin Sadrâzamın kendi Dîvânı'nda duyduğu bu rahatlık olduğu düşünülebilir.

Sefer sırasında Merkezde bulunan sadaret kaymakamı Sadrâzamın değil Padişahın ikinci derecede vekili olduğundan, İkindi Dîvânı'nı Sadrâzam adına toplayamaz. Oysa Sadrâzam savaş süresince kendi başkanlığında Dîvânı kurar. Ancak bu Dîvân belli başlı üyeler katılmadığı ve ikindi vakti dışında yapıldığı için gerçek anlamdaki İkindi Dîvânı değildir.

Diğer taraftan sadaret kaymakamı da Merkezde, Dîvân-ı Hümâyûn toplantısı bittikten sonra, kendi konağında bir Dîvân kurar ve önemsiz davaları görür. Ancak bu Dîvân seferdeki Sadrazam adına ona vekâleten toplanmış bir "İkindi Dîvânı" değildir. Böylece sadaret kaymakamı'nın tam bir vezir-i âzam vekili sayılamayacağı bir kere daha anlaşılmaktadır.

Osmanlı kanunnâmelerinde Dîvân-ı Hümâyûn'un özellikle teşrifat kuralları ayrıntılı biçimde anlatılmasına karşılık, İkindi Dîvânı'ndan çok kısa olarak bahsedilmiş ve ikindi namazından sonra Sadrâzamın hanesinde (Paşakapısı'nda) toplanacağının bildirilmesiyle yetinilmiştir.

İkindi Dîvânı'nda önce mehter takımı çalar ve sonra toplantıya başlanır.[3] Görüşmelere Dîvân-ı Hümâyûn hizmetlilerinden reisülküttab, çavuşbaşı ile "büyük" ve "küçük tezkireci"ler görevlidirler. Sadrazam «Dîvân-ı Hümâyûn'da görüşülmesine gerek olmayan» konuların bazılarına doğrudan karar verebilir. Yetkisi dışında kalanları da konularına göre ya İstanbul Kadısı'na, ya Kadıaskerlere veya Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderir.

Alınan kararlar daha çok «buyruldu» biçiminde iseler de, Sadrâzam Padişahın mutlak vekili olduğundan tuğralı buyruklar da çıkarabilir.

Sadrazam istediği konuları telhis yoluyla Padişaha arzederek onayını alabilir. Ne var ki Devlet işlerinin Dîvân'da görüşülerek değil, Padişahla kendisi arasında görülmesinin Dîvân-ı Hümâyûn'un güçsüzlenmesine sebep olduğu düşünülebilir. Nitekim, On sekizinci yüzyıl sonlarında artık işler tamamen vezir-i âzam ile Padişah arasındaki görüşmelerle yürütülmüştür. Bu da IV. Murad ve II. Mahmud gibi güçlü Padişahların kudretini arttıracak ancak aksi durumlarda siyasî gücün Sadrâzam ya da zorba takımının eline geçmesine sebep olacaktır.

1. Dîvân-ı Hümâyûn'un bu dönemlerdeki üstün durumunu belirtmek için şu olayı aktarmak yetişir : Kanunî Sultan Süleyman henüz devlet işlerinde deneyimi bulunmayan İbrahim Paşa'yı Sadrazam olarak atadığı zaman Dîvân-ı Hümâyûn'da görüşmelerin nasıl yapıldığını bilmediği için ünlü «Koca Nişancı Celâlzade Mustafa Efendi'den Dîvân-ı Hümâyûn'da işlerin nasıl görüşüldüğünü İkindi Dîvânı'nda öğrendi.
2. Nitekim, Sadrazam Sofu Mehmed Paşa (1648-1649), bazı Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarını yapmaz, Kubbealtına uğramaz, devlet işlerini kendi konağında görürdü. Sadrazamın Dîvân-ı Hümâyûn'a varmaması halk arasında dedikodu yaratmış ve böylece otoritesi ve saygınlığı azalmıştır.
3. Uzunçarşılı, Merkez, s. 137.

60. Çarşamba ve Cuma Dîvânları nedir?

Cuma Dîvânı'nda dava dinlenirken Dîvân-ı Hümâyûn usulleri uygulanmaktadır. Genel olarak "Huzur mürafa'ası" yapılan davalar dinlenmektedir. Bu bakımdan, her çeşit şer'i - örfî davaların dinlendiği Cuma Dîvânı'nı, Dîvân-ı Hümâyûn'un tamamlayıcısı olarak nitelemek mümkündür. Genel kural olarak Cuma Dîvânı'nda verilen hükümlerden hoşnut kalmayanlar Dîvân-ı Hümâyûn'a gidebilirler.

Merkezde, Sadrâzamın başkanlığında düzenli olarak toplanan «Çarşamba Dîvânı»na, Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olanlar katılmamaktadır. Her çarşamba günü, sabah vakti, Galata, Havas-ı Kostantaniye ve Üsküdar kadıları, Sadrâzam hazretlerinin konağına gelirler.[1] Sadrazam bu kadılarla birlikte Dîvân'ı kurar. Dîvân'da Sadrâzam «mesalih-i ibadullahı muktaza-i şer'i şerif üzere görür ve fasl-ı husûmet ve kat'ı nizâ buyurur ve kavanin-i Osmaniyeyi icra eder, lâzım geldikte kadı efendilere dahi dinletir. (Kanunnâme)

Bilindiği gibi, özellikle belediye hizmetleri de kadıların görevleri arasındadır. Böylece Çarşamba Dîvânı'nda «Kanun-i Osmanî»ye ait örfî hukukun kapsamındaki yargısal işler, Şeriat açısından uyuşmazlıklar ve İstanbul'un çağdaş terimlerle çeşitli belediyecilik sorunlarıyla da uğraşıldığı anlaşılmaktadır.

Kanunnâmelerde Çarşamba Dîvânı'na yer veren bölüınün devamında, "Sadrazamın İstanbul'da kol gezmesi" kuralının bulunması, şehirle ilgili olarak görüşülen konuların yerinde incelenmesini de gerektirmektedir. Bu da bir anlamda İstanbul'a verilen önemi vurguluyor.

Çarşamba Dîvânı'nda dava dinleme ve görüşme usulu de Dîvân-ı Hümâyûn'daki yöntemlere benzer. Dîvân-ı Hümâyûn toplantısı sonunda olduğu gibi, görüşülecek işler bitince öğle yemeği yenilip dağılınır. İstanbul'da bulunan beylerbeyleri ile sancakbeyleri, Dîvân toplantısından önce, Yeniçeri Ağası ile birlikte Sadrâzamın huzuruna çıkarlar. Böylece, toplantıdan önce, Sadrâzamın devam eden işler hakkında özet bilgiler aldığı anlaşılıyor. Cuma ve Çarşamba Dîvânlarının İkindi Dîvânı'ndan farkı, bunların sadaret kaymakamı tarafından yönetilebilmeleridir. Bu da, her iki Dîvânın, Dîvân-ı Hümâyûn'la bağımlı ve onu tamamlayıcısı olduklarını kanıtlıyor.

1. Uzunçarşılı, Merkez, s. 140.

61. Ayak Dîvânı nedir?

Tam anlamıyla Dîvân sayamayacağımız, fakat çok önemli, iki kurul daha vardır. Bunlardan biri «Ayak Dîvânı» diğeri ise «Meşveret»tir.

Ancak olağanüstü zamanlarda toplanan bu iki organı, Dîvân-ı Hümâyûn ve diğer Dîvânlar gibi, belli, düzenli kurallar bağlamamaktadır. Bu bakımdan, onlar, kurumlaşıp gelişememişlerdir. O yüzden, Ayak Dîvânı ile Meşveret, hele Padişah tarafından başkanlık edildiği zaman, Dîvân- Hümâyûn'un üstünde sayılabilirse de, tam bir kurumlaşma süresine giremedikleri için, ayrıcalıklı ve ender çalışan kurul organlar olarak nitelendirilebilirler.

Ayak Dîvânı, çok acele, önemli (genellikle) tek işin görüşülüp karara bağlandığı olağanüstü bir kuruldur. Verilen karar hemen uygulamaya konulur.

Adından da anlaşılacağı üzere, bu «Dîvân'a katılanlar, oturan Padişahın önünde, ayakta dururlar. Padişahın Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarına başkanlık ettiği zamanlar üyelerin onun önünde oturmalarını doğal kabul etmek gerekir. Ayak Dîvânı'nda ise, kimsenin oturmaması hem, bu kurulda görüşülen işin gerçekten acele bir sorun olduğunu, hem de, bu toplantıya, teşrifat açısından Padişahın yanında oturması mümkün olmayan kişilerin de katıldığını gösterir. Gerçekten, Ayak Dîvânına düzenli olarak, belirli üyelerin katıldığı söylenemez. Acele ya da olağanüstü durumlar ortaya çıktığında, o anda Padişahın çevresinde, yakınında ilgili kimler varsa, hemen toplantıya katılırlar.

62. Meşveret Meclisi nedir?

On yedinci yüzyılda bütçe açıklarının kapatılması, sefer sırasında alınacak tedbirlerin etkin olabilmeleri için Meşveret Meclisleri denilen geniş bir ortamda tartışıldıktan sonra uygulanmaya konulması gerekiyordu.[1] Aslında Meşveret Meclisleri, çok önemli sorunlar için toplanmakla beraber, Ayak Dîvânı gibi, belli kurallara uyulmadan çalışmıştır. Dolayısıyla bir ölçüde kurumlaşmış ise de, tam anlamıyla gelişme sürecine girememiştir. Başka bir deyişle Meşveret Meclisi yüzyıllar boyu ihtiyaç duyulup kullanıldığı hâlde bir karar organı durumuna gelememiştir.[2]

Meşveretler genellikle Padişahın buyruğu ile yapılır. Böyle toplanan meşveretlere, çoğu kez Padişahın kendisi de katılmaktadır. Bununla beraber bir Padişahın ölümünden sonra, kimin tahta geçeceğini belirlemek, ya da bir ayaklanmaya karşı alınacak önlemler gibi âcil durumlarda hemen bir karara varmak için, Padişahın buyruğu olmadan devlet ileri gelenleri tarafından yapılan meşveret meclisleri de vardır.[3] Nitekim bazı Padişahların tahttan indirilmesi sırasında kararlar yine serbest meşveret meclislerinde alınmıştır.[4]

Padişah irâdesi dışında yapılan bu meşveretlerde, usûlen gerekli olan Şeyhülislâm fetvâsı bir yana bırakılırsa, alınan kararların Osmanlı örfî hukukuna göre geçerliği «icmâ» (çoğunluk) kavramına dayanır. Aslında kritik zamanların meşveret meclislerinde çoğunluk kararına karşı çıkmak mümkün değildir. Zira çoğunluğun kararı uygulama alanına konulunca, kendi varlıkları da tehlikeye düşecektir. Dolayısıyla meşveretlerden dâima "ittifak"(oybirliği) kararları çıkmaktadır.[5]

Kısaca söylenirse, gerekli hâllerde devlet ileri gelenleri ile toplanan Meşveret Meclisleri'nde genel olarak ittifakla oluşan kararlar almakta, hatta Padişahı bile değiştirebilmektedir.

Padişahın emriyle, yani geniş kapsamlı olarak toplanan Meşveret'e devletin ileri gelen belli başlı hizmetlileri çağrılır.[6] Tahta çıkışından bir ay kadar sonra, Sultan III. Se1im bir «Meclis-i Meşveret toplanmasını buyurdu. Üç gün sonra, Revan köşkünde çalışmaya başlayan meşverete 200'ün üstünde kişi katıldı. Bunlar, devletin ileri gelen memurları, kadıları, müderrisleri,bazı ümera ve ayrıca emekli memur ve askerler de çağnldılar.[7] Bu toplantıya katılacakların adları, Padişaha gösterildiğinde, listede Ocak ağalarının bulunmadığı anlaşıldı. Bunun üzerine Sultan III. Selim onları da toplantıya çağırtmıştır.[8]

Meşveret toplantılarına Devlet yönetiminde deney ve bilgi sahibi kişilerin, bilim adamlarının da düşüncelerini öğrenmek üzere çağrılmasına özen gösterilmektedir. Padişahın buyruğu üzerine yapılan Meşverete çağrılacak kişilerin adları ve toplantıda görüşülecek konular tespit edilir.[9] Toplantı Padişahın, o katılmamışsa Vezir-i Âzam'ın başkanlığında açılır. Özellikle On sekizinci yüzyıldan sonraki yapılan meşveret toplantılarında başkanın herkesin düşüncesini açıkça belirtmesini istediği görülüyor.[10] Padişahın katılmadığı meşveretlerde alınan karar, ona arz yoluyla bildirilir. Padişah, Meşveret Meclisi'nde alınmış somut bir karar varsa bunu onaylamaktadır.

Meşveret Meclisleri'nin toplantı sayısı On yedinci yüzyıl ortalarından itibaren On sekizinci ve On dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar artarak devam etmiştir.

1. Nitekim Kâtip Çelebi "Tuhfet'ül-Kibar fî Esfari'l-Bihâr"da savaş işlerinden anlayan herkesin fikrinin alınmasını, kararın iyice ortaya çıkabilmesi için gereken tartışmaların yapılmasını ileri sürer.
2. Meşveret Meclisleri, demokratik karakterli olmasından ötürü, monarşık idarelerde sistematik çalışan bir karar organı hâline zaten gelemezdi.
3. Örneğin Sultan Birinci Murad'ın ölümünden sonra (1389) savaş alanında hemen toplanan bir meclis, Şehzade Bayezid'in hükümdar olmasını kararlaştırmıştır.
4. Örneğin Birinci Mustafa (1618), gene «Şeyhülislâm, kazaskerler ve diğer devlet büyüklerinin kararı ile tahttan indirilerek yeni Padişah seçilmiştir. İbrahim'in tahttan indirilmesi ve yerine IV. Mehmed'in getirilmesi de (1648) Meşveret meclisi kararıyla olmuştur.
5. Nitekim Sultan İbrahim'in tahttan indirilme kararına itiraz edenlere «karar ittifakla alınmıştır, cumhura muhalefet caiz değildir» denilerek karşılık verilmiştir.
6. "19 Rebiyülâhır 1063/1 Mart 1653 tarihinde, Tershâne bahçesinde Padişahın topladığı Meşveret'e vezir-i âzam, Şeyhülislâm, kaptan paşa, defterdarlar, kadıaskerler ve «diğer devlet büyükleri»yle birlikte, zekâ ve saygınlığı olan örneğin bir kâtip olmasına rağmen, Hacı Halife (Kâtip Çelebi) de katılmıştır. Nâimâ Tarihi, c. V, s. 278.
7. Tarih-i Cevdet, IV, s. 289.
8. III. Selim Sultan «Tarihlerde mestûrdur ki, Padişahlar meşveret eylediklerinde Ocak ihtiyarlarından umûr görmüş ve beş-altı seferde bulunmuş adamlar bulunur. Şimdi onlardan dahi bir az olsa onlara da bir şevk gelir...» demiştir.
9. Tarih-i Cevdet, IV, s. 289.
10. Örneğin 10 Aralık 1782 tarihinde Şeyhülislâmın konağmda, vezir-i âzam başkanlığmda «kaptan paşa, Sadreyn (Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri), nakibü'l-eşraf, sair ulema, Yeniçeri Ağası ve diğer ricalin hazır bulunduğu toplantıda Halil Hamid Paşa kimsenin susmayarak her şeyin "doğrucasını söylemek herkese ... farz olduğundan ...herkesin kendi aklına göre bir rey ve tedbiri olabileceğinden iyi ve fena ne hatır eder ise söylenmesi"ni istemiş ve "konuşanların asla muaheze edilmeyeceğine, kimseye gücenmeyeceğine" yemin ve kasemler etmiştir. A.g.e., c. III, s. 16 vd.

63. Taşra Teşkilatı nasıl örgütlenmiştir?

Osmanlı Devleti'nin coğrafî büyüklüğünün ve siyasî hudutlarının genişlemesi Merkezî yönetim tarafından devletin (mülkün) tek bir bütün hâlinde büyümesi biçiminde algılanmaktadır. Dolayısıyla ülkenin her bölgesinde Merkez yönetiminin yerel şartlara uyacak biçimde düzenlenmiş modeli uygulanmaktadır. Böylece Osmanlı ülkesi bazı özellikler ve gereklilikler dışında, bir anlamda Merkezin küçük birer numûnesi sayılabilecek "cüz-i tam"lar biçiminde örgütlenerek yönetilmektedir.

Beylerbeyi resmen Sadrâzamın vekili olmamakla beraber, eyâlet Dîvânı'na başkanlık etmesi ve Taşra teşkilâtının yönetim şemasinda üslendiği diğer yönetsel işlevleri açısından bir anlamda Sadrâzamın otoritesini temsil eder. Merkezden gönderilen diğer görevliler de Divân-ı Hümâyun'daki görevlerin benzerleri temsil ederler. Başka bir deyişle Taşra teşkilâtı ve yönetimi birçok yönleriyle Merkez yönetiminin yapısı ufaltılmış bir örneğidir.

Divân-ı Hümâyûn kadar kalabalık üye kadrosu bulunmamakla beraber, beylerbeyi'nin Eyâlet Divânı'nda yaptığı işlev Sadrâzam'ın Divân-ı Hümâyûn'a başkanlık etmesi gibidir. Dîvânın belli başlı üyeleri ise beylerbeyi kethüdâsı, eyâlet kadısı ve subaşısı idi.

Eyâlet Divânı örfî konularda mutlak olarak yetkilidir. Ancak Eyâlet Dîvânlarında şer'i hususlarda alınacak kararlarda, Merkezden atanmış olan kadı, İlmiye tarikinin oradaki temsilcisi olarak Divân-ı Hümâyûn'daki kadıaskerlerin görevini üslenmişlerdir. Divân efendileri Merkezdeki nişancı ve reisülküttab'ın; eyâlet defterdarı (mal defterdarı) da akçalı işlerin sorumlusudur.

Eyâlet Divânı'nda alınan kararlar beylerbeyinin buyruldusu ile kesinleşir ve çıkışı deftere kaydedilir. Eyâletin tüm defterleri, iki nüsha olarak hazırlanır; orijinalleri Divân-ı Hümâyûn'a yollanır, ikinci nüshaları da Eyâlet Divânı'nda saklanır.

Dîvân oturumlarında Merkezden gelen emirler, kararlar görüşüldükten, genel yönetim kararları alındıktan sonra, halkın bizzat ya da yazılı olarak şikayetleri dinlenir karara bağlanırdı. Eyâlet Divânı'nda verilen kararlardan hoşnut kalmayanlar, "haksızlığa uğradığını ileri süren herkes" en üst düzey müracaat merci'i olan Divân-ı Hümâyûn'a da başvurabilirler. Bununla beraber Divân-ı Hümâyûn, örneğin yerel soruşturma gerektiren bazı konularda olduğu gibi, kendi yetkilerini eyâlet divânı'na devredebilir.

64. Tımarlı Subaşı kimdir? Görev ve yetkileri nelerdir?

Subaşılık, Osmanlı Beyliği'nde kadılıktan sonra gelen bir makamdı. Devlet büyüyüp, sınırları genişleyince Fatih Sultan Mehmed döneminde bu hizmet "mirî" ve "tımarlı" olmak üzere ikiye ayrıldı.

Tımarlı subaşılar, sancakbeyinin yardımcısı durumunda ve sancak merkezlerine bağlı küçük idarî birimlerin yöneticileridir. Görevlendirildikleri kasabaların dirlik ve düzenini sağlarlar. Merkezden gerektiğinde kendilerine doğrudan da hüküm gönderilirdi.

Savaşlarda tımar sahibi olarak cebelüleriyle sefere katılırlar. Vergiler ve para cezalarının tımar karşılığı olan bölümünü kendilerine ayırırlardı. Diğer taraftan kazalarda "toprak subaşısı" ve köylerde "köy subaşısı" denilen görevliler de vardı.[1]

1. Konar göçer toplulukların yöneticilerine de "subaşı" denilmekteydi.

65. Kale Dizdarı kimdir? Görev ve yetkileri nelerdir?

Dizdarlar Kapıkulu Ocaklarının orta yayabaşıları arasından atanırdı. Kalelerin onarım ve bakımı, savunması, güvenliği ve yönetiminden sorumluydular. Gece ve gündüz kaleden ayrılamazlardı. Dizdara yardımcı olarak kale Ağası, bulunurdu. Yerlikulu, gönüllü, beşli, azap, atlı ulûfeci denen askerlerden oluşan kale mustahfizlarının komutanı ve kale halkının da mülki amiridir. Dolayısıyla hükümler doğrudan adına çıkarılırdı.

Yurdiçi kalelerin dizdarları ise bölge güvenliğinden sorumludurlar. Diğer taraftan Yedikule, Rumeli Hisarı ile Amasra ve Sinop kaleleri hapishane olarak kullanıldıklarından bu kalelerin dizdarları mahkumların muhafazası ve cezaların infazını sağlamakla yükümlüydüler.

Dizdarlara tımar verilir, ya da ulûfe bağlanırdı.

66. Sancakbeyi kimdir? Görev ve yetkileri nelerdir?

Sancakbeyleri bir tuğludur. Rütbesi mirmiran ve sancakları "paşalık" olanlara iki tuğ verilirdi. Eyâlet teşkilatında "mirliva" unvanını haizdir. Sancakbeyi beş ilâ on kazalık yerin mutasarrıfı ve tımarlı sipahisinin de kumandanı olduğundan "ümera" sınıfından sayılır. Bunlar sancaklarındaki davaları dinlerler, «icrâ-yi ahkâm-ı Şeriat» ederlerdi. Memur oldukları sancakta "hıfz ü hırâset-i[1] râiyyet ve zabt ü rabt ve def-i mezâlim ve umûr-i seyf ve siyâset'le memur" idiler. Kuruluş ve yükselme dönemlerinde bazı sancakbeyliklerine deneyim kazanmak için şehzadeler de atanırdı.

Fatih Kanunnâmesi'nde Dîvân'dan bahsolunurken sancakbeylikleri hakkında ahkam konulmuştur: "Sofa-i Dîvân-ı Âli'de oturmak beylerbeyilerin yoludur ve beylerbeyiler vüzera altına, defterdarlar, Kazaskerler altına otururlar. Sancakbeyleri taşrada otururlar."

Sancakbeyleri, gönderildikleri sancakların önemine göre dirlikleri farklı idi. "Dirliği dört yüz bin akçaya varan sancakbeyi Beylerbeyi olurdu.Ve sancakbeyleri, beylerbeyiler gibi altmış bin akça ile tekaütlük hakkına sahiptiler. Vezirlerle diğer devlet erkânı gibi sancakbeyi oğullarına otuz bin akça zeamet verilirdi.[2]

Sancakbeyleri'nin Dîvân'a gelirken giyecekleri elbise, yanlarındaki hademe, oturacakları yer ve Padişahın huzuruna girişleri Beylerbeyileri gibidir.[3] Ancak Huzur'da kalamazlar. Huzura ne suretle girecekleri de kanunnâmede gösterilmiştir.[4] Sancakbeyleri teşrifat'ta beylerbeyilerden sonra fakat kendilerine "tabıl ve a'lem" verildiği için kuzat'tan önce gelirler.[5] Sancakbeyleri, vezaretsiz beylerbeyiler gibi infisallerinden sonra bütün salahiyyetleri kalkardı . Sancakbeyliği en az iki yüz bin akça ile tevcih olunur, gayretleri görülürse hasları arttırılırdı.[6]

Kaptanpaşa Eyâleti'nin sancakbeylerine "deryabeyi" denilir. Bunlar kendi sancaklarındaki zeamet ve tımar sahipleriyle birlikte, 1-3 gemi donatarak donanmayla sefere katılırlardı.

1. Saklama ve koruma.
2. Fatih Kanunnâmesi.
3. Fatih Kanunnâmesi'nde Sancak beylerine yazılacak elkabı bile tayin edilmiştir: "Kıdvet-ül-ümera'il-kiram sahih'ül-iz ve'l ihtişam el-muhtass-ı bi-mezîd-i inâyet'il-melîk'il-allâm."
4. Sancak beyleri hil'at ve destbus için Dîvan-ı Hümâyûna gelmek lazım gelse mücevveze ve çatma kapaniçe üst giyerler ve orta raht ve orta abayi ve çifte gümüş zincirli ata binerler, iki şatır bir

mataracı ve bir tüfekçi istihdam ederler. Sair hüddam istihdam etmekte hemen Beylerbeyiler gibidir, eğer vus'ati var ise. Dîvan-ı Hümâyûna geldiklerinde Hazine semtinde otururlar ve taam mahallinde kapıcılar matbah-ı amireden taam getirip it'am olunurlar. Hazine önünde hil'at giydikten sonra destbus için Arz odasına vüzera-yi izamın akaplerince giderler ve huzur-ı Hümâyûn'da takbil-i zemin ettikten sonra asla tevakkuf etmeyip çıkarlar, doğru kendi evlerine azimet ederler." Tevkiî Kanunnâmesi.

5. "Sancak beyleri ahkamda Beylerbeyilerden sonra ve kuzattan mukaddem yazılır. Kanun-ı kadim budur. Zira Sancak beyleri mutasarrıf oldukları sancaklarında tabl ü a'lem sahibi valilerdir." Tevkî'i Kanunnâmesi.

6. Aynî Ali Efendi, Kavânin-i Âl-i Osman der Mezâmin-i Defter-i Dîvan.

67. Beylerbeyi kimdir? Görev ve yetkileri nelerdir?

Eyâletlere veya sancaklara gönderilen yeni beylerbeyleri[1] veya sancakbeyleri tayin beratları paşa sancağı kadısı tarafından şer'iyye siciline kaydedildikden ve halkın önünde okutulmasından sonra göreve başlarlar. Sadrazam'ın bütün ülke üzerinde Padişahın vekili olarak nasıl mutlak yetkisi varsa, beylerbeyileri de kendi eyâletlerinde tıpkı Sadrâzam gibi saltanatın vekilleridir.

Rumeli'de sefere çıkılmışsa Padişahın sağında eyâlet askerleriyle Rumeli beylerbeyi , solunda ise Anadolu beylerbeyi yer alırdı. Anadolu seferlerinde bunun tersi olurdu.

Eyâletin özelliğine göre sayıları bazen 3-4 bini bulan Sarıca, Sekban, Levend, Tüfekçi, Deli denilen milis ve başıbozuk birlikleri gibi kolluk kuvvetleri bulunurdu. Bunların giderleri ve maaşları, paşa sancağı ile öteki sancaklardan ayrılan haslar, tekâlif-i örfiye türünden vergi gelirleriyle karşılanırdı. Yönetimine getirildiği eyâletin paşa sancağına kendi özel kolluk kuvvetleriyle gelen beylerbeyleri, başka bir yere gönderildiğinde de bütün hizmetlilerini yanında götürürdü.

On altıncı yüzyılda çıkarılan bir kanunnâme ile Osmanlı devletinde o sıralarda sayıları kırk civarında olan "beylerbeyi"ler, vezir rütbesinin bir alt sırasında pâye aldılar. Vezirin üç tuğuna karşılık beylerbeyinin iki tuğu vardı. Beylerbeyleri Saray mensupları, yeniçeri ağaları ve sancak beyleri arasından seçilirlerdi.

Beylerbeyiler eyâlet içinde istedikleri tayinleri yaparlar ve devlet işlerini görürler, dava dinlerlerdi. Eyâlet'de cereyan eden iyi ve kötü herşey kendilerinden sorulurdu. Eyâletleri dahilinde bütün ümerâ, kadılar ve hükümet memurları onun emrine itaatle yükümlüdür.

Beylerbeyleri önceleri, tımar ve zeamet dağıtmak konusunda tam yetkiliyken On altıncı yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra ancak çok küçük tımarları verebilme hakkına sahip oldular.

Merkezden çıkan hükümlerde beylerbeyilerin üzerine vezirlerden başka kimsenin adı yazılmazdı. Rumeli beylerbeyinin diğer beylerbeyilerden farkı, hükümlerde adının önüne «Paşa ve «dâme maalihû[2] unvan ve dualarının konulmasıydı.

Aynı zamanda vezir olan beylerbeyi civar eyâletlerin beylerbeyilerine de hüküm gönderebilirdi.[3] Atandığı eyâlete giderken ya da görevden alındığında

merkeze dönerken yollarda vezir olarak davaları dinler ve üzerine düşen görevi yapardı. Ancak beylerbeyi "vezir" rütbesinde olan eyâletlerden geçerken dava dinlemezdi.[4]

Görevden alınan beylerbeyi vezir rütbesinde değilse, hükûmetten de ayrılmış sayılırdı. Bununla beraber isterlerse Dîvân'da bulunmak yetkileri vardı.[5]

Beylerbeyilerin Dîvân-ı Hümâyûn'a geldikleri zaman vüzerâ-yı izam gibi mücevveze ve kumaş üst ve lokmalı kumaş iç kaftanı giyerler, ağır raht, ağır abayî ve çifte gümüş zincirle müzeyyen ata binerlerdi.

Eyâletin tımarlı sipahî ordusundan mülkî ve askerî yönetici olan beylerbeyi sorumludur.[6] Ama eyâlet yeniçerilerinin ağaları da beylerbeyinden bağımsızdılar. Beylerbeyi kapı halkını kendi oluşturur, tayin edildiğinde onları da getirir. Beylerbeyleri Padişahın iktidarının temsilcisi olarak merkezin emirlerini, kadıların kararlarını uygulardı. Eyâletlerin bağımsızlığa özenmelerini engellemek için beylerbeylerinin sık sık yerleri değiştirilmekteydi.

Eyâlet'in idârî bölümlenmesi sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılmıştır. Beylerbeyleri de vezirler gibi "paşa" unvanını aldıklarından idaresinden sorumlu oldukları sancağa "paşa sancağı" deniyordu. Yönetimin en küçük birimi ve temel modülü ise kadı ile subaşının yönetiminde olan "kaza"dır. Kadılar ve mal defterdarları kararlarında bağımsız olup doğrudan merkeze bağlıydılar.

Eyâletlerin yönetimi, önceleri Mısır dışında iki tuğlu paşalara (beylerbeyi) verilırken[7] daha sonra Budin, Yemen, Bağdat'a vezir rütbesi ile valiler atandı. Diğer taraftan Kubbealtı'nda vezir sayısının artmasıyla artık diğer eyâletlere de vezir pâyesinde beylerbeyleri atanmağa başladı.

Beylerbeylerinin en az 400 000 akçe gelir getiren çeşitli değerde dirlikleri olurdu.

1. Kaptan Paşa Eyâleti'nin Kanunnâme'sine göre beylerbeyi, kaptan-ı derya'dır.
2. "Allah yüceliğini devam ettirsin" anlamındadır.
3. Beylerbeyinin vezareti var ise velâyet-i amme'si emîr-ül-ümera'dan ziyâdedir. Kendinin eyâleti etrafında olan beylerbeyiler dahi ana müracaat edip fermanına inkıyat gösterirler.» Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi.
4. Vezaretle olan beylerbeyiler eyâletlerinden mazul olsa Asitane'ye gelinciyedek dava dinleyip hükm-i vezareti icra eder, mansıplarına azimetlerinde de kanun budur. Meğer kendi gibi bir vezirin eyâletine uğraya, ol zaman ana havale eder.»
5. Bir maslahat için mazul beylerbeyiler girse veya mazul bey girse mazul beylerbeyiler vüzera altına nişancı altına ve mazul beyler defterdarlar altına otururlar.» Fatih Kanunnâmesi.
6. Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyâletleri yerli "dayı"lar tarafından yönetilmekteydiler.

7. Kanunî Sultan Süleyman döneminin sonuna kadar.

68. Eşraf ve Âyân kime denir?

Beylerbeyi ve sancakbeyilerinin erkânı ile yeniçeri serdarı, kadı, müderris,gibi Merkeze bağlı pâyeli ve rütbeliler dışında bir Osmanlı şehrinin ileri gelenleri yerli halktan ulemâ, imam, hatib gibi ilmiyye müntesibi, tarikat, tekke, zaviye şeyhleri gibi tasavvuf erbâbı, ma'zul ve mütekaid askerler, zengin tüccarlar, esnafın yaşlı ve güngörmüşleri, mukata'a, malikâne ve çiftlik sahipleri, vakıf mütevellileridir.

Ancak zamanla Osmanlı şehirlerinde merkezden gönderilen memurlar dışında, yani "Enderun'dan çıkma" olmayan ve yerli halk içinden seçilen, devletle halk ilişkilerini düzenleyecek yeni bir "yönetici zümre" oluştu.[1]

Bu idâreci zümre müslüman ahali için "eşraf ve âyan", gayrimüslimler için, bazı müelliflerin "hristiyan âyan" dedikleri, "kocabaşı, papaz ve knez"lerdir.[2]

Bunlar genel olarak yerel itibarlarıyla yönetimle yönetilenler arasındaki iletişimi, dengeyi sağlayabilecek nitelikte tanınmış ve zengin kişilerin oluşturduğu seçkinler zümresidir.

Bir ferman geldiğinde, beldenin kadısı, şehrin âyan ve eşrafını, lonca kâhyalarını ve imamları topluyor, halkın temsilcileri ve vekilleri olarak Padişahın emrini kendilerine bildiriyordu. Seyyid ve şeriflerle Şeyhülislâmın vekili olan müftü de eşraftan sayılırdı. Bunlar toplumun hem zengin, hem de nüfuzlu kişileriydi. Âyan da zenginlik ve nüfuz açısından onlardan geri kalmazdı.[3] Âyanların görevleri genel olarak şunlardı:

- Devletle halk arasındaki irtibatı sağlamak,

- Kazalarda asayişin temini,

- Kanuna göre tahakkuk ettirilmiş vergilerin tahsili,

- Narhın sabit tutulması,

- Kazalarda kaza'i fonksiyonlar dışında idari ve askeri bütün işlerin görülmesinde kadılardan bu görevleri devir almak,

- Gerekli hallerde asker celbini sağlamak,

- Müslüman ahalinin "nefir-i amm" için çağrılması, (asker toplama)

- Osmanlı Devleti hudutları dışına zahire, hayvan vd. malların kaçırılmamasına

ve,

- Bazı eşyaların kaçak olarak yurdiçine girmesine mâni olmak,

- Menzilhanelerin tesisini sağlamak,

- Posta örgütünün işlemesini sağlamak,

- Sınır kal'alarının tamir, bakım ve inşaatına yardım etmek ve oralara zahire temin etmek,

Yukarıdaki görevler özetlenirse "Kazalarda âyanlık vazifesi gören bir kimsenin, yalnız kaza'î işleri hariç, ne yapmağa kudreti yetmiş ise herşeyi yaptığı" söylenebilir.

Âyanlık kurumu menşe itibariyle hükümetin herhangi bir emriyle kurulmuş bir müessese değildir.[4] Âyanlar "eşrâf-ı belde" arasından halk tarafından seçilirler.[5] Ve seçildikleri kazalarda nüfûzlarını koruyabildikleri sürece âyanlık yaparlardı. "Kötü hareketlerinden şikâyet edildikleri için âyanlıktan azil edilenlerin çoğu zaman ya bir müddet "kale-bend" kaldıkları veya bazı hallerde kaza halkına belli miktarda "nezir parası" ödemek şartıyla kazadan uzaklaştırıldıktan sonra "kendi halinde olmak üzere" affedilmektedir.[6]

On yedinci ve On sekizinci yüzyıllarda Devletin mâli ihtiyacı sebebiyle timarlar iltizama verilmeye başlayınca eyâlet askerlerinin önemi azaldı ve Merkezin taşra ile ilişkisi daha çok malî bir nitelik aldı. Taşra yöneticileri de eyâletlerde nüfuz ve servet sahibi âyan zümresi karşısında güçsüz kaldılar. Ve böylece "taşra hanedanları" oluştu.[7]

1. Özkaya, Osmanlı Devleti'nde Âyanlık, s. 9.
2. Vuzo Nagata, Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi, s. 5.
3. Literatürde "âyan"lık görevinin karşılığı olarak bazen günümüzde büyük şehir belediyelerine bağlı kaza belediyesi reisi anlamında "gouverneur d'arrondissement", bazanda daha geniş bölge ve eyâlet reisleri anlamında "gouverneur de departement, de province" benzeri olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber görevleri dışındaki statülerini belirleyen "notable de ville" de denilmiştir. V. R. Mutafcieva, J. Thiery ve O. Schlechta-Wsserd, F. Miller, Uzunçarşılı'dan naklen Nagota, a.g.e., s. 4.
4. Nagata, s. 2.
5. Nagata, s. 5.
6. Nagata, s. 6.
7. İkinci Mahmud âsi paşalara ve derebeylerine savaş açarak eyâletlerde merkezi yönetimin denetimini yeniden sağladı. 1826'dan sonra eyâletler geniş askeri ve mali yetkiler verilen "müşiriyet"ler biçiminde yeniden düzenlendi. Tanzimat'tan sonra eyâletlerin mali işleri yalnızca mütesellimlerin sorumluluğuna verildi. Daha sonra Batı etkisiyle eyâletlerin yönetiminde önemli değişiklikler oldu: valilerin sorumluluklarını paylaşmak üzere "eyâlet meclisleri" kuruldu ve eyâletlerin sınırları küçültüldü. 1864'te eyâletler vilayetlere dönüştürüldü.

69. Osmanlılarda eyalet sistemi ne şekildedir?

Ülke bütününde yönetsel bölümlemenin en büyük birimi "eyâlet"tir. Taşra teşkilâtı[1] toprak ve askerlik rejimleri bakımından "dirlik düzeni"nin geçerli olduğu "tımarlı eyâletler", tımar düzeninin uygulanmadığı "müstesna (salyâneli) eyâletler" ve yarı özerk "mümtâz eyâletler" olarak üç ayrı sisteme bağlanmıştır.

Ancak "Haremeyn" denilen Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ise eyâlet sisteminin dışında tutulmuşlardı.

Tımarlı Eyâletler

On altıncı yüzyıl başlarında Rumeli, Anadolu, Eyâlet-i Rum ve Karaman olmak üzere dört eyâlet bulunmaktadır. Aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra yeni fetihler sebebiyle ya da büyük eyâletlerin parçalanmasıyla yeni eyâletler oluştu. On yedinci yüzyıl başında eyâlet sayısı 32'ye yükselmişti. Bunlardan 23'ü doğrudan timar sistemine bağlı eyâletlerdi.[2]

Kaptan Paşa Eyâleti

Kanunî devrinde merkezi Gelibolu sancağı olmak üzere Kaptanpaşa veya "Cezâyir-i Bahr-i Sefîd" Eyâleti olarak adlandırılan bir eyâlet teşkil edildi.

Kaptanpaşa Eyâleti, Anadolu'ya yakın Ege Adaları ile kıyı kesiminin bir bölümünü ve Cezayir'i (Cezâir-i Garb) içine almaktaydı.[3] Sıralamada Anadolu Beylerbeyliği'nden sonra gelmekteydi. Eyâletin beylerbeyliği, (yönetim işlerini kendi tayin edeceği bir vekille yürütmek üzere) kaptan-ı deryâların uhdesine verildi.[4]

Kaptan Paşa Eyâleti Kanunnâmesine göre beylerbeyi, kaptan-ı derya olmakla beraber görevinin gereği yılın yarısında seferde bulunmasından dolayı, Eyâlet'i kendi seçtiği vekili yönetir.

Bununla beraber Kaptanpaşa, eyâletin sancaklarında tımar ve zeamet tevcihlerini yapmağa yetkili idi. Kaptan Paşa Eyâleti'ne bağlı tüm zeamet, tımar tevcihatı ve "mensuhat" adı verilen çiftlikleriyle ilgili işlemler Derya Kalemi'nde tutulurdu. Kaptanpaşa'nın haslarından her sefere çıkışta iyi yetişmiş, 1.000 cebelû götürmeleri, başka bir deyişle hazır bekletmeleri gerekliydi.

Bu büyük eyâlete Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Sığacık, Kocaeli, Mora'da Karlı-ili ve Mezistre, Sakız, Mehdiye, daha sonra Kıbrıs sancakları dahildi. Bu eyâletten savaş sırasında Donanma hizmetine 4000-4500 kadar asker

gelir ve bunlar kaptan-ı derya kalemine kaydedilirlerdi.

Kaptan Paşa Eyâleti'nde tımar sahiplerine "Tersane tımar sipahisi" denilmekteydi. Bunlar kendilerine verilen tımarlar karşılığında Donanma için hizmet verirlerdi. Eyâlet'in sancak beylerine "deryabeyi", gemilerine de "bey gemileri" denilirdi. Deniz seferlerine en az ikişer gemiyle[5] katılmaları gereken deryabeyleri'nin toplam sefer gücü yaklaşık 8 bin askerdi.

Müstesna Eyâletler

Sayda (Beyrut ve Suriye), Haleb, Bağdad, Basra, Musul, Bingazi, Mekke, Hicaz , Yemen, Habeşistan, Trablusgarb, Cezayir ve Tunus gibi halkı Müslüman olan eyâletler için daha gevşek ve özerk bir çeşit iltizam usulü olan salyane sistemi uygulanmaktadır. Yarı özerk olan "müstesna eyâletler" toprakları Merkezden tımar olarak dağıtılamadığından Osmanlı idâresine girmeden önce aynı bölgede geçerli olan vergiler, bazı ufak değişikliklerle aynen devam ettirilmişlerdi. Dolayısıyla bu tür eyâletlere atanan beylerbeyleri bu bağlamda emanet yoluyla mültezimi de sayılırlar ve vergileri toplarlar. Aslında sistemin amacı yerli hanedanların ve beylerin otoritelerini zedelenmeden bölgenin yönetsel denetim altında tutulmasıdır. Daha sonraları salyaneler gerçek iltizama verilmiştir.

Nitekim On altıncı yüzyılda Osmanlı egemenliğine geçen Kuzey Afrika yüzyılın sonlarına doğru "Garb Ocakları" adıyla Cezâyir, Tunus ve Trablusgrap olarak üç eyâlete bölündü. Merkezî otoriteyi sağlamak için oralara gönderilen yeniçeriler ayrı birer ocak sayıldılar.[6]

Aslında bu üç eyâletin fiilen yönetimi giderek aristokrat bir yönetim kadrosu oluşturan yeniçerilerin "dayı" denilen bölük komutanları arasından seçimle gelen birinin eline geçti.[7] Eyâlet'te Osmanlı devletini temsil eden beylerbeyi'nin ancak sembolik bir durumu vardı.[8]

Örneğin, Hicaz'ın da bağlı olduğu Mekke'yi «Katade soyundan bir şerif yönetirdi. Medine'ye ise «Şeyhü'l-Harameyn denilen saygın bir Saray hadımı gönderilirdi.[9]

Mümtaz Eyâletler

Yarı özerk olan, örneğin Mısır, Sisam Beyliği, Kırım Hanlığı, Bulgaristan Prensliği, Eflak - Boğdan voyvodalıkları, Bosna-Hersek, Aynaroz gibi eyâlet-i mümtâzeler'in[10] siyasî konumları birbirinden farklıdır.

Mısır, eyâlet-i mümtaze olarak bir kubbealtı vezirinin beylerbeyi olarak gönderildiği ilk Osmanlı eyâletidir.

Kırım Hanlığı, Eflak - Boğdan Voyvodalıkları ile Erdel Krallığı, Bosna-Hersek, Sisam Beyliği, iç işlerinde serbest ama Osmanlı yönetimine bağımlı devletlerdir.[11] Eflâk ve Boğdan mirîli eyâletleri ile Adriyatik kıyılarında Dobravenedik (Dubrovnik) Cumhuriyeti ahalisi Hıristiyan dinindedir ve her yıl cizye ödemektedirler. Eflak ve Boğdan (Şimdiki Romanya) Merkezden yollanan ve «voyvoda» denilen görevliler tarafından yönetilirdi. Voyvodalar iç işlerinde özerk olmakla birlikte, en ufak uygunsuzluklarında çok ağır cezalara çarptırılırlardı.[12]

Teşrifat'da hükümdar muamelesi gören içişlerinde özerk Kırım Hanlığı'na, komşusu Hıristiyan devletlere savaş açma izni verilmiştir. Ancak han, Padişahça seçilir ya da gene gerekirse işine son verilebilirdi. Sefere çağrıldığında kendisine "harc-ı rah bahası" (yol harçlığı) gönderilmekteydi.

Kafkasya'da yarı bağımsız ve vergiye bağlanmış Gürcü, Dadyan, Açıkbaş Krallık ve Meliklikleri vardır.

Özel imtiyaz antlaşmalarıyla yönetilen Osmanlı yönetimine bağlı devletler, antlaşmalarla saptanmış yönetim biçimine uymaları ve yıllık vergilerini ödemeleri, savaşlarda belirli miktarda askerle şartıyla iç işlerinde serbest bırakılmışlardı.

Diğer taraftan eyâlet olan Kıbrıs Adası Sadrâzamın has'sı sayıldığından beylerbeyisi yoktu. Ada bir «muhassıl»ı aracılığı ile yönetilirdi.

Musul'da da, Çıldır ve Diyarbakır eyâletlerinde yer alan Ekrad beyliklerinin beylerine verasetle geçen yönetim hakkı tanınmıştı. Devlet bu beyliklere akçalı yardımlarda bulunmakta, çıkarttıkları askerlerin masraflarını karşılamaktadır.

Sancaklar

Eyâlet sisteminde yönetsel alt bölüm sancaktır. Nitekim beylerbeyi'nin bulunduğu yönetsel bölgeye de "paşa sancağı" denirdi. Reaya'nın şer'i ve örfî vergi yükümlülükleri, ve çıkarılacak tımarlı sipahi sayısı sancak ölçeğinde belirlenirdi. Dolayısıyla nüfus ve arazi tahrirlerinden (sayımlarından) sonra, sancak kanunnâmeleri çıkarılırdı.

Sancaklar genel taksimatta eyâletlere bağlı olmakla beraber müstakil olanları da vardı.[13] Örneğin Osmanlı şehzadelerine "has" olarak verilen mıntakalara da

«Sancak denirdi. Nitekim Kapudân Paşaların rütbesi önceleri sancakbeyi derecesinde idi. Gelibolu Tersanesi kurulduktan sonra "Deryabeyi " ünvanıyla bağımsız olarak (daha sonra eyâlet paşa sancağına dönüşecek olan) Gelibolu Sancak Beyliği verildi. Kaptanpaşa Eyâleti kurulduktan sonra da kendisine bağlı sancak beylerine de "derya beyi" denildi.[14]

Diğer taraftan özellikle doğu Anadolu'da[15] bazı sancaklar da, huzurun bozulmaması için "ocaklık ve yurtluk" olarak aşiret hanedanlarına bırakılmıştı.

Sancağın en büyük amiri merkezî idârenin atadığı sancakbeyi'dir. Kendi yönetim bölgesini temsil eden bir "sancak"ın da muhafazasına memurdur.[16] Savaşta ve toplanma yerlerinde tımarlı sipahiler kendi beylerinin sancağı etrafında yer alırlardı.

Şehzâde Sancakları

Osmanlı şehzadeleri, devlet yönetiminde eğitilmeleri amacıyla Anadolu'nun eski beylik merkezleri olan Konya, Manisa, Trabzon, Kastamonu, Kütahya, Çankırı, Aydın, Amasya ve Teke[17] sancaklarına sancakbeyi olarak gönderilmektedirler. Anadolu dışındaki tek şehzade sancağı Kefe[18] idi.[19]

Sancakbeyliğine gönderilen şehzadeler, yanlarında lala, silahdar, mirialem, kapıcıbaşı, imrahor, solaklar ve peyklerden oluşan kapı halkı ile birlikte halkın "Şehzade Alayı" dediği bir törenle uğurlanırlardı. Sancağa çıkan şehzade, hocasını da yanında götürürdü. "Çelebi Sultan" ünvanıyla anılan şehzadelerin maiyetlerinde bir veya birkaç "lala" bulunurdu.

Diğer taraftan On altıncı yüzyılın sonlarına kadar yönetim eğitimi yapmaları için eyâletlere vali olarak gönderilen şehzadelerin eyâlet divânları da, Divân-ı Hümâyun'un tam bir küçültülmüş modeli sayılır. Nitekim şehzadelere «kendi adlarına tuğra çekme» yetkisi de verilmiştir. Eyâletlerinde bir hükümdar gibi davranırlar. Hatta bu sebeple Divân kurulu üyeleri arasında nişancı da vardır. Kendi adlarıyla hüküm yazarlar, tımar verirler, atamalar yaparlardı. Yaptıkları atamaları ve verdikleri tımarları Merkeze bildirmek zorundadırlar. Tahsisatları 1-2 milyon akçe arasındadır. Ancak hükümranlık simgeleri bağlamında para bastıramaz ve hutbe okutamazlardı. Dolayısıyla bütünüyle bağımsız olmadıkları ve Divân-ı Hümâyun'un denetiminde bulundukları görülüyor.

Ancak Sultan İkinci Selim devrinden itibaren yalnız veliahd olan (en büyük) şehzade Sancak'a gönderilmiş ve Manisa Sancağı veliahd Şehzade Sancağı olmuştur.

On yedinci yüzyıl başında bu uygulama da kaldırıIdı.[20]

1. On sekizinci yüzyılda askerî ve ekonomik sebeplerle bazı eyâletlerin yönetimi "malikâne ve mukata'a" yolu kullanılarak âyana bırakıldı; diğer taraftan iki eyâletin ya da birkaç sancağın yönetimi de tek bir vezire verildi.
2. Bunlar "Rumeli, Anadolu, Karaman, Budin, Temeşvar, Bosna, Cezâir-i Bahr-i Sefîd [Kaptanpaşa], Kıbrıs, Zülkadriye (Alaüddevle ya da Maraş) Diyarbakır, Eyâlet-i Rum (Amasya - Tokat ya da Sıvas], Erzurum, Şam. Trablusşam, Haleb, Rakka, Çıldır, Trabzon, Kefe, Musul, Van, Şehrizor, Kanije, Eğri ve Özi"dir.
3. Mora'nın ve bazı adaların Osmanlıların elinden çıkması, Cezayir'in Fransız işgaline uğraması ile Kaptanpaşa Eyâleti iyice küçüldü. Nihayet 1867'de kaptan-ı deryalık ve Kaptanpaşa eyâleti birlikte kaldırılarak Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyâleti kuruldu.
4. İlk kez (1533/34) tarıhlerinde Barbaros Hayreddin Paşa'ya verilmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa'dan sonra derya kaptanlığı "beylerbeyi" rütbesine yükseltildi ve aynı zamanda Kapudan Paşalara Cezâyir-i Garb Eyâleti'nin de beylerbeyliği verilmeye başlandı.
5. B.L. s. 3076.
6. Örneğin Tunus'ta 40 bölük yeniçeri bulunmaktaydı.
7. On yedinci yüzyıl sonlarında, dayılıkların ödedikleri vergiler ancak yeni seçilen dayı'nın onanması sırasında Padişaha verilen hediyelere dönüşmüştür.
8. Osmanlı askerî yöneticilerine bağlı mahallî beylikler, örneğin Cezayir'de bedevî örgütlenmeye ve kabile düzenine döndü.
9. Üçok-Mumcu, a.g.e., s. 266.
10. On yedinci yüzyılda belirginleşen Eyâlet-i mümtâzelere "eyâlet-i muhtâre" veya "mîrilü eyâlet" de denilmiştir.
11. On sekizinci yüzyılda Sisam (Sâmos), Ondokuzuncu yüzyılda ise Sırbistan, Karadağ, Rumeli-i Şarki Vilayeti, Kıbrıs, Bulgaristan Prensliği ve Aynaroz da "eyâlet-i mümtâze" yapıldılar.
12. Bu voyvodalar önceleri yerli Rumen prensleri arasından seçilmiş iken bu görev 1716 yılından başlayarak 1822 yılına kadar eski Bizans soylu aileleri içinden seçilen «Fenerli Rum beyleri» gönderilmiştir. ancak bunun sakıncalı olduğu anlaşıldığından Feneli Rumlara, voyvodalık görevi verilmiştir.
13. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Rumeli Eyâleti 24, Anadolu Eyâleti 14 sancaktır. Seyahatnâmede eyâletlerle sancaklar şöyle gösterilmiştir: Karaman Eyâleti 7 , Bosna Eyâleti 8, Kaptan Paşa Eyâleti 11, Mora Eyâleti 5, Budin Eyâleti 2, Kanije Eyâleti 7, Uyvar Eyâleti 5, Tamışvar Eyâleti 6, Varat (Nagyvarat 1660-1692) Eyâleti 5, Erdelistan Eyâleti 4, Özi (Silistre) 11, Kıbrıs Eyâleti 7, Girit Eyâleti 3, Şam Eyâleti 9, Trablusşam Eyâleti 5, Halep Eyâleti 7, Adana Eyâleti 4, Diyarbekir Eyâleti 19, Kars Eyâleti 5, Çıldır Eyâleti 13, Trabzon Eyâleti 4, Raka Eyâleti 7, Bağdat Eyâleti 13, Trablusgarp Eyâleti 3, Musul Eyâleti 6, Van Eyâleti 13, Erzurum Eyâleti 18, Şehrizor Eyâleti 20 sancaktı.
14. On yedinci yüzyıl ortalarında Kaptanpaşa Eyâleti sancaklarında 138 zeamet ve 1.434 tımar vardı. B.L.
15. Örneğin On altıncı yüzyıl başlarında Safevîlerle yapılan savaşlar sırasında.
16. Nitekim eyâletin çeşitli sancakları içinde beylerbeyinin oturduğu "Paşa Sancağı" olarak anılırdı.
17. On dördüncü yüzyılda kurulan Tekeoğulları Beyliği'nin Antalya ve Fethiye dolaylarındaki bölgesi.
18. Kırım'ın güney kıyısında "Küçük İstanbul" diye adlandırılan kent.
19. Babasına karşı ayaklanan Şehzade Selim [Yavuz Sultan Selim]'e Rumeli'de Semendire Sancakbeyliği verilmiştir.
20. 1595-1603 Sultan III. Mehmed döneminden sonradır.

70. Osmanlı devletinde yargı sistemi nasıldır?

Padişahın emirleri yasa niteliğinde sayılsalar bile, daha önce görüldüğü gibi, yasama erki sınırlı ve koşulludur. Örneğin yasalar Kur'ân hükümlerine karşı ya da onlarla çelişkili olamazlar. Dahası Padişahlar hanedân hiyerarşisi gereği başta Fatih ve Kanunî Kanunnâmeleri olmak üzere "ecdâd-ı i'zam"ın tüm yasalarına saygılıdırlar. Başka bir deyişle hiçbir yeni yasa yürürlüktekilerle ters düşemez. Bu hususun denetlenmesi ile "müfti-i kanun"[1] denilen nışancı görevlendirilmiştir. Diğer taraftan yasa geleneklere, âdetlere aykırı olmamalıdır. Nitekim yeni katılan ülkelerin yasaları bile "öteden beri uygulandıkları" biçimde bırakılmışlardır.

Şeriat hükümleri çerçevesinde görülen davaların kararları da ulû'l-emr (kanun koyucu) olan Padişahın vekili kadılar tarafından verilmektedir. Bu kararları artık Padişahın kendisi bile değiştiremez. Böylece Osmanlı ülkesinde hem hukukun üstünlüğü ve hem de yargının bağımsızlığı sağlanmış olmaktadır. Ne var ki "hüccet-i dâfia, hüccet-i müteaddiye"[2] gibi yeni delillerle Dîvân-ı Hümâyun'a başvurularak bir mahkeme kararına itiraz etmek ve davanın yeniden görülmesini istemek her zaman mümkündür.

1. Şeyhülislâm'a da "müfti'l-enam" denilmektedir.
2. "Hüccet-i dâfia" hukukî talep ve iddiayı ortadan kaldıracak kanıt, "hüccet-i müteaddiye" ise taraflar dışından getirilen tanık ve belgeler anlamındadır.

71. Yargılamalar nasıl yapılmıştır?

Mahkeme'nin başkanı olan kadı yardımcıları olan kâtib, muhzır (mübâşir), tercüman, kassam gibi görevlileri kendisi seçerdi.

Mahkemelerde günümüz terminolojisiyle "danışman- bilirkişi" denilebilecek "müftî"ler de tayinle gelmezler. Kadı'nın seçtiği ya da kendi ictihad ve kanaatini kuvvetlendirmek için bilgisine başvurduğu sözünün değeri olan, çevresinde ilmi ve ahlâkıyla tanınmış tarafsız kişilerdir.

Diğer taraftan taraflar da mahkemeden bağımsız bilirkişilerden olayla ilgili bilirkişi raporu niteliğinde "fetva"lar alarak mahkeye sunabilirler. Ancak bu fetvaların tarafsızlığını sağlanması için "soru-cevap" niteliğindeki belirli ve standart biçimleri olması gereklidir. Kadı bu fetvaları inceleyerek kararını verecektir.

Muhzırlar, kadı'nın en önemli yardımcılarıdır. Zira kadılar kâtip bulunmadığı hâllerde bu görevi bizzat yapabilirler. Fakat muhzırlar mahkeme güvenliğini sağlamakla sorumludurlar. Davacı ve davalıyı mahkemeye dâvet eder ya da zor kullanarak getirirler. Maaş yerine ilgili taraflardan ücret alırlar. Bu ücret bazı hallerde yalnız suçludan alınırdı.

Subaşılar, icra ve infaz memuru olarak görev yapıyorlardı. Mahkeme kararlarını uygulamak, hapsine karar verilen kimseleri hapsetmek, hapishaneye nezâret elmek, cezaları infaz etmek, cezaî tazminatları tahsil etmek gibi günümüzde adlî zabıta ve belediyeye ait bir çok görevler de subaşılarına aittir.

Kassamlar, vefat edenin terekesini mirasçılar arasında taksim eden şer'iye memurlarıdır.

Osmanlı Devlet yönetimininin temel ilkelerinden biri de kadı'nın hükmü olmadan kimsenin cezalandırılamamasıdır. Kadı tarafından verilen cezalar ise, ancak sancakbeyi ve subaşılar tarafından yerine getirilebilirdi. Dolayısıyla yasaknâme ve kanunnâmeler kadılara, sancakbeyleri ve subaşıları'na bildirilirdi.

Örfi kanunlar Padişahın şeriat sahası dışında kalan dünyevî hükümleridir ve özellikle malî ve cezaî konulara aittir. Yargıda yöntem olarak şeriat ahkâmı esas alınır. Ulûlemr'in yetkileri de zaten bu ahkâm içinde belirlenmiştir. Dolayısıyla kadı gerekirse bilikişi durumundaki kişilerin fetvalarına başvuracaktır. Ancak sonuçta şer'î ve örfî konularda kendi ictihadlarına dayanıp bağımsız olarak karar verecektir. Şer'î hukuk'da nasıl fıkıh kitapları ve resmî olmayan fetva

mecmualarını kullanıyorsa, örfî hukuk sahasında da kolaylık sağlamak ve yanlışlıkları önlemek amacıyla bizzat kendisinin ferman, buyruldu gibi örfî hukuk belgelerinden "Kanunnâme" adıyla düzenlemiş olduğu özel derlemeleri kullanabilir. Böylece kadı'nın karar vermek için yalnızca mahkeme siciline kayıtlı ("asıl resmî kanunlar" denilen) ferman - kanunlarla veya sancak kanunnâmeleri ile bağımlı olmadığı göstermektedir.[1]

Diğer taraftan devletin örfî hukuk belgelerinin tamamen normatif karakterli oldukları da söylenemez. Nitekim kadılara gönderilen fermanlarda "olub-gelmiş kanuna göre" denilmesi de, hüküm verilirken yargılama yöntemi olarak kanunların lafızlarının tıpa tıp uygulanmasından çok ruhuna ve örflere göre hareket edilmesinin istendiği anlaşılıyor.[2]

Aslında kadıların verecekleri kararlar, ilke olarak devletin onaylanmış yasaları (defter-i hakanîlerin baş sayfasında yer alan sancak kanunnâmeleri gibi) ve Padişah emirlerine aykırı olmamalıdır.[3] Zaten bugün elimize ulaşmış "kanunnâme" denilen kitapları bizzat kadıların hizmet sırasında kendilerine kolaylık sağlamak için "kanun derlemeleri" biçiminde hazırladıkları açıkça anlaşılmaktadır.

Uygulama açısından çok önemli olan bu gerekliliğin resmen karşılanması için sultan emirleriyle nışancılara kanunnâmeler düzenlettirilmişlerdir. Bununla beraber yine de kanunnâmelerde ve diğer kayıtlarda bir yetersizlik veya aykırılık meydana gelmişse, kesin karara bağlanması için davanın Dîvân-ı Hümayun'da görülmesini istemek mümkündür.

Şer'î hukukta fetvâ sisteminin mevcut olması, başka bir deyişle sağlam delillere dayanan fetvaların kanun hükmünde sayılmaları, tarafların anlaşmazlıklarını mahkemeye gitmeden kendi aralarında çözümlemeleri mümkün kılmaktaydı.[4]

Mahkeme intikal eden davalarda kadı "muhzır" vasıtasıyla çağırttığı taraflar ve şahitler huzurda tamam olunca önce davacı iddiasını açıklar, sonra davalı dinlenirdi.

Elinde kendi açıklamalarına şer'î delil olabilecek fetvâsı olan bunu kadıya (veya nâibe) arz ederdi. Davacının iddiası davalı tarafından reddolunmuş ise, davacının şâhitleri dinlenir, şahit yoksa ya da istek üzerine davalıya yemin ettirilirdi. Bundan sonra kadı şer'î delillere bakarak kararını verirdi.

Bütün her dava için şikayet arzuhali ve dava sırasında yapılan işlemler "vekâyi

kâtibi" tarafından tarih sırasına göre ve kısa tutanaklar biçiminde sicil defterine geçirilir, altına da "şühûd'ül-hâl" başlığı ile o sırada mahkemede hazır bulunanların isimleri yazılırdı.

Aslında kadı'nın ukubet (cezalandırma) yetkisi tamamen sünnet ve hadislerle, Fıkıh ulemasının ictihadlarıyla, fetvalarla belirlenmiş şeriat hükümleriyle sınırlandırılmıştır. Ancak günlük hayatta raslanan bazı küçük cürümler, ma'siyet (itaatsizlik), memnu (yasak) hareketler, kusurlar, kabahatler hakkında belirli ve sınırlı ceza bulunmaması bazı yasal boşluklar doğurmaktadır. Diğer taraftan kadı'nın Kur'ân'da yasaklanıp, cezası tayin edilmiş cürümler dışında kalan suçlara da "tazir cezası" verme yetkisi vardı. Bu yasal boşluğu doldurmak için uygulanan tazir cezası ise doğal olarak pek geniş ceza hükümleri spektrumunu kapsar.

Sözlük anlamı "azarlamak, sözle tekdîr etmek" anlamına gelen "tazir" uygulamada suç işlemeyi çekindirecek biçimde etkili bir ibret teşkil ederek te'dib (haddini bildirme, terbiyesini verme) ve cezalandırma demektir.

Bunun seçimini yapmak yetkisi, ûl'ül-emrin (padişah) ve onların naibleri olan kadılar ile diğer bir kısım devlet memurlarına verilmiştir. Bu ceza, suçlunun veya sanığın deli olmaması şartıyla Müslim ile gayrimüslime, hür veya köleye, ya da erkek ile kadına, baliğ ve gayri baliğ'e (yetişkin olan ve olmayana) eşit şartlarda uygulanır.

Ceza hukuku açısından örfî Osmanlı kanunnâmeleri ve fermanlarının yetki alanı içinde kalan suçlar, Hukukullah'ın değil, şahıs haklarının galip olduğu tazir suçlarıdır. Tazir suçlarında dava mağdurun isteği üzerine açılır. Bu tür davalar kadı tarafından düşürülemediği gibi kadı'nın suçu afvetme yetkisi yoktur. Oysa Hukukullah'ın galip olduğu tazirlerde kadı kendi reyi ile davayı düşürebilir. Tekrarlanmış suçlara tek ceza verilir.

Şer'î hukukta özgürlük'ten men etme cezası bulunmamaktadır. Bununla beraber Kanunî Sultan Süleyman'ın Fatih Kanunnâmesi'ne eklediği ceza hükümlerinde zina, cürüm ve kabahatlerle bunlara verilecek "örfî cezalar" sıralanır.[5]

Yeni bir şer'î delil gösterildiği takdirde kadı'nın daha önce verdiği bir karardan dönmesi mümkündür. Bu hususta günümüzde olduğu gibi, bir üst mahkemeye gitmek gerekliliği yoktur. Üstelik kadı'nın sonradan (rücûen) verdiği karar daha kuvvetli sayılmaktadır.[6]

Ancak şer'î mahkemelerin verdiği kararların temyiz merci'i "Divân-ı

Hümâyûn"dur. Taraflar "usûl-i meşrû'asına muvafık olmadığı" iddiasıyla ya kendileri veya vekilleri aracılığıyla Divân-ı Hümâyûna başvurarak bir mahkeme ilâmının duruşmalı (murafa'alı) veya duruşmasız olarak yeniden incelenmesini isteyebilirlerdi.

Divân-ı Hümâyûn "yargılama yapılarak kesin hükmün verildiği" bir yüksek mahkemedir. Yönetimden, zulümden ve haksızlıktan şikâyetçi olan herkes doğrudan doğruya Padişaha veya buraya başvurarak duruşma yapılmasını ya da şikayetinin incelenmesini isteyebilirdi.

Dîvân-ı Hümayun'a yapılan şikayet ve isteklerin cevabı da doğrudan kadıya gelir ve uygulanmasını kadı yapardı.

1. "Hakimin, örfî-sultanî denilen hukuk sahasında ancak "asıl resmî kanunları" yani sancak kanunnâmeleri ile Padişah tarafından gönderilmiş ferman -kanunları kullandığı ve hükümlerinde münhasıran onları esas tuttuğu doğru değildir." Anhegger-İnalcık, Kanunnâme-i Sultanî... s. XI.
2. Çok defa bizzat örf-i ma'ruf, yani bizim anladığımız manada örf, devlet tarafından hüküm mesnedi ve hukuk menbaı olarak kabul ve tasdik edilmiştir. Böyle bir hukuk sisteminde modern manada, hükümlerine harfi harfine riayet mecburi olan resmi kanun mecelleleri yerine, hususi kanun derlemeleri de hukuki bir fonksiyonu haizdir. Anhegger-İnalcık, Kanunnâme-i Sultanî... s. XI.
3. Anhegger-İnalcık, Kanunnâme-i Sultanî... s. IX.
4. 21 inci yüzyılda anlaşmazlıkları olanların mahkemeler yerine tarafların hakem kurumuna gidecekleri söylendiğine göre fetva sistemi yüzyıllar öncesinde bu yöntemi sağlamış oluyor.
5. Bunlar arasında suçluyu konuşturmak için "öldürmemek" şartıyla işkenceye de cevaz verilmektedir. Ancak Parmakkapı ve Eminönü Meydanlarında, ya da Akdeniz'den dönen gemilerin direklerine asılmış korsanlara kadı kararından bağımsız olarak uygulanmış "çengel" işkencesinin Osmanlı yargı sistemi ile bağlantısı yoktur.
6. Bilmen, "Hukuk-i İslâmiye ve...", c. 6, s. 457.

72. Had, Kısas ve Diyet uygulamaları ne şekilde gerçekleşmiştir?

İslâm hukukunda had cezası "irtidad (müslüman kişinin dinini reddetmesi), zina (ve zina iftirası), teammüden (kasıtlı) adam öldürme, yol kesme, hırsızlık, ayaklanma (isyan), şarap içmek (veya başka müskiratla sarhoş olmak) fiilerini işleyenlere verilir.

Zina suçu yapanlar evli ise "hadd-i zina" olarak "recim" cezası uygulanır. Böyle değil ve suçlular hür ise yüz değnek, köle iseler elli değnek vurulur. Bununla beraber recm cezası verilebilmesi için olayın dört erkek görgü tanığının olması gerekir.

Masum bir kişiye zina iftirası yapanlara "hadd-ı kazf" denilen "hür kişilere seksen, kölelere kırk değnek" vurulmak cezası verilir.

İslâmı terk eden ya da bir başka dini seçen kişi dinden dönme (irtidad) bazı kuşkulardan kaynaklanmışsa, dinden dönene (mürted) gerçek anlatılarak kuşkuları giderilir[1], sonra yeniden Müslüman olması önerilir. Seçiminde gene direnirse öldürülür.[2]

Yalnızca yol kesmiş ve soygun yapmış eşkıya sağ eli ile sol ayağı bilekten, eklem yerinden kesilerek "hadd-i kat'it-tarik"le cezalandırılır. Hem soygun yapmış hem de adam öldürmüşse önce sağ el ve sol ayağı bilekten kesilir, sonra öldürülür. (Maide 33) Eğer yalnızca korku yaratmak istemişse, ıslah oluncaya kadar ya sürgün ya da hapsedilir. Bununla beraber eşkiya iken tövbe ederek vazgeçen fakat sonradan ortaya çıkarılan eski suçlarından dolayı bu cezalar uygulanmaz (Maide 34).

Hadd-i sirkat, hırsızın elinin kesilmesidir (Maide 38). Ancak hırsızın temyiz gücüne sahip ve reşid bir kişinin, en az bir dinar değerinde, et ve sebze gibi kısa zamanda bozulacak türde olmayan, koruma altına alınmış bir malı çaldığı iki erkek tanık ya da bizzat sanığın ikrarı ile kanıtlanması hâlinde sağ eli bilekten kesilir. Bu şartlar bulunmazsa ya da açlık gibi zorlayıcı bir sebeple yapılmış ise ceza uygulanmaz.

İsyân edenler eylemlerine son vermemeleri hâlinde onlarla savaşılır[3] ve ayaklanmacılar öldürülür. Ancak kaçanların peşinden gidilmez, teslim olanlar öldürülmez, mallarına el konulmaz, kadın ve çocukları köle edilmez.[4]

Şarap içenlere "hadd-i hamr" denilen "hür kişiler seksen değnek, köleler kırk

değnek vuruşu" cezası verilir.

Bu suçlar için belirtilmiş olan "had" cezaları değişmez.

İslâm hukukunda kısas adam öldürme ve yaralama suçları için öngörülmüştür. Bununla beraber organ kesme ve yaralamalarda faydalanma ve diyet değeri bakımından tam bir denklik gerekir. Kısas'a karar verilebilmesi için olayla ilgili bazı hukuki özellikler de tamamen sağlanmış olmalıdır.[5] Öldürülenin "kısas" isteme hakkına sahip velilerinden biri bağışlarsa kısas düşer ve diyet'e dönüşür. Dolayısıyla ölenin varislerinden biri bulunamaması hâlinde kısas uygulanmaz.

1. Molla Kaabız olayında olduğu gibi.
2. Bazı çağdaş ulemâ dinde zorlama olmayacağı ilkesine dayanarak Hz. Muhammed zamanında İslâmdan ayrılanların yalnızca irtidad sebebiyle değil, düşmana yardım etmek, bilgi sızdırmak gibi gerekçelerle öldürtüldüklerini söylemektedirler.
3. Hucurat sûresi, âyet 9.
4. Bazı ulemâya göre savaş şartlarındaki bu uygulama "had" cezası gerektirmez.
5. Kısas uygulanabilmesi için suçlunun cezai ehliyeti bulunması, eylemin öldürme kastıyla ve silahla gerçekleştirilmiş olması gerekir. Bunun dışında öldürülen kişi öldürenin fürû'u (çocuğu ya da torunu olması), veya velisinin bilinmemesi yahut suçun darü'l-harb'de (İslâm yasalarıyla yönetilmeyen bir ülkede) işlenmesi hâlinde kısas uygulanmaz.

73. Yargı denetimi ne şekildedir?

Padişah adına yargılama yapan kadılar ancak ve ancak Dîvân-ı Hümâyun'a "haksız hüküm yüzünden zarara uğramak" ya da "rüşvetle karar vermek" gibi maddî ve manevî ağır suçlamalarla yapılan şikâyetler üzerine ve Padişah kararıyla Yargı'nın başında olan kazaskerler tarafından denetlenebilir.

Sonuçta bu tür şikâyetler hem şeriatı temsil eden ve hem de padişah adına yargılayan kadı ile Padişahın emri ile şikayetleri inceleyen kazasker arasında çözümlenecektir.

Diğer taraftan kazaskerler Sadrâzam tarafından atandığı için, örfî hukukun yargıda şer'î hukuk uygulamaları üzerinde kuramsal bir denetim yetkisi bulunduğu söylenebilir. Padişahlar Şer'îate daima ve içtenlikle saygılı davranmışlardır. Ne var ki şer'î hukuku ilgilendiren bu tür yönetsel konuların ne müfti il-en'am sıfatıyla kaza yetkisi olmayan Şeyhülislâm ve ne de bizzat Padişah tarafından incelenerek hükme bağlanması yönetsel olarak mümkün değildir.

74. Gayrimüslimler nasıl yargılanmışlardır?

Daha önce belirtildiği gibi, gayrimüslimler dinî hukuklarını uygulamakta serbesttirler. Dolayısıyla Patrik ve Hahambaşıların kendi örgütleri içinde, makamlarına bağlı olan din adamlarını ve cemaat üyelerini cezalandırma yetkisi vardı. Bununla beraber beraber patrik ve hahambaşılar Osmanlı ülkesinde Padişahtan itibaren herkesin uymakla yükülü oldukları Şer'î hukuk alanında kalan konularda hüküm veremeyecekleri gibi, örfî hukuk kuralları ve kanunnâmeler dışına çıkamazlar. Bununla beraber kendi dinsel ve kültürel konularda dahi ölüm cezası ya da ağır hapis ve bedenî cezalar veremeyecekleri açıktır.

Osmanlı Uyruklular

Osmanlı İmparatorluğunda işlenen şer'î ve örfî hukuk sahasındaki suçlardan dolayı verilen cezalarda gayrimüslimlere bazı müsamahalar tanınmış bulunmaktadır. Örneğin Süleyman Kanunnâmesine zina ile ilgili suçlarda gayrimüslimler aynı suçu işleyen bir müslümana göre belirtilen cezanın yarısını ödeyecektir. Yaralama ve öldürme suçlarına kısas uygulanmadığı takdirde gayrimüslimler müslüman'ın ödediği cezanın yarısını ödemeyeceklerdir.

Yabancılar

Osmanlı ülkesinde resmî görev, ticaret ya da seyahat maksadıyla bulunan yabancı uyruklu gayrimüslimlerin yargılanmaları Kapıtülasyon hukukuna göre yapılmaktadır. Kapitülasyon ahidnâmeleri çeşitli Avrupa ülkeleriyle ayrı ayrı yapılmakta ve zaman içinde yenilenmekle beraber bu yargılanmanın genel teması iki gayrimüslim arasındaki davaların elçilik veya konsoloslukta görülmesi ve hukukun şahsiliği ilkesinin uygulanmasıdır.

Müslim ve gayrimüslimler arasındaki davalar kadı huzurunda görüleceğinden, yabancı uyruklunun bağlı bulunduğu elçilik veya konsoloslukdan bir tercüman ve müşahid'in şer'î mahkemede hazır bulunmasından ibaretti.

75. Kapıkulu Ocakları nedir?

"Kapıkulu Ocakları" yaya, atlı ve teknik sınıflardaki maaşlı askerlerden oluşuyordu. Sultan Murad-ı Hüdavendigâr döneminde kurulan "Kapıkulu Ocakları" On altıncı yüzyılda yeniden düzenlendi.

Aslında Osmanlı Devleti'nin merkezî ve profesyonel ordusu sayılan "Kapıkulu Ocakları" esas itibariyle yaya ve atlı olarak iki ana sınıfa ayrılır. Yaya sınıfını Acemi Oğlanları, Yeniçeriler, Cebeciler, Topçular, Top Arabacıları; Atlı Sınıfı da Sipahiler, Silahtarlar, Sağ Ulûfeciler, Sol Ulûfeciler, Sağ Garipler, Sol Garipler meydana getiriyordu.

Bektaşilikle Kapıkulu Ocakları arasında ilişki vardır. Nitekim Bektaşiliğin güçlü biçimde örgütlendiği Kapıkulu Ocakları'na "Ocağ-ı Bektaşiyan", askerlerine "Tâife-i Bektâşiye", ağalarına da "Ağayân-ı Bektaşiyan", Ocak subaylarına "Sanadid-i[1] Bektaşiyan" denilmektedir. Bektaşilik'teki örneğin börk, tas, âsâ, kazan gibi bazı tarikat simgeleri ve Kapıkulu Ocaklarının gelenekleri; "silsile-i tarik-i Bektâşiyan" ile de Ocağın rütbe yükseltme sistemi arasında de bazı ilişkiler bulunmaktadır.

Devletin sınırları genişledikçe, önce Gelibolu'da kurulu olandan başka İstanbul'da da ikinci bir Acemi Ocağı daha kuruldu. O zamana kadar bağımsız olan Ağa Bölükleri de Kapıkulu Ocaklarına katıldı. Yeniçeri kanunnâmelerinde (Kavânin-i Yeniçeriyan) Ocak subaylarının yetkileri, sınır ve vilâyet kalelerine gönderilecek yeniçeriler ve yerlikulu (gönüllü) yeniçeri olma şartları belirlendi. Cebeci, Topçu, Lağımcı, Humbaracı Ocakları kuruldu.

Genellikle kılıç, ok ve yay, kalkan, mızrak, balta, gürz, şeşpâre, arkebüz (kale tüfeği), tüfek, kubur (ağızdan dolma tabanca), humbara (bir tür fitilli el bombası), dört ayrı kalibre top, mancınık, hareketli kule gibi silahları kullanırlardı.

Osmanlı Padişahı Yeniçeri Ocağı'nın Birinci Ortası'nın Birinci Ağa Bölüğü'nün "1" numaralı neferi olduğundan, ulûfe dağıtım günü yeniçeri ağası giysisi ile kışlaya gelerek ulûfesini alması ve at üstünde bir kâse şerbet içmesi töredir. Ulûfeleri üç ayda bir "Galebe Dîvânı" denilen törenle dağıtılırdı. Kapıkulları Padişahların tahta çıkışları (cülûs) ve sefere gidişlerinde de bahşiş alırlardı.

Kapıkulları görevlerini yerine getirmek için gerekli devletin mal ve mülkünü geçici olarak tasarruf edebilirdi. Bununla beraber "kul" statüsünde olduklarından bu malların mülkiyeti zaten Padişahta kalmaktadır. Dolayısıyla görevlilerin

edindikleri mal ve mülk öldüklerinde Padişah tarafından geri alınırdı.[2]

Zamanla askeri sınıf bütünüyle "kul" sayıldı. "Kul sistemi"ni bir anlamda zimmîlerin (müslüman olmak şartıyla) devlet hizmetine katılmalarını sağlayan bir yöntem ya da imkân gibi yorumlamak da mümkündür.

Kapıkullarının sürekli yenileştirilmesi, sayılarının (özellikle başlarda) mümkün olduğunca sınırlı tutulmaya çalışılması, yeniçerilerin evlenmelerine izin verilmemesi, merkezde asker kökenli kalıcı bir aristokrasının gelişmesini önlemekteydi.

Humbaracı, barutçu, lağımcı gibi teknik sınıfları Avrupa ordularının benzeri olarak yeniden düzenlemeye çalışan Sultan II. Mahmud 1826'da Kapıkulu Ocaklarını tümüyle kaldırdı.

1. Başkan, reis.
2. Bkz."Müsâdere".

76. Acemi Ocağı nedir?

Başlangıçta Osmanlı Ordusu'nun temel gücünü sipahiler yâni Eyâlet askerleri oluşturmaktaydı. Yeni fetihlerle tımarları çoğalan ve zenginleşen sipahilerin merkezî devlete karşı güçlenmelerini önlemek için devşirilen Hıristiyan çocukları "Kapıkulu Ocakları"nda (ve yönetimde) kullanıldılar. Kuruluş sırasında 4-5 yüz kişi olan acemi oğlanlarının sayısı, iki yüzyıl sonra 8 bine ulaşmıştır. İçlerinden Enderun'da eğitilenler en yüksek dereceli devlet kadrolarına kadar gelebiliyorlardı. Devşirmelerin kendi kökenleri ile ilişkileri kalmadığından, çıkarlarını merkezî yönetimin çıkarlarıyla özdeşleştiriyorlardı.

Acemiler iki buçuk akçe yevmiye alıyorlar, ayrıca kendilerine her yıl pabuc akçesi, iki kat elbise, kaputluk, yağmurluk ve şalvarlık çuha ve iki mintan veriliyordu.

Acemi Ocağı'ndaki eğitim öğretim ve hizmet, genellikle sekiz yıl sürerdi. Askerlik eğitim ve öğrenimi yanında meselâ Süleymaniye Cami'i inşaatında olduğu gibi, bazı özel iş alanlarında çalıştırılırlardı. Bu süre sonunda bir kısmı, Bostancı Ocağı'na diğerleri Yeniçeri Ocağı'na alınıyordu. Bu olaya, çıkma veya kapıya çıkma denilmektedir.

Edirne'nin fethinden az sonra esir edilen hıristiyan çocuklarının Anadolu Türkleri elinde Müslüman -Türk terbiyesiyle yetiştirilerek bir asker ocağında toplanmasıyla Acemi Oğlanlar Ocağının temelleri atılmıştır.[1] Osmanlıların kuruluş dönemlerinde akıncı gazilerin eline geçen her esir onun "sahih malı" sayılırdı. Ancak 1363'te çıkartılan Pençik[2] kanununa göre, savaşlarda alınan esirlerden beşte biri şer'an devlete vergi olarak alınırdı. Uygulamada devletin vergi kaybına uğramaması için 5'den az sayıda esire sahip olanlardan bir esirin rayiç satış değerine göre vergi alınırdı.

Pençik usulüyle toplanan savaş esiri gençler gerekli eğitimden sonra Yeniçeri Ocağı'na alınıyorlardı. Ancak On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında pençik usulüyle asker toplayarak büyük ve düzenli bir ordunun oluşturulması güçleşti.

1. Bu olay Tevârih-i Âli Osmanlar'da "Hayli oğlanlar cemedildi ve gün günden ziyade oldu, tamam ki Müslüman oldular, Türkçe öğrendiler, Türk bunları nice yıl kullandı, sonra kapıya getirdiler, ak börk giydirdiler, adını Yeniçeri koydular" biçiminde anlatılır.
2. Beşte bir oranını belirten Farsça penç ve yek kelimelerinden galattır.

77. Devşirme sistemi nedir? Nasıl uygulanmıştır?

Yeniçeri Ağası'nın yaptığı ihtiyaç talebi üzerine 3 ya da 5 yıl, hatta bazan 8-20 yıl aralıklarla hristiyan reâyânın çocukları "Devşirme usûlü" denilen yöntemle yerleşik hane sayısının 1/40 oranında olmak üzere ve Acemi Ocağı'nda eğitilmek için devletçe toplanırdı.

"Devşirme Oğlan" toplanması hakkında ferman çıkarılınca, bu işle görevlendirilen Devşirme Emini ile Devşirme Katibi, Yeniçeri Ağası'nın bir mektubu ile birlikte, başlıca devşirme bölgeleri olan Yunanistan, Bulgaristan, Macaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Hırvatistan'a giderlerdi. Önce sancakbeyi, kadılar ve tımarlı sipahilerin yardımıyla ve köy papazının eşliğinde, Hıristiyan ahalinin kilise vaftiz defterinden kimliklerini saptanırdı. Sonra 14-18 yaşları arasındaki sağlam vücutlu erkek çocukları arasından soyluları ve özellikle de papaz oğullarını seçerlerdi. Çocukların orta boylu olmasına dikkat edilirdi. Çok uzun ya da çok kısa boylular, tek çocuklar, sığırtmaçlar, zanaat sahipleri, kel, topal, dilsiz, doğuştan sünnetli olanlar, evliler, Yahudiler, Trabzon Rumları, Rus, Çingene, Gürcü, Kürt, Arap ve Acemler, Türkçe bilenler, İstanbul'a gelip gidenler alınmazlardı.

Devşirilen çocuklara ait kimlik özellikleri "eşkal defteri"ne yazılırdı. Yol ve giyim masraflarını karşılamak için de devşirilen çocuk başına 600 akçeye kadar hil'at-baha (kul akçesi) adıyla bir vergi alınırdı. Sırtlarına kızıl aba, başlarına sivri külah giydirilmiş devşirme çocuklar, "sürü" denen 100-200 kişilik gruplar halinde "sürücü"lere teslim edilerek İstanbul'a gönderilirdi.

Acemi oğlanı devşirmeye giden memurlara "turnacıbaşılar" denilirdi. Aslında turnacıbaşı Saray'da beslenilen turna kuşları'ndan sorumludur. Halk edebiyatı ve halk şarkılarında "ayrılık" motifini vurgulayan "turna sürüleri"ni anımsattıklarından ötürü devşirilecek çocukları Saray'a ve Acemi Oğlanlar kışlasına getirme vazifesi de "turnacıbaşı"lara verilmişti.

Çocuklar İstanbul'da tekrar kontrolden geçirilirler, ardından sünnet edilirlerdi. Bir kısmı Enderun Mektebi'nde yüksek düzeyde idareci yetiştirilmek üzere Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı, Edirne Sarayı'ndaki hazırlık eğitimine alınırlardı.

Saraya ayrılan "Saray acemileri" dışındakiler dil ve İslâmî gelenek ve görgü öğrenmeleri maksadıyla Türk köylüsünün yanına verilirler, gerektikçe eğitilmek üzere Acemi Ocağı'na alınırlardı. Kaçmalarını engellemek için Rumeli'den toplananlar Anadolu çiftçisinin, Anadolu'dan toplananlar da Rumeli çiftçisinin

yanına gönderilirdi. Bu eyleme "Türk'e vermek" denirdi. Hizmetleri karşılığında kendilerine küçük bir ücret de verilen devşirme oğlanları yılda bir kez devşirme ağalarınca denetlenirlerdi.

Başlangıçta sadece Osmanlı Avrupası'ndan devşirme oğlan seçilirken, On beşinci yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu'dan da uygulanmıştır. Özel bir durum olarak Bosnalı Müslüman çocukları da, babalarının isteği üzerine, sadece Bostancı Ocağı için ayrılmışlardır.

On sekizinci yüzyıl başlarında devşirme yöntemi terk edilmeye başlandı. Ancak yüksek yönetici sınıfın Türk-Müslüman kökeninden de gelseler, kapıkulu sayılmaları ve mallarının müsâdere edilmesi Sultan II. Mahmud dönemi sonlarına kadar sürdü.

78. Yeniçeri Ocağı nedir? Yeniçeri sistemi nasıl işlemiştir?

Avrupa'da yeni bir "Askerlik Sanatı" (l'Art militaire) On yedinci yüzyıl ortalarından itibaren doğmuştur. Avrupalılar daha o zamanlarda bile Osmanlı ordusunun kendi askeri güçleri karşısında artık eski kudretinin kalmamış olduğunu anlamışlardı.[1] Bu yeni sanat insanları bir robot disipliniyle düşman cephe ateşine karşı düz saflar, yan ateşine karşı kare biçiminde yürütmeyi, açık arazide istenilen manevraları zamanında aksatmadan başarmayı amaçlamıştı. Dahası silah sanayi'i gelişince Batı anlamında askerlik de düşman ordusundan daha çok insanı öldürerek, yaralayarak toptan saf dışı etme metodu biçimine dönüşmeğe başlamıştır.

İstanbul'da «Eski Odalar» ve "Yeni Odalar" adıyla iki büyük yeniçeri kışlası vardı. Eski Odalar Şehzade Cami'inin karşısında; Yeni Odalar da Aksaray'da Etmeydanı'nda idi. Her iki kışla da geniş bir avluyu çevirmiş, önü revaklı odalardan (koğuşlar) mürekkepti, avlunun ortalarında birer mescid vardı ki buna "Orta camii" denilirdi.

Yeniçeri örgütü yalnız İstanbul'da değil, çeşitli taşra eyâletlerinde de vardı. Bunlar, Edirne başta olmak üzere Rumeli'de 44; Anadolu ve Asya'da 40; Girit. Kıbrıs ve Ege adalarında 31; Kuzey Afrika'da "Garp Ocakları" olarak 40 toplam 155 orta daha bulunmaktaydı.

Padişahın bir tür talim niteliğindeki sürek avlarını da onlar düzenlerlerdi. Diğer taraftan sulh zamanında bütün ülkede halkla iç içe yaşayan[2] ve günlük hayatta esnafı kontrol ederek belediyecilik faaliyetleri ve asayişi sağlayarak zabıta görevi yapan, yangına giden Yeniçeriler Osmanlı toplumuyla kaynaşmıştı. Yeniçeri Ocağının kendi özel bazı gelenekleri yanında halkla ortak inançları, tarikat bağlantıları da vardı. Ocaklarının Hacı Bektaş Veli tarafından kutsandığına inandıkları için bektaşiliği benimsemiş bir zümre olarak kendilerine "taife-i bektaşiye" derlerdi. Yeniçerilik kurulduğunda Hacı Bektaş ölmüş olduğu için onun Ocağı kutsadığı her ne kadar doğru değilse de Veli'nin soyundan Timurtaş Dede ile Bektaş Paşa'dan el aldıkları gerçeğine dayanarak On beşinci yüzyıl başlarında bektaşiliğin girdiği Ocakta, bektaşi babalarından biri her zaman 94 üncü Orta'nın odasında otururdu.[3] Ahırkapı'da İstanbul'un Fethi sırasında şehid olan kırk yeniçeri neferinin bulunduğu yere halk «Ahırkapılılar diyerek uluvviyet tanımıştır. Ocağın kafirlerle, Moskofla savaşları, menkıbeleri yüzyıllar boyunca halk şairlerinin destanlarında anlatılmış, türkülerinde söylenmiştir. Halk edebiyatımızın ve milli kültürümüzün Yeniçeri Ocağından

yetişen halk şairleri de bu söylenenleri kanıtlıyor.[4] Diğer taraftan Mimar Sinan'ın şu beyti de unutulmamalıdır: «Yeniçeri oldum çektim cefâyı, Piyâde eyledim nice gazâyı. Yeniçeri mehterhanesi üç kıt'aya yayılmış Osmanlı ülkesinin bütün kalelerinde asırlarca «nevbet çalmıştır. Çünki mehter için «askerî marş» diye bir ayırım yoktu. Halkın bildiği, sevdiği, duygulandığı, söylediği her şarkıyı, her türküyü çalabilirdi. Çünki mehterin özü kendi musikimizden kaynaklanıyordu.[5]

Daima önde giden beyaz ipekten ve üzerine sırma ile Fetih Süresi'nin «İnnâ fetahnâ leke.. başlangıç âyet-i kerimesi işli «İmam-ı Azam Bayrağı Ocağın sünnîliğinin delili idi. Bununla beraber ayrıca düz beyaz Hacı Bektaş bayrağı, Ocak Ağası'nın «Zülfikar işli sarı-kırmızı bayrakları da vardı.[6]

Diğer taraftan Yeniçeri Ocağı Osmanlı Devleti'nin «tüzel kişiliği'nin simgelerinden biri ve tebaasının büyük bölümünü de millet yapan kuvvet onunla birlikte yaşayan bir parçası olmuştu.[7] Nitekim Osmanlı Padişahları da Birinci Orta'nın bir numaralı neferi sayılırlardı. Kütük defterinde isimleri örneğin Kanunî Sultan Süleyman için "Süleyman bin Selim" gibi yalnızca baba isimleri ile geçer, Padişahlık ünvânı kullanılmazdı. Kışlada Birinci Orta'nın ayrıca bir "Taht Odası" vardı. Devletin tüzel kişiliğini temsil eden Padişahı bile sıra neferi olarak bünyesine alacak kadar eski, köklü olan bu kurumun kendinde «Din ve devleti kollamak, korumak» görev ve selahiyetini görmesi fazla yadırganmamalıdır. Kendilerini bizzat devletin bir rüknü (parçası) saydıklarından bazı konulara el atarak düzeltme eğilimleri vardır.[8]

Bu bağlamda yeniçeriler devlet ve toplum arasında bir anlamda medya oluştururlar. İsteklerini Saray'a ve devlet erkanına ulaştırılırken fazla gizli kapaklı davranmazlar. Yeniçerilerin hareketlerinde Ocağın "uhuvvet" özellikleri ön plandadır. Örneğin ulûfe alacakları gün verilen yemeği iştahsız yer, ya da hiç yemezler. Eğer daha da önemli bir durum varsa "Kazan kaldırırlar.

Kaydolma:

"Gerek bilfiil Acemi Oğlanı kışlasında bulunan, gerekse bu hizmetlerde kullanılan acemi oğlanlarının Yeniçeri Ocağı'na nefer kaydedilmelerine "çıkma"yahud "kapuya çıkma" denilirdi. Çıkma, Yeniçeri Ocağı'nın ihtiyacına göre yapılırdı. Yedi, sekiz senede bir "çıkma" yapılması kanun gereği ise de her zaman uyulmamıştır. Hatta "çıkma" geciktiği için acemi oğlanların ayaklandığı da olmuştur.

Kapıya çıkan Acemi Oğlanları, tanzim edilen defterleriyle beraber Yeniçeri

kışlalarına getirildiğinde isimleri Ocağın kütüğüne yazılır, hangi yeniçeri ortasına verilmişlerse birer birer ortanın odabaşısı önünden geçer ve odabaşı ağa da, artık kendi emir ve idaresinin altına girdiklerinin delili olarak enselerine birer tokat vururdu. Bu törenden sonra kendilerine derhal yevmiye bağlanırdı.

Acemi yeniçeri neferleri arasında da bir kıdem tanımak için, Ocağa kaydedilen bu acemi oğlanları bir hizada sıraya dizilir ve koğuşlarına doğru koşturulurdu; koğuş kapısından ilk giren diğerlerinden kıdemli sayılır, en geride kalan da ortanın en kıdemsiz acemisi olurdu.

En kıdemsiz neferin vazifesi, koğuşu süpürüp silmek, koğuşun kıdemli ihtiyar neferlerinin ve misafirlerin pabuçlarını temizlemekti. Onun bir üstündeki, koğuşun yemek kaplarını yıkardı. Onun bir üstündeki de koğuşun ocak ve mutfak odunlarını yarar ve onun bir üstündeki de Ocağın kandillerini hazırlar ve yakardı.[9]

Yeniçeri Ağası:

Padişahın atının yanında yürümek imtiyazına da sahip olan Yeniçeri Ağası Rikâb-ı Hümâyûn ağalarının en büyüklerindendir. Padişahın cuma ve bayram namazları alaylarında hükümdarı koluna girip attan indirmek ve ata bindirmek görevleri yeniçeri ağalarına verilmişti.

Bütün Yeniçeri Ocağı'nın en büyük kumandanı olan Yeniçeri ağalarının bir adı da "Kırk bin Kul Ağası" idi. Sadrazamlarla Kaptan paşalar, vezirler gibi dokuz katlı Mehterhane'si vardı. Yeniçeri ağalarının oturdukları yere «Ağa Kapısı denilirdi.[10]

On altıncı yüzyılın ilk yarısına kadar yeniçeri Ağası'nın rütbesi tek tuğlu sancakbeyliği; sonra iki tuğlu beylerbeyiliği ve On yedinci yüzyıldan başlayarak da üç tuğ verilip vezir payesine yükseldi. Daha sonra vezir payesiyle kaptanpaşalığa, hatta ağalıktan doğrudan Sadrâzamlığa getirilenler[11] bile oldu. Ancak bazan da bunun tam tersi olur, bir kubbealtı veziri Yeniçeri Ağası tayin edilirdi. O zaman kendisine «Ağapaşa unvânı verilirdi.

Görevden alınan Yeniçeri Ağası, genellikle Kastamonu sancakbeyliğine atanırdı. Ancak Yeniçeri ağalarına görevden alınan diğer vüzera gibi muamele yapılmaz Ocak kanunu üzere cezalandırılır, Ocak başçavuşu kendisini alarak sürüldüğü yere kadar götürürdü.

Yeniçeri ağaları On altıncı yüzyıl başlarına kadar Ocak'tan yetişmiş, bu

makama neferlikten ulaşmış kimselerdi.[12] Ancak ordunun siyasete karışmasını önlemek açısından bir güvence olarak Padişah, Yeniçeri ağalarını Ocak zabitlerden değil de Rikâb-ı Hümâyûn ağaları içinden seçerdi.[13]

Yeniçeri Ağası değiştiğinde eski ağa üç gün Ağa Kapısı'nda misafir edilir, yeni ağaya devir verirdi. Yeni Ağa'nın Padişah tarafından kendisine verilen üç, dört ya da beş yüz akçeyi Ocak'ta yeniçeriler arasında bölüştürmesi yasa gereğiydi.

Yeni seçilen Yeniçeri ağaları kendi nasıbları sırasında Sadrazam'a «câize adıyla birkaç yüz kese verirler ve kendileri de Ocak'ta göreve atadıkları ağalardan "câize" alırlardı. Yeni tayin edilen Yeniçeri Ağası'na Yeniçeri Ocağı kâtibi ile sekbanbaşı, kethudâbey, zağarcıbaşı, sekasoncubaşı, turnacıbaşı ve dört haseki ile başçavuş, muhzırağa, kethüdâ yeri, beytulmal emini, ortaçavuşu ile küçük çavuş derecelerine göre yasada cins ve miktarları belirlenmiş kumaş, silâh, eğer, levha gibi hediyeleri verirlerdi.

Yeni Ağa'nın, Ocak yayabaşıları'na çavuşluk, sipahilik; acemi oğlanı yayabaşıları'ndan ikisine sipahilik; iki yayabaşı'na zeamet; atlı zağarcılardan iki kişiye sipahilik; iki nefere tımar; sekbanlardan iki nefere bölük ve iki nefere timar ve iki kişiye bölük (kapıkulu suvariliği) ve iki kişiye timar ve Yeniçerilerden altı kişiye sipahi oğlanlığı (kapı kulu sipahi bölüğü) ve altı nefere silahtarlık vermesi kanundu.

Yeniçeri ağalarının (Kanunî Sultan Süleyman zamanında) beş yüz akçe yevmiyeleri vardır. Bundan başka "saman behası" namıyle seksen bin akçe alırlardı. Bundan başka "arpalık" olarak Tuna yalısında yıllık elli bin akçelik bir zeamet de tahsis edilmişti. Yeniçeri ağalarına üç yılda bir Hasahır'dan bir at verilmesi de kanundu.

Bunlardan başka yeni ağa, hudutlardaki Yeniçeri ağalarından ve yeni tayin ettikleri serhad ağalarından ve tayin ettiği kale dizdarlarından da hediye alırlardı. Kazalarda ağanın mektubiyle tayin edilip serdar olan Yeniçeri serdarları da ağaya para verirdi.[14]

Yeniçeri ağalarının Ramazan bayramı öncesinde vezir-i âzamlara ya ziyâfet vermeleri kanundu.[15] Yeniçeri Ağası'ndan memnun olan vezir-i âzam Padişahtan onun görevinde devamına izin alır ve ziyafete geldiği gün ağanın "ibka" fermanı okunur ve hil'ati giydirilir ve diğer ocak ağaları da hil'atle taltif edilirdi. Sadrazam'ın dönüşünde kendisine Yeniçeri Ağası tarafından "donanmış at" hediye edilirdi.

Yeniçeri ağaları Dîvân'a giderlerken elbiseleri ve hayvan takımları vezirlerinki gibi idi. Önünde kırmızı kaftan ve sırma kuşak giyen yasakçıları yürürdü. Ağa vüzeradan ise tuğları önünde giderdi.

Yeniçeri ağaları görevi gereği «Dîvân azası sayılırlar fakat yalnız Ocağa ait meselelerde rey verirlerdi.

Her salı sabahı Saray'da Dîvân-ı Hümâyûn toplandığında eğer Padişah Saray'da ise, Yeniçeri Ağası bir kısım yeniçerilerle beraber Saray'a gider, fakat Dîvân-ı Hümâyûn oturumlarına girmez. Ancak Dîvân dağılmadan az evvel de Arz Odası'nda Padişah tarafından yalnız olarak kabul edilir, Hükümdar'a Ocak işleri hakkında izâhat verirdi. Fakat "vezir" rütbesinde, yani bir "ağapaşa" ise, Dîvân müzakerelerine de iştirâk eder. Fakat, Dîvân dağılmadan yalnız başına herkesten önce huzura kabul edilir, sonra diğer bütün vezirlerle beraber bir kere daha Huzur'a girerdi. Ancak dönüşte vezirlerle "Dîvânhane"ye gitmez, Babü's-saâde'nin çıkışında vezirlerden ayrılırdı.

Yeniçeri Ağası Kanun gereği, çarşamba günleri Sadrâzam'ı ziyaret eder. Bununla beraber gerektiğinde Sadrâzam'ı her zaman ziyaret edebilir.[16] Ağanın çarşamba günü gelmesi Dîvân'a katılması içindir. Nitekim Yeniçeri Ağası'nın Dîvân'a gelirken giyeceği elbiseyi de kanun tayin etmiştir.[17] Yeniçeri Ağası zaman zaman diğer vezirleri de ziyaret etmek mecburiyyetindedir.[18]

Yeniçeri Ağası "vezâret"i olsa bile Dîvân'da "ağa" mevkiinde oturduğundan, tuğra çekme işini ancak kendi "Paşa Kapısı"nda yapabilirdi.

Vezareti yok ise, törenlerde diğer Rikâb-ı Hümâyûn ağaları, Dîvân hocaları ve Ocak halkı gibi o da vezirlerin, nişancının, kazasker efendiler ve defterdarın eteğini öptükten, sonra yerine giderdi. Vezareti olan Yeniçeri Ağası muayede merasiminde de biri Yeniçeri ağalığı dolayısıyla, öteki de vezir olması sebebiyle iki defa "damen-bus" (etek öpmek) şerefine nâil olurdu.

Ağanın "Ağa Gediklileri" denilen kalabalık maiyyeti diğer yeniçerilerden farklı olarak bellerine serâser denilen kumaştan kuşak sararlardı. Cuma günleri ağa camiye giderken önünde bir sebilci yürür, halka su dağıtırdı.

Ağalık bayrağı bir beyaz bayraktı. Ancak Yeniçeri Ağası'nın sefere gideceği zaman çıkartılır ve ağanın önü sıra götürülürdü. Arkasından da dört yedek at çekilirdi. Daha arkadan da «Ocak Mehterhanesi» gelirdi.

Sınır kalelerinde bulunan "mustahfız askerlerin miktarını tertip ve tanzim

eylemek" Yeniçeri ağalarının görevlerindendir.[19]

Yeniçeri Ağası'nın önemli bir görevi de İstanbul'un kara cihetinde asayişi sağlamaktır.[20] Bunun için haftada iki üç defa gece ve gündüz şehrin çeşitli semtlerinin asâyişini denetler, uygunsuzları kendi yetkileri içinde olan falaka, hapis ederek cezalandırır, hatta ağır suçu görülenleri Sadrâzam'a ferman çıkarttırıp astırırdı.[21]

Yangınların sondürülmesi işi de Yeniçeri Ağası'nın görev ve sorumluluğundadır. Büyük yangınlara Sadrâzamlar, hatta Padişahlar bile gider ve Yeniçeri Ağası yangın yerine onlardan sonra gelirse cezalandırılırdı.[22]

Ağa Dîvânı:

Yeniçeri Ocağı'nın işlerini görüşmek, şikâyet ve davalarını dinlemek, maaş ve yükselme sorunlarını çözümlemek için Yeniçeri Ağası'nın başkanlığında, Ağa Kapısı'nda toplanan bu meclis, sekbanbaşı, kul kethüdası, zağarcıbaşı, başçavuş gibi yüksek rütbeli zâbitlerle İstanbul Ağası, Yeniçeri kâtibi ve fodla kâtibi bu Divân'ın doğal üyeleriydi.

Bu Dîvân'da Ocak işleri görülür, askerlikle ilgili ödüller ve cezalandırmalar saptanırdı. Teşrifat gereğince ağanın sağında sekbanbaşı ve bunun alt tarafında İstanbul Ağası yer alırdı. Sonra da sırasiyle zağarcı, turnacı, samsuncubaşılarla Yeniçeri efendisi ve fodlaharan kâtibi otururlardı.

Zâbitân:

Ocak zâbitleri rütbelerine göre şöyle sıralanırlardı: 1) Yeniçeri Ağası, 2) Sekbanbaşı, 3) Kul Kethüdası ya da Kethüda Bey, 4) Samsoncubaşı 5) Zağarcıbaşı, 6) Turnacıbaşı, 7) Muhzır Ağa, 8) Büyük ve Küçük Hasekiler, 9) Başçavuş, 10) Kethüda Yeri, 11) Yeniçeri Efendisi.

Ayrıca, her ortanın da "çorbacı, odabaşı, vekilharç, bayraktar, başeski, aşçı usta, sakabaşı" rütbeleriyle sıralanan subayları vardı.

Bu rütbeler resmi görevi belirler ve yalnız o görevde bulunanlara verilirdi.

Sekbanbaşı Ağa: Ocağın ikinci büyük zabiti ve Sekban ocaklarının da en büyük âmiridir. Yeniçeri Ağası ordu ile sefere çıktığında İstanbul'da "Ağa Vekili" olarak kalırdı. Ocağın diğer zabitleri Ocak'tan gelme yâni yeniçeri neferliğinden yetişmeydiler.

Kul Kethüdası: Sekbanbaşı'dan sonra gelir ve ağanın muavinidir. Ocağın her türlü işinden, ağaya karşı sorumludur. Kul Kethüdası'na bazan sadece «kethüda bey, kâhya bey" ya da "Ocak kethüdası» denilirdi. Kul kethudası'nın mutlaka ocak içinden yetişmesi şart olduğundan, ocağın usul ve kaidelerini çok iyi bilirdi. Bu bağlamda kethüda Yeniçeri Ocağı'nın kurmay başkanı sayılır ve Ocağın rızası olmadıkça Padişah bile kendisini azledemez. Oysa Ocak dışından da seçilebilen Yeniçeri Ağası'nın azli pek kolay olmamakla beraber, böyle bir imtiyazdan mahrum idi. Dolayısıyla kethüda bey Yeniçeri Ağası'nın maiyyetinde ise de Ocak içindeki nüfuzu ağadan daha fazladır.

Zağarcıbaşı Ağa: Yeniçeri cemaat ortalarından 64. Orta'nın komutanıdır. "Kethüdalık" makamı boşalınca, terfih ederek "kethüda bey" olurlardı. Nefer sayısı dört- beş yüz arasında olan bu ortalar Padişahın av zağarlarına bakarlardı. Padişah ava gittiğinde Zağarcıbaşı da maiyetinde bulunurdu.

Seksoncu (yahud Samsuncubaşı) Ağa: Cemaat ortalarından 71. Orta'nın komutanıdır. Bu orta Sekson denilen ve bazan ayı avında da kullanılan cenk köpeklerine bakardı. Bu köpekler, İstanbul'da Tophane sırtlarında bir köpek ağılında bulundurulurdu. Seksoncubaşılar terfi edince zağarcıbaşı olurlardı.

Turnacıbaşı Ağa: Cemaat ortalarından 68. Orta'nın kumandanı olup bu orta da Padişahın av maiyetinden idi, tazılara bakardı. Padişahın seyretmesi için ayrıca turna kuşları da beslediklerinden turnacılar diye anılırlardı. Devşirme Kanunu kaldırılıncaya kadar, acemi oğlanı devşirmeğe turnacıbaşılar memur edilirdi. Devşirilen çocuklar da turna sürüleri gibi getirildiğinden beslenilen turna kuşları da bu vazifelerinin bir sembolü olarak kalmıştı.

Haseki Ağalar: Cemaat ortalarında 14, 49, 66 ve 67. ortaların kumandanı olan dört zabittir. Bu ortalar da Padişahın av maiyetinden idi. Haseki ağalar, Padişahın cuma namazı alaylarında, kıdemlerine göre, ikisi sağında, ikisi solunda, Padişahın atının yanısıra yürürlerdi, en kıdemlisine de "başhaseki" denilirdi.

Başçavuş Ağa: Beşinci bölük ortasının kumandanı ve bütün Yeniçeri Ocağı'nın başçavuşu idi. Ocakta askerle, temas etmek bakımından, kethüda beyden sonra en nüfuzlu zabitti. Ağa Kapısı'nın da teşrifat âmiriydi. Ağa Dîvânı'ndan önce bu zat dua eder, Yeniçeri Gülbangi'ni de o çekerdi. Ağanın emirleri de onun vasıtasile tebliğ edilirdi. Maiyetinde yüz otuz tane küçük emir zabiti vardı; bunlara kul çavuşları denilirdi.

Muhzir Ağa: Belirli olmıyan bir ortanın kumandanına verilen bir rütbe idi. Kendi ortası ile Sadrâzamın maiyetinde bulunurdu. Dîvânı Hümayun'da ve Vezir

Dîvânı'nda ocağın işlerini takib ederdi. Dîvân'da Yeniçeri Ağası'na hitaben yazılan fermanlar, Muhzir Ağa'ya verilirdi. Sadrazam İstanbul'da kol gezerken de maiyetinde bulunurdu. Suçluların tevkif ve hapsine memur haberciler de , onun emrinde idi.

Kethüda Ağa: Muhzir Ağa'dan bir rütbe aşağıdır. Bu rütbe de belirli olmıyan bir ortanın kumandanına verilirdi. Kethüda bey sefere gittiğinde kendisine vekâlet ederek İstanbul'da kalırdı. Yeniçeri Ocağına bağlı sanatkârlarla imalâthanelerin de en büyük âmiri idi.

Yayabaşı Ağa: Yüz bir cemaat ortası içinde bütün kumandanlarının en kıdemlisi idi. Diğerlerine de yayabaşı ağalar denilirdi, vazifeleri Ocak beytülmalciliği, seferde Hazine bekçiliği, zahire tedariki, kadılara ve sancak beylerine sefer emirleri götürmek, yaralı nakletmek, kale muhafızlığı yapmaktı; bunlara subaşı da denilirdi.

Bölükbaşı Ağa: Bölük ortaları komutanlarının en kıdemlisi idi.

Solakbaşı Ağalar: 60, 61, 62 ve 63. cemaat ortalarının komutanları idi. Bu ortalar yeniçeriler arasından gösterişli tuvana ve cesur kimselerden seçilirlerdi. Merasimde ve seferde Padişahın atının sağ yanı sıra yürürlerdi. Solaklar denilen bu dört orta neferleri seferde Padişahın şahsını muhafazaya memurdular. Bir su geçilirken, dört solakbaşı Padişahın atını ikişer ikişer iki yanından tutar ve kendileri suya girerek geçirirlerdi. Su dizlerine kadar çıkarsa birer akçe, bellerine kadar çıkarsa ikişer akçe, daha yukarı çıkarsa üçer akçe yevmiye terakkisi almak kanun gereği idi. Solaklar da seferde veya seyahatte, Padişah maiyetinde daima, yayları gerili ve okları hazır olarak yürürlerdi.

Ocak İmamı: Medrese öğrenimi görmüş güzel sesli yeniçerilerden seçilen müezzinler, önce Ağa Kapısı'nda görev yaparlar, genellikle bunların en kıdemlisi ve bilgilisi imam olurdu. İmamın öteki Yeniçeri subayları gibi belirli bir ortası yoktu. Hangi ortanın imamıysa onun numarasını alır ve bu ortanın komutanı sayılırdı. Ortasına da İmam Ortası denilirdi. İmamlar azledilemez, ancak kendi istekteriyle Deveciler Ortası yayabaşısı olmak şartıyla bu hizmetten ayrılabilirlerdi. Beş vakit namazda Ağa Kapısındaki camide Yeniçeri Ağası'na imamlık ederdi.

Ocak kâtibi (yahud Yeniçeri Efendisi): Ocağın künye defterini tutardı.

Bu ağaların hepsine birden Katar ağaları denilirdi. İçlerinden biri azledildi ya da öldü mü, kendisinin altında olanlar birer derece terfi ederek boşluğu

doldururlardı. Herhangi bir orta çorbacısı da bu "katar ağaları" arasına girerdi. Yalnız 56. Orta Çorbacısı, ihtisab ve piyasa işleriyle meşgul olduğundan katar ağalığına yükselemez, bu vazifeden ya azlolunur, yahut emekliye ayrılırdı.

Yeniçeri Kanunnâmesi:

Yeniçeri sürekli asker olduğu için evlenemez; kendilerine özgü kışlalar (odalar) ya da karargâhlarda oturmak zorundadırlar; debdebe ve tantana gibi askerlik ve mertliğe yakışmayan şeyler kesinlikte yasaktır; yeniçeriler kendi subaylarından başkası tarafından cezalandırılamaz; malûl gaziler belirli bir aylıkla emekliye ayrılır. Yeniçeri sakal salıveremez, kışlasından izinsiz olarak ayrılamaz ve başka bir sanatla uğraşamaz.

Yeniçerilerin sefer ve hazarda daima Padişahın bulunduğu yerde bulunması Kanunnâme gereğidir. Bununla beraber Padişahların bulunmadıkları seferlerde Serdar'ın maiyyetinde Kapıkulu Ocakları'ndan yeterince asker gönderilir. Ancak Ocağın hep birden hareketi kesin olarak Padişahın askerle birlikte sefere gitmesine bağlı yeniçeriliğe mahsus bir özelliktir.[23]

Töreler:

Yeniçeriler, maaşlı yaya askerlerdir. Ancak Osmanlı Devletinin tek asker ocağı değildir. Orta komutanlarının unvanı "çorbacı", komutan yardımcısının da "odabaşı"dır. Ortanın para sandığı odabaşı'nın emrindedir. İdarî işlere bakan görevlinin ünvânı "vekilharç"tır. Ortanın en kıdemlisine "bayraktar"ya da "başeski" denilirdi. Orta'nın aşçıbaşısına "usta", yardımcısına ise "baş karakollukçu"denilmektedir. Yeniçeri subaylarının rütbelerini belirleyen bu ünvanlarda genellikle hünkâra karşı "velinimet" bağlılığı oluşturan isimler seçildiği görülüyor.

Ocak disiplini sağlam olduğu devirlerde yeniçeriler geceleri kışlalarındaki koğuşlarından başka bir yerde yatmazlardı. Yeniçeri erkekliğe yakışmıyacak şekilde süslenemez, askerlik taliminden başka bir şeyle uğraşamaz ve emekliye ayrılıncaya kadar sakal bırakamaz ve evlenemezdi.

Emekliye ayrılan yeniçeriye "oturak" denilir ve kendisine ölünceye kadar emekli gündeliği verilirdi. Evlenip de arkasında dul karı ve yetim evlâd bıraktığında, onlara da her gün birer "fodla" tayın bağlanır ve bunlara ocaklı ağzında "fodla yiyiciler" anlamında "fodla hâran" denilirdi.

Suçlu bir yeniçeri ancak kendi zabitleri tarafından cezalandırılabilirdi. İdama mahkûm olan yeniçeriler asılmaz, başları vurulurdu. Ocaktan kovulmaya "keçe

külâh etmek" denilirdi. Böyle bir ceza verilen yeniçeri, kışla meydanında üstü başı törenle yırtılıp parçalanmak suretiyle kovulurdu.

Yeniçeriler arasında, Ocağın daha kuruluş yıllarında Bektaşilik yerleşmişti. Bektaşiliğin asker hayatına uygun düşünceleri o kadar benimsenmiştir ki yeniçeri Ocağına Hacı Bektaş Ocağı" adı verilmişti. Yeniçerilerin bir ağızdan söyledikleri gülbangta da bu bağlılık özellikle belirir. Gülbang şudur:

"Allah Allah illâllah

Baş uryân, sine püryân, kılıç al kan

Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran

Eyvallah, eyvallah...

Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan

Kulluğumuz Padişaha ayân

Üçler, yediler, kırklar

Gülbang-i Muhammedî, nûr-i Nebî,

Pirimiz hünkârımız Hacı Bektaş-i Velî

Demine, devrânına Hû! diyelim,

Huu!...."

1. Comte de Marsigli, L'Etat militaire de l'Empire Ottoman, ses progrès, sa décadence, c: 1- 2, Amsterdam, 1732.
2. Yeniçeriler gayet muti ve aldığı emri yerine getiren askerlerdir. "Kırkı bir kıl ile güdülür" tabiri haklarında caizdir. Ümid Meriç, Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, s. 92.
3. "Bektaşi tarikati 94'üncü Orta'da ikamet eden ve miralay rütbesinde bir bektaşi şeyhi tarafından temsil ediliyordu." Hasluck, Bektaşîlik Tedkîkleri, s. 133.
4. Köprülü, Türk Saz şairleri, c. 3, s. 405; Sadettin Nüzhet, XVII. Asır Sazşairlerinden Kuloğlu; Jean Deny, Chansons des janissaires turcs d'Alger.
5. Başka bir deyişle Dede Efendi'nin "Rast Kar-ı Nev «Gözümde daim hayal-i canan" bestesini, yahut «"Alişimin kaşları kara" türküsünü mehterhaneden dinlemek mümkündü.
6. Pakalın, c. 3, s. 629.
7. "Yeniçerilik Osmanlıların iliğine işlemiş ve ocaklar asabiyyet-i milliye makamına kaim olarak devâir-i devletin usul ü fürûunu istilâ eylemiş olduğuna nazaran devletin zâtiyyatından ma'düd olmuş idi. Anın ilgasıyla ehl-i islâmın kuvve-i asabiyyesine zaaf geldi". Cevdet Paşa, Tezakir, Tetimme, s. 219.
8. Özbilgen, Mağlubların Zaferi, s. 178-181.
9. R.E. Koçu, Osmanlı Tarihinin Panoraması, s. 62-63.
10. Ağa kapısı Süleymaniye Camii civarında şimdi İstanbul Müftiliği olan yerdi.

11. Kara Murat Paşa (1649-1650), Ağa Yusuf Paşa (1711-1712), Seyit Hasan Paşa (1743-1746), Kalafat Mehmet Paşa (1778-1779), Keçiboynuzu Ağa ibrahim Hilmi Paşa (1806-1807) gibi.
12. Yeniçerilerin cülûs bahşişi bahanesiyle bazı yolsuzlukları, itaatsizlikleri görülünce, Yeniçeri Ağalığına uzun bir müddet Enderun'dan yetişmiş ve Padişahın tam güvenini kazanmış kimseler tayin edilmiştir.
13. Ocağın usûl ve nizamı bozulduktan sonra zaman zaman ocak zorbaları istediklerini seçtirdiler.
14. Bu para evvelce üçer kese akçe iken sonradan on keseye kadar çıkmıştır.
15. Mevsim yaz ve kış oluşuna göre, Eyüp tarafındaki bahçelerde veya Ağakapısı'nda Tekeli Köşkü denilen mahalde olurdu.
16. "Her çarşamba gününde Sadrazam hazretlerini kanun üzere gelir amma bir mahfi arz edeceği var ise çarşamba gününe katlanmayıp her gün oluru gelir". Tevkiî Kanunnâmesi.
17. Tevkiî Kanunnâmesi.
18. "Sâir vüzerayı dahi iki üç haftada bir ziyaret etmesi kanundur" Tevkiî Kanunnâmesi.
19. Başka bir deyişle ağalar Yeniçerilerin haklarını korumak bahanesiyle bütün Ocağı ayağa kaldırıp isyan çıkarmayı başarabilirlerdi.
20. Deniz tarafının inzibatı bostancıbaşılarla kaptan paşalara aitti. Pakalın, Deyimler, c. 3, s. 626.
21. Tevkiî Kanunnâmesi'ne göre «şehirde ve etraf ve cevânibinde nehy-i münkerat (kötü ve meşru olmıyan şeyleri) edip ahzettiği (yakaladığı) sarhoşun dirliği yoğise hadd-i şer'î vurur eğer dirliği var ise zabitine gönderip dövdürür, erâzili şer'le ta'zir ve hapseder ve daima kol dolaşub gezer, ahzettiği mücrimlerden mucib-i salb ve siyaset (asılmak, cezalandırmak) olanları ocaktan değil ise Sadrâzam hazretlerine gönderir, Ocak'dan ise kendi hapsedib katli lâzım geldikte Sadrazamdan istizan belki ferman talep eder. "Ve bu dahi Kanun-i kadimdir ki Yeniçeri ağaları erkan-ı devlet huddamından birini cürümle ahzeylese sahibinin kethüdasına gönderir, sair dirlik eshabını zabitlerine gönderdiği gibi..."»
22. Bu cezalar nakdîdir.
23. Üçüncü Murad devrinde Koca Sinan Paşa Macaristan seferinde sıkışınca Kapıkulu askerinin gönderilmesi için "Ferman-ı âli" sâdır oldu ve Yeniçerilerin bu imtiyazı kalkmış oldu.

79. "Kazan Kaldırmak" nedir?

Yeniçeriler kazan kaldırma hareketlerine niyetlendiklerinde ilk toplantılar hep Orta camilerinde yapılırdı. Kazan kaldırmaya karar verilirken, camide ışıklar söndürülür, tekliflerin kimin tarafından geldiği belli olmaması için karanlıkta konuşulurdu. Ayaklanma sırasında ya rehine tuttukları ya da kendilerine önayak olmak üzere getirdikleri ulemayı da bu camilerde misafir ederlerdi.

Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı Vak'a-yi Hayriye'de Yeni Odalar en kanlı çarpışmalara sahne olmuş, İkinci Mahmud'a sadık kalan kıt'alar ve İstanbul halkı tarafından ateşe verilmiş ve temellerine varıncaya kadar tahrip edilmişti.

Eski Odalar da, olayın arkasından hemen yıktırılmış, en küçük bir nişan bırakılmamıştı. Süleymaniyede Yeniçeri Ağa Kapısı muazzam, muhteşem bir saraydı. Vak'a-yı Hayriye'den sonra Şeyhülislâmlık dairesi yapıldı.

Yeniçerilerin orta ve bölük kazanları kendilerince kutsaldı. Muharebede kazanlarını bayrakları gibi muhafaza ederler, düşman eline geçmesine meydan vermezlerdi. Kazan'ın düşman eline düşmesi o orta için büyük felâket sayılır, orta ve bölüklerin bütün zabitleri azledilirdi.

Kışlanın bakırdan iki ya da üç kazanı vardı. Önemli konuları kazanları etrafında toplanarak görüşürler, kararlarını orada verirlerdi. İsyan halinde orta ve bölük kazanları meydana çıkarılırdı. Siyasî tehdit mahiyetinde kullanılan "Kazan kaldırma" tabiri buradan gelmiştir. Yeniçerilikte "kazan kaldırmak" hükûmete karşı ayaklanmak, isyan etmek demekti. Kazanlar kışlalardan kaldırılıp büyük törenle hareketin başlatılacağı meydana götürülürdü.

Yeniçerilerin orta ve bölük kazanlarından başka bir de Hacı Bektaş-ı Velî'nin içinde çorba pişirip Ocağa yadigâr bıraktığına inandıkları bütün Ocağın timsali olan büyük bir «"Kazan-ı Şerif" vardı. Bu kazan devrilse ya da kaldırılıp yerine su dokülse dünya alt üst olacağına inanılırdı. "Kazan-ı Şerif"e sığınan bir kişi, örneğin bir siyasî mahkûm hatta bir katil bile olsa yeniçeriler tarafından saklanıp, korunurdu.

Kutsal anlam verilen bu Kazan'ın etrafında meşveret yapılır, gazaya giderken de beraber götürülürdü. Nitekim Orta subaylarının rütbelerini belirten «çorbacı, vekilharç, aşçıusta, sakabaşı» gibi unvanları bile yine Kazanlarıyla ilgili bir kavram dizini oluşturur. İşler yolunda gitmezse "Kazan" At Meydanı'na getirilir, etrafında toplanılırdı. Yeterince taraftar bulunursa ya «Kazan kaldırılır» yahut da

yeniçeri Ağası ve diğer erkan Sultan Ahmed Camii'ne çağrılarak "meşveret" edilırdi.

Her "Oda"nın (ya da her yeniçeri ortasının) kazanları kışlalarındaki mutfaklarda dururdu. Kolluklarda bulunan neferlere sabah çorbalarile iki övün yemekleri kazanlar dolaştırılarak dağıtılırdı. Kazanın kulplarından bir sırık geçirilir, sırığı iki kolluk neferi omuzlar, öne de elinde heybetli bir kepçe ile"kepçeci" denilen bir başkarakollukçu geçerdi.

80. Ulûfe nedir?

Ocağa kaydı yapılan bir acemi yeniçeri neferine yevmiye bağlanırdı, buna "ulûfe" denilirdi. İlk devirlerde iki akçe sonraları beş, altı akçeye çıkarılmıştı; Gösterilen yararlıklar, hizmetler karşılığında ulûfeler de on, on beş akçeye kadar artardı. Bu artışlara "terakki" denilirdi. Savaşlarda "serdengeçti" yani "gönüllü" yazılanlar döndüklerinde yevmiye beş, on akçe terakki alırlardı. Akçenin ayarı bozulup alış gücü düşünce yeniçeri yevmiyeleri de yirmi, yirmi beş akçeye kadar yükseldi.

Ulûfe dışında her yeniçeri ortasına ekmek, et, yağ, bulgur ve mum, her nefere de senede bir kat esvab veya bedeli verilirdi. Ulûfeler üç aydan üç aya, yılda dört kez Divân-ı Hümâyûn'da yapılan törenlerle dağıtılırdı. Bu taksitlere "mevacib" denilirdi. Ancak her dört taksitin de adları ayrı idi. Muharrem, sefer ve rebiülevvel aylarına ait birinci taksid Masar (m-s-r), rebiülâhır, cemaziyelevvel ve cemaziyelâhır aylarına ait ikindi taksit Recec (r-c-c); receb, şaban ve ramazan aylarına aid üçüncü taksit Reşen (r-ş-n); şevval, zilkâde ve zilhicce aylarına aid dördüncü taksit lezez (l-z-z) adı verilmişti.

Ulûfe tevzi'i, Osmanlı Devleti'nin siyâsî hayatında önemli bir hadisedir. Çünkü devlet yönetiminin "seyfiyye" cephesinden nasıl görüldüğünün üçer aylık sonuçları demektir. Kapıkulu askerlerinin ulûfe dağıtımı için yapılan törene "ulûfe dîvânı" veyâ "ulûfe telhisi" denirdi. Salı günleri yapılması da kanundu. Kapıkulu askerinin her orta ve bölüğünün ulûfesi ağızları mühürlü ayrı keselere konmuş olarak Kubbealtı yanındaki Hazine Odası önüne küçük tepeler hâlinde yığılan para torbaları Devletin azamet ve şevketini bir kez daha gösterirdi. Bu nedenle İstanbul'a gelen yabancı elçilerin kabul törenleri de aynı güne raslatılır ve kendisine seyrettirilirdi. Böyle törenlere "Galebe Dîvânı" denilirdi.

Ulûfe Dîvânı sabahı Sadrâzam ve yeniçeri Ağası'nın dahil olduğu Dîvân erkânı ile birlikte yeniçeri efendisi, katar ağaları gibi Ocak erkânı da sabah namazını Ayasofya'da kılarlardı. Yeniçeri Ağası'nın muavini olan kul kâhyası, çorbacıbaşı, odacıbaşı rütbesindeki zabitleriyle birlikte her ortadan seçilen karakollukçular ve ulûfe almaya gelmiş yeniçeriler namazdan saraya dönen Sadrâzam ve diğer erkânı Ortakapı'da selâmlarlardı.

Dîvân-ı Hümâyûn toplandığı sırada yeniçerilere "çorba, pilâv ve zerde"den oluşan bir yemek verilirdi. Saray mutfaklarından Ortakapı'ya gelen lengerler, kul kâhyasının işaretiyle yeniçeriler tarafından Birinci Avlu'ya taşınır, orada sofralar kurularak yenirdi.

Yeniçerilerin çorba içmeğe başlaması askerin itaatini belli ederdi. Çorbanın içilmemesi ise devletin en yüksek makamı olan Dîvân'ı bazı işlerin yolunda olmadığı yolunda uyarmak anlamındaydı. Böyle durumlarda ne istedikleri sorulur ve istekleri yerine getirilirdi.

Torba taşıma işi bitince Dîvân tatil edilir. Sadrazam askerin maaşının verilmesi için Padişahtan izin isteyen bir telhis yazardı. Padişah da telhisin üzerine kendi eliyle "Verilsin" diye yazardı. Padişahtan izin çıkınca "katar ağaları" rütbe sıralarına göre Dîvân-ı Hümâyûn'a gelirler, Sadrâzam ve Dîvân üyeleri onları ayakta karşılardı. Katar ağaları birer birer Sadrâzamın eteğini öpüp el kavuşturarak karşısında ayakta saf olurlardı. Başçavuş ağa kollarını göğsünün üstüne çaprazlama kavuşturarak yeniçeri gülbankini okuyup "-... Hû diyelim, hû" diye bitirince bütün yeniçeriler gök gürlemesi gibi hep bir ağızdan "Hûuuu!" çekerlerdi. Sonra başçavuş yeniçeri ortalarını rakkamlı isimleri ile "-Birinci Orta" diye teker teker çağırır, karakollukçular "Burada" deyince başçavuş "Haydi!" der, çorbacılarının nezaretinde koşa koşa gelirler, torbalarını omuzlayıp yine koşa koşa götürürlerdi. Ulûfe önce yaya, sonra süvâri ocaklarına orta ve bölük sırasıyla verilirdi.

Yalnız "Genç Osman Vak'ası"na karışmış 65. orta sıra gelince ses verilmez, üçüncü kez tekrarlandığında "Yoktur!" denilirdi. Bunun üzerine başçavuş "Yok olsun!" der, bütün yeniçeriler bir ağızdan "Yok olsun!" diye bağırırlardı. Dağıtım sona erince Padişah tarafından Sadrâzama bir hatt-ı hümâyûn ile "devir kürkü" denilen samur, defterdarlara biri kürklü diğeri sâde hil'atler gönderilirdi. Daha sonra bütün Dîvân üyeleriyle birlikte Padişaha arza gidilir, askerler de para torbalarıyla birlikte kışlalarına dönerlerdi. Kışlaya dönüş de, tantanalı bir alayla olur ve İstanbul halkı tarafından izlenirdi. Osmanlı Padişahları Birinci Orta'nın bir numaralı neferi sayıldıklarından Ulûfe tevzi'inin üçüncü günü Padişah yeniçeri neferi kıyafetiyle kışlaya gelir, Birinci Orta'nın "Taht Odası"nda bulunan tahta oturur, kethüdâbey bir kese içinde üç aylık neferlik maaşını getirir, Padişah da keseyi açar, içine bir avuç altın koyarak askere bahşiş olarak dağıtılmasını söylerdi.

81. Kapıkulu Süvarileri kimlerdir?

Kapıkulu süvarileri, önemlerine göre Sipah, Silahdar, Sağ Ulûfeciler (Ulûfeciyan-ı Yemin), Sol Ulûfeciler (Ulûfeciyan-ı Yesar), Sağ Garipler (Gureba-i Yemin), Sol Garipler (Gureba-i Yesar) olmak üzere altı bölüktür. Bu sebeple "Altı Bölük Neferâtı" olarak da isimlendirilirler. İlk ikisine "Yukarı Bölükler", ikinci ve üçüncüye "Orta Bölükler", son ikisine de "Aşağı Bölükler" denirdi.

Yukarı ve orta bölüklerin neferâtı Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı koğuşlarından, aşağı bölüklerinkiler Edirne Sarayı'ndaki Enderun'dan ve savaşlarda yararlık gösterenler arasından seçilirdi.

Süvari bölüklerine yaya kapıkulu Ocaklarından da efrad alınırdı. Buna "bölüğe çıkma" denirdi. Çıkma münasebetiyle özel törenler yapılırdı. Aşağı Bölüklere kapıkulu süvarilerinin yetişkin oğulları da alınırdı.

Kapıkulu süvarilerinin komutanlarına "Altı Bölük Ağaları" denirdi. Bölük ağalarından biri, bir yukarı bölüğün ağalığına yükselirse, bölük halkından bir bölümü de onun terfi ettiği bölüğe geçerdi.

Kapıkulu yayalarından mevkice yüksek, nüfuz bakımından onların altında olan Kapıkulu Süvârileri'nin yevmiyeleri en az 14 akçe en fazla 90 akçeye kadar çıkardı. Ancak Gurebâ bölükleri hariç, süvariler gündeliklerinin her 5 akçesi için bir atlı hesabıyla üç-beş de atlı beslemek zorundaydılar.

Bölük ağaları ile maiyetleri dışındakiler savaş eğitimi yapmak ve atlarının muhafaza ve bakımı için Bursa, Çorlu, Edirne gibi bol otlaklı yörelerdeki kışlalarda bulunurlar, İstanbul'a ancak üç ayda bir ulûfelerini almak için gelirlerdi. Bununla beraber örneğin cizye toplamak gibi özel görevlerle eyâletlere de gönderilirdi.

Kapıkulu süvarileri silah olarak pala, mızrak, kılıç kullanırdı. Kapıkulu süvarileri arasında en itibarlısı Fâtih Sultan Mehmed zamanında kurulmuş Sipah bölüğü idi. Bayrağının renginden dolayı "Kırmızı Bayrak" da denirdi. Kendi içinde 300 küçük bölüğe ayrılmıştır. Padişahın maiyet askeri olan "Sipahi"ler savaş alanında merkezde bulunur, Padişah çadırını korurlardı.

"Sarı Bayrak" denilen Silahdar Bölüğü sefer sırasında yolları açar, köprüleri tamir ettirir, Padişah otağının kurulacağı yerleri hazırlardı. 200 küçük bölüğe ayrılmışlardı. Barış zamanında Padişahın yanında halka para serpmek, Padişah

tuğlarını taşımak gibi görevleri de vardı.

"Yeşil Bayrak" ve "Alaca Bayrak" olarak bilinen ulûfeci bölüklerine Padişahın sağında ve solunda yürümelerine göre "Ulûfeciyân-ı Yemîn" ve "Ulûfeciyân-ı Yesâr" denirdi. Bunlardan Sağ Ulûfeciler 105, Sol Ulûfeciler ise 100 küçük bölüğe ayrılmıştı. Görevleri Hazineyi korumaktır.

Gurebâ Bölükleri'nin görevi "Sancak-ı Şerif" ve Padişah sancaklarını muhafaza etmekti. Gurebâ Bölükleri kendi içlerinde 100'er bölüğe ayrılmışlardı. Her iki bölüğün bayraklarının renkleri farklıydı.

Kapıkulu süvarilerinden suç işleyenlerin cezaları suçun büyüklüğüne göre dayak, hapis ve idam şeklinde olurdu. On sekizinci yüzyıldan itibaren değer ve itibarları kalmayan Kapıkulu Ocakları'nın merkez süvari bölükleri de Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra İkinci Mahmud tarafından lağvedildi.

82. Topçu Ocağı nedir?

Yeniçağlar sonuna kadar orduların taarruz ve sınır kaleleri ile sabit istihkâmların savunma güçleri sahip oldukları top sayısıyla ölçülürdü.

Osmanlı ordusunda top ilk önce Kosova Savaşı'nda (1389) kullanıldı. Fatih döneminde Yeniçeriler tüfekle donatılmıştı. Yine Fatih'in ordusunda omuzda taşınabilen (günümüzdeki bazuka gibi!) küçük toplardan, Konstantinopolis'in kuşatmasında Edirne'den öküzlerle çekilerek getirilenlere kadar her çapta top vardı. Dahası Fatih, Balkanlardaki harekâtı sırasında ulaşılamaz kayalık bölgelerdeki kaleleri ele geçirmek için, dağ tepelerinde de top döktürmüştür.

Sonraki yüzyıllarda Çaldıran (1514), Mercidabık (1516), hatta Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde ve Mohaç (1526) gibi ünlü meydan savaşlarında sahra topçusu belirleyici rol oynadı.

Oysa Ankara Meydan Savaşı'na top götürülmemesi ya da I. Viyana Kuşatması'nda ağır kuşatma topçusunun yokluğu neticeleri olumsuz kılmıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Batı topçuluğunda "Gribeauval sistemi" denilen devrimin yapılması ve "sürat topçuları" gibi yeniliklerin ortaya çıkması ise Osmanlı yöneticilerinin önüne askerlik alanında "Batı'ya yetişme" meselesini getirmiştir.

Topçu Ocağı arşiv vesikalarında "Cemaat-ı Topciyan-ı Dergâh-i Âli" olarak da geçer. Aslî görevi "top imâl etmek" ve savaşta "endaht (top atışı) yapmak"dır. Her ne kadar topçular yaya askerler içinde yer alırsa da, "teknik" bir sınıf olan Topçu Ocağı'nın kuruluşu Yeniçeri Ocağı'ndan epey sonradır.

Bütün Kapıkulu Ocakları gibi, Topcu Ocağı efradı da Acemi Ocağı'ndan sağlanır. Fatih Sultan Mehmed kanunnâmesiyle ölen topçuların oğullarının da "kuloğlu" sayılarak bu Ocağa alınmaları öngörülmüştür.

Ocağın genel mevcudu On altıncı yüzyılda 1.100 iken On sekizinci yüzyılda 5.000 kişi dolayındadır. Ocak, Ağa Bölüğü ve Cemaat Ortaları olarak iki kısımdır. Ağa Bölüğü'ne "Birinci Cemaat" denir ve beş bölükten oluşur. Cemaat Ortaları ise (On yedinci yüzyıl sonlarında) 67 ortadan oluşuyordu.

Topçu kışlaları ve top imalâthanesi İstanbul'da Tophane semtindeydi. Atış efrâdı belli günlerde endaht (atış) tâlimleri yaparlar, Ocak amiri topçubaşının (sertopî'nin) gözetiminde çok sıkı bir eğitim görürlerdi.[1]

Topçubaşı, Tophane ve Beyoğlu semtlerinin güvenliğinden de sorumluydu.

Topların ve güllelerin nakilleri Top Arabacıları'na ait idi. Hafif toplar deve ve beygirlerle, ağır toplar ise arabalarla taşınırdı. Ancak gerektiğinde yaya, müsellem ve yürük gibi geri hizmet birliklerinden de yararlanılırdı. Nakli güç yerlerde ise seyyar top dökümhaneleri kurulurdu.

Taşrada maaşlı topçulardan başka timarlı topçular da vardı. Topçular sefere cebecilerin önünde giderlerdi. "Top otu" tabir olunan barut ise değişik bölgelerden "barut eminleri" aracılığıyla sağlanırdı.

1. Girit savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'ndan geçmek isteyen Venedik Donanması kıyıdan açılan ateşle durdurulmuş ve bu atışlardaki başarıları batı kaynaklarına geçmiştir.

83. Mehterân nedir?

Mehterhane Yeniçeri Ocağı'nın parçası sayılır. Bütün İslâm devletlerinde hükümdarlık simgesi olarak "tabılhane", Osmanlılar'da "Mehterhane" adıyla kuruldu.

Mehterhane'nin, Anadolu Selçuklu Sultanı III. Keykubad'ın Osman Gazi'ye "Beylik" verdiğini belirtmek üzere tabl (davul) ve alem gönderdiği ve 1299 tarihinde kurulduğu kabul edilir.

Mehterhanenin amiri olan mehterbaşı zurnazenbaşı, yardımcısı olan tablzenbaşı, başmehter ağa, zilzenbaşı, boruzenbaşı ve nakkarezenbaşı üzerlerine al renkli çuha biniş ve çakşır, ayaklarına sarı mest giyerler, başlarına da yine al destar sararlardı. Mehter başçavuşu kapaklı kollu, sarı dar entari ve sarı mest giyer, başına yeşil destar sarardı. Diğer mehterân lacivert ya da siyah renkli çuha biniş ve al renkli çuha ya da bez çakşır, ayaklarına da al mest giyerler, başlarına yeşil destar sararlardı.

Savaşta askerî düzende, saflar hâlinde yürüyen mehterin heybet veren bir görünüşü vardır.[1] Padişah seferde iken mehter takımı iki misline çıkarılır ve saltanat sancaklarının arkasında durup tabılhane çalarak konak yerine kadar giderler, her ikindi zamanı Otağ-ı Hümayun (eğer Padişah katılmamışsa Serdar-ı Ekrem'in çadırı) önünde nevbet vururlardı.

Mehterin aynı makamdan birçok parçayı ard arda çalmasına "nevbet vurma" denirdi. Nevbet vuracak mehterân, nakkareciler bağdaş kurmuş, diğer sazlar çalanlar da ayakta yarımay biçiminde dizilirlerdi. Mehterbaşı elinde çevgân olarak yarım halkanın ortasında durur. İçoğlan başçavuşu'nun "Vakt-i sürür ü safa mehterbaşı, hey hey" diye bağırmasıyla nevbet vurulmağa başlardı. Nevbet, gülbank çekilerek dualarla bitirilir, sonra mehterler "temennâ" ederlerdi.

Önceleri günde beş kez her namazdan önce nevbet vuran Mehterhâne-i Hâkâni, Fatih Sultan Mehmed döneminde yalnız ikindi namazlarından önce çalmaya başladı. Bunun dışında cülûslarda, kılıç alaylarında, zafer müjdesi geldiğinde, arife Dîvânlarında, şehzade ve sultanların doğum ve sünnet düğünlerinde de çalardı. On yedinci yüzyılın sonunda ve On sekizinci yüzyılda Topkapı Sarayı'nda Demirkapı denen yerde, ayrıca Eyüpsultan, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Rumelihisarı, Yeniköy, Kavak, Beykoz, Anadoluhisarı, Üsküdar gibi semtlerde geceleri yatsı namazından sonra ve halkı sabah namazına kaldırmak için güneş doğmadan hemen önce nevbet vurulur,

Böylece subaşılar ve kadılar uyandırılırdı.[2]

1. Sultan IV. Murad'ın huzurunda yaptıkları işin önemini Mehterbaşı: "Bizim hizmetimiz Padişahımıza her ân lâzımdır. Bir yere gitse mehabet, şevket, şöhret için dosta düşmana karşı tabıl, kudüm, nefîr döğdürerek gideriz. Cenk yerinde gazileri teşvik ederiz, askeri cenge kaldırmağa sebep oluruz. Saz ve söz adamın ruhuna sefa verir." diyerek açıklamıştır. Koçu, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi. Esnaf Alayı, c.1.
2. Evliyâ Çelebi, (Gökyay) Kârhâne-i mehterân-ı Yedikule, c. 1, s. 297.

84. Tımarlı Sipahiler kimlerdir?

"Timarlı sipahi" atlı asker anlamına gelir. Dirlikler şahsî mülk sayılmadığından miras yoluyla geçmez. Ancak ölen sipahinin oğluna rüçhan hakkı tanınır ve onun lehine tercih yapılır. Oğlu yoksa timarı alaybeyi'ne tevcih edilirdi. Ancak sipahilik yerli bir asâlet sınıfı oluşturmaz. Zira dirlikler şahsın kendisine değil, görevine bağlı olarak verilmektedir. Nitekim sefere katılmayan sipahilerin dirlikleri geri alınır ve yeni bir beratla başka birine verilinceye kadar el konulurdu.

Muhtelif sebeplerle yararlıkları görülen timar ve zeâmet sahiplerinin dirlikleri büyütülerek hatta has seviyesine çıktığı olurdu. Böylece cebelü asker sayısı da arttırılmış ve Hazine'den fazla harcama yapılmadan Ordu-yi Hümâyûn'un büyük bölümü hazırlanmış olurdu. Devlet topraklarının çok genişlemesi timarlı sipahi sayısının çoğalmasına sebep oldu. Nitekim On altıncı yüzyılda Rumeli eyâletlerinde yaklaşık 75 bin, Anadolu eyâletlerinde de 92 bin süvarilik sipahi ordusunun hazır tutulması sağlanmaktadır.

Timar sistemi bir yönüyle devlete ait toprakların işlenmesini sağlarken, diğer yönüyle de devletin atlı asker ihtiyacının temin eder. Tımar sahipleri, tasarruf ettikleri yerin yıllık gelirine göre sayıları tesbit edilen "cebelü" denilen atlı askerlerin iaşe, silâh, miğfer, zırh ve bineklerini sağlamak zorundaydılar. Tımarların yıllık gelirleri sahibinin hizmet kıdemine göre 10.000-19.999 akçe arasında olurdu. Timar'ın "kılıç" denilen ilk 3.000 akçesi bu yükümlülük dışında tutulmuştur.

Yıllık geliri 20.000-99.999 akçe arasında olan dirliğin adı zeâmet'tir. Zeâmetin de ilk 20.000 akçesi dışında timarın her 3.000 akçesi, zeâmet ve hasların her 5.000 akçesi için dirlik sahipleri "cebelü" denilen tam teçhizatlı ve atlı bir asker hazırlamak ve birlikte savaşa gitmek zorundaydı. Dirlik sahipleri bu hizmetlerine karşılık vergiden muaf tutulurlardı.

Merkezden gelen sefer emrini beylerbeyiler sancak beylerine, onlar da alay beylerine iletirler ve sipahilerin istenilen bölgede toplanmaları sağlanırdı. Özürsüz olarak sefere gelmeyenlerin dirliği iptâl edilirdi.

Timarlı sipahilerin onda biri bulundukları bölgenin muhafazasını ve asayişini sağlamak, gidenlerin yedeklemek için dönüşümlü olarak sefere giderdi. Sefere giden sipahiler arasından "harçlıkçı" adıyla seçilen bazıları bölgelerine dönerek savaştakilerin timar gelirlerini alıp getirirdi.

Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 37.500 civarında timar bulunmaktadır.[1] Bunların 28.000'inden 70-80.000 kişilik bir sipahi kuvveti çıkarılmakta ve 10.000 timar sahibi sınır kalelerine cebelü toplamaktadır. Oysa bu sırada Kapıkulu askeri mevcudu 28.000 civarındadır.

Kaptan Paşa eyâletinde denizle ilgili görevleri olan kimselere de tımar tevcih edilmekteydi. Donanma sefere çıkacağı zamanlarda, tımarlı sipahilerde uygulanan yöntemin benzeri olarak, bu sancakların sancakbeyi ve alaybeyilerine hükümler gönderilir, timarlı sipahileri denize açılmak üzere tüfenkçi cebelüleri'yle kendilerine belirlenen iskelelerde hazır olmaları istenirdi. Böylece Osmanlı Devleti, savaş sırasında 70-80 bin kişiyi bulan bir süvari kuvveti yanında yeterli sayıda bahriye silahendazına (deniz piyadesi) da sahip oluyordu.

Her eyâlette timar ve zeâmet sahiplerinin isimleri ve dirliklerinin yerleri timar defterdarlarının tuttuğu timar defterlerinde ve timar kethüdâlarının tuttuğu zeâmet defterlerinde saklanmaktadır. Buralarda tutulan kayıtların aslı Hazine'deki Arazi Defterleri'nde bulunurdu.

Sefer sırasında Beylerbeyi bu defterlerin bir suretini beraberinde götürerek yoklama yapar, kaçakları tespit eder, Merkeze bildirilerek münhalleri doldururdu. Bu tevcihler genellikle merkezce kabul olunurdu. On altıncı yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra beylerbeyiler merkeze sormadan da tımar tevcihi yapmışlardır. Bu tezkiresiz timarlara da "kılıç timar" denirdi.

1. (1527) yılı tahrirlerine göredir. Aynî Ali Efendi 1607 yılında 105.339 atlı asker çıkartan 44.404 timar bulunduğunu söylüyor.

85. Akıncılar kimlerdir?

On altıncı yüzyılda Rumeli'de 40.000 kadar akıncı bulunmaktadır. Akınlara en az 8-10 bin akıncı iştirâk eder. Bazan birçok namlı beylerin sancakları altında 40-45 bin kılıç toplanır.Başlarına samur yahut kaplan derisi altın suyuna batmış turna ve balıkçıl kuşu telleriyle ve altın tellerle süslenmiş kalpaklar koyarlar. Omuzlarına birer çift büyük karakuş ve kartal kanadları takarlar. Kıymetli eğer takımları vurulmuş, alınları sorguçlu ve turna telli atların üzerinde dolu dizgin giderlerken bu kanat heybet ve haşmetle açılır. Bütün silâhları yay ve ok, kılıç ve hançer, mızrak ve kalkandır. Zırh giymezler. Akın devamınca at üstünden inmezler. Kısa molalarda at üstünde uyurlar. Günlük yiyeceklerini akın ettikleri memleketten bulacaklardır. Akın yirmi gün, iki ay ve daha fazla sürebilir.

Rumeli paşaları da kendi kapıkulları arasından bazı şehbaz yiğitleri akıncılara benzeterek giydirip kuşatırlardı.[1]

Akıncılar genellikle evlenmezlerdi. Sınır palanga ve kalelerinin gerisindeki şehir, kasaba ve köylerden bir kız alanlar da ekseriya neslini idâme kaygusile alır, hayatı palangasında ve kalesinde geçerdi.

1. Meselâ Solakzade Hemdemî Efendi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Nahcivan seferine iştirâk eden Rumeli Beylerbeyisi Mehmed Paşa'nın askerlerini şöyle tasvir ediyor: «Ol gün, Rumeli beylerbeyisi Mehmed Paşa Rumeli'nin kaplan postlu, kurd derisi taçlı, birer karış mahmuzlu, tekne kalkanlı, elleri kostaniçalı, gömgök, demire müstağrak, al kızıl bayraklarla arâste ve pîrâste bir alay tertib edip orduyu hümayuna vasıl oldu...»

86. Azaplar kimlerdir?

Osmanlı ordusunun hafif okçu piyade kuvvetleri sayılan azeblerin kuruluşu Yeniçeri Ocağı'ndan öncedir. Sonraları savaşta düşmanın ilk hücumunu karşılayan öncü piyade kuvveti olmuşlardır.

On altıncı yüzyıl ortalarından itibaren de "orta" denilen bölüklere ayrılmış, her ortada reis, odabaşı ve bayraktar denilen zâbitleri bulunan kale muhafızı olarak kullanılmışlardır. Komutanları "azebler Ağası", yardımcısı da "azebler kâtibi"dir. Azebler, beylerbeyinin emrindedir. Kalelerin dâimi muhafızları arasında azebler vardı.[1] Kale muhafazasından başka köprücülük ve lâğımcılık gibi geri hizmetleri de yaparlardı. Kale ve deniz azebleri diye iki sınıf daha oluşturuldu.

Azap askeri örgütü "yaya", "kale" ve "bahriye" azapları olmak üzere üç sınıftı. On altıncı yüzyıl ortalarına tüfeğin yaygınlık kazanmasına kadar savaşlarda okçu, yaya, eyâlet askeri olarak önemli etkinlik gösterdiler.

Savaş sırasında "azap çağırmak" denen yöntemle yirmi ya da otuz haneye bir azap düşmek üzere, bekarlar arasından toplanırlardı. Diğer hanelerin halkı bunların masraflarını temin ederlerdi. Azap askeri, sefer sırasında tüm vergilerin dışında tutulurdu.Yaya azaplar yalnız sefer sırasında askere çağrıldıklarından barışta aylıkları kesilirdi. Kale azapları ise devamlı asker olduklarından görevli oldukları kalelerde yatıp kalkarlardı. Sayıları kalelerin ihtiyacına göre değişirdi. Gerektiğinde köprücülük ve lağımcılık gibi istihkam işlerinde de görevlendirilirlerdi. Ulûfe ya da (yer açıksa) tımar verilirdi.

Kale azaplarının gündeliği 5 akçe, deniz azaplarının gündeliği 7 akçe idi. Azaplar vergi vermezlerdi.[2]

1. Azeb henüz evlenmemiş bekâr demektir.
2. Azeb teşkilâtı II. Mahmud tarafından kaldırılmıştır.

87. Osmanlı ordusunda gayrimüslim asker olmuş mudur?

Osmanlı devleti gayrimüslim uyruklarının insan gücünden askerî hizmetlerde yararlanmak için bunların bir kısmını kale muhafızlığı, derbentçilik benzeri asayiş sağlamak üzere, diğerlerini de Ordu'nun hayvanlarını bakmak gibi ve yetiştirmek geri hizmetlerde ya da yol yapımı, kale, köprü tamiri gibi destek hizmetlerinde kullanmışlardır. Bunların komutan ve subayları Müslüman olurdu.

Martulozlar

Sarp geçitlerde asayişi ve özellikle Bosna ve Macaristan sınırına yakın kalelere gerekli muhafızların bir kısmını sağlamak için hıristiyanlar arasından seçilen ve maaşlı askerlerdir. Örgütlenmeleri ile teçhizat ve dirlik gibi hususları diğer muhafız askerler gibidir. Kalelerde tamamen hırıstiyan muhafız martuloz[1] bölükleri oluşturulmuştu. Yalnız martulosların zabitleri ve özellikle başkumandan sayılan olan ağaları Müslümandı. Genellikle inzibat hizmetlerinde kullanılmışlardır.[2]

Martulosluk başlangıçta yalnız Rumlara mahsus iken sonraları diğer hıristiyan reâyâ da karışmıştır. Hatta Bosna hudut kalelerinde görevli martuloslar daha sonra tamamen Müslüman oldukları halde Martulosan olarak anılmışlardır.[3]

Voynuklar

Voynuklar[4] bir bölümü "voynuk beyi"nin yönetiminde "seferli voynuklar" ve diğeri de voynuk seraskerinin buyruğunda "çayır voynukları" olarak örgütlendirilmişlerdi. Böylece devlet fethedilen toprakların insan gücünden yararlanmış oluyordu.

Sefer voynukları seferde ordu atlarına bakarlar, savaşlara katılır; çayır voynukları ise Has Ahır için ot biçer, Has Ahır atlarını otlatır ve eğitirler. Has Ahır'da ve çayır hizmetlerinde çalışan voynukların kayıtlarını "voynuk kâtibi" denilen görevli tutardı.

Rumeli'de Bosna ve Bulgaristan'daki her gayrimüslim köyünde 8-25 arasında voynuk bulunurdu. At bakımı bir ekip işi olduğundan kanunnâme gereği üç voynuk, bir "gönder" oluşturur ve gönderler sıra ile sefere giderlerdi. Bunlardan nöbeti gelenler tırpanları ve atlarıyla, bir bölüm voynuk da yaya olarak hizmet verirdi. Voynuklar, her türlü cizye, ispenç, avarız ve rüsumdan muaftı.

Voynuklara hizmet karşılığı verilen küçük çiftliklere "baştina" denirdi. Bu

topraklar parçalanamaz, miras bırakılamaz, devredilemez ancak ölen bir voynuğun yerine oğlu, kardeşi ya da bir akrabası atanabilirdi.

Yöre voynukları çeribaşının emrindedir. Ancak her köyde "pirimkür" ve "ligatör" denilen tümü Hıristiyan olan küçük subaylar vardı. Bununla beraber voynukların çeribaşıları Müslümandır. Voynuk çeribaşılarınan hafif suçları cezalandırma yetkileri vardır. Ancak ağır suçlar sancakbeyi tarafından cezalandırılabilir. Voynuk çeribaşıları Voynuk Beyi'ne, o da Mirahur Ağası'na bağlıdır.

Cerahorlar

Paralı fakat geçici olarak geri hizmetlerde kullanılan gönüllü Hıristiyan askerlerdir. Bunlar cebren ya da gönüllü olarak toplandıkları gibi, avârız vergisi karşılığı olarak da çalıştırılabilirlerdi. Eyâlet askeri statüsünde olduklarından kaçma olaylarını önlemek için cerahorlar kefalete bağlanırdı. Kale, yol, köprü tamiri tâmiri, araç, gereç nakliyesi gibi ağır işlerde çalıştırılırlardı. Savaştan sonra aylıkları kesilir[5] ve memleketlerine gönderilirlerdi.

1. Martolos da denilir.
2. Ercan, Osmanlı Askerî Kuruluşlarından Voynuk Örgütü, Birinci Askeri Tarih Semineri, s. 125.
3. Pakalın, c. II, s. 410.
4. Kelimenin aslı Bulgarca'dır.
5. On altıncı yüzyılda 4 akçe yevmiyeleri vardı. Abdülkadir Özcan, Cerehor, İ.A. (Diyanet), c. 7, s. 393.

88. Osmanlı devletinin donanma gücü nasıldır?

Osmanlı askerî ıstılahatında Tersane, devletin bahriye işlerinin yönetildiği resmî daire, çağdaş bir benzetmeyle "Osmanlı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâhı" gibidir. Kaptan Paşa'nın (aynı zamanda evi olarak kullandığı) resmî makamı «Dîvânhane» de buradadır. Donanma da buraya bağlıdır. Bahar seferlerine çıkarken yapılan törene kaptan paşa buradan katılır. Kısacası Tersane-i Âmire ve Donanmâ-i Hümâyun birbirinden ayrılamaz.

Dolayısıyla Donanma-yı Hümayun'un ve Tersane-i Âmire'nin en büyük amiri Kapudan Paşa'dır ("kaptanpaşa, kaptan-ı derya" da denir). Bahriye ile ilgili bütün tayinleri yapma, hüküm yazma ve tuğra çekme yetkisi vardı. Kaptanpaşa Eyâleti'ne bağlı zeamet ve tımarların dağıtımını kendi yapar ve Derya Kalemi'nde kayıt edilirdi.

Başlangıçta "deryabeyi" denilen ilk Osmanlı derya kaptanlarının rütbesi sancakbeyi derecesinde idi. Derya kaptanlarına Gelibolu Sancak Beyliği verilirdi. Osmanlı mirî tersanesi İzmit'ten Gelibolu'ya taşındıktan sonra deryabeylerine "kaptan-ı derya" denmeye başlandı.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın döneminde (1533/34) derya kaptanlığı "beylerbeyi" rütbesine yükseltildi ve "Cezâir-i Bahr-i Sefid" (Akdeniz Adaları) ile Cezaîr-i Garb birleştirilerek yönetimi Kaptanpaşa Eyâleti adıyla kaptanpaşalara bırakıldı. On altıncı yüzyılın sonlarında vezirlik[1] pâyesiyle atanan kaptan-paşalar, İstanbul'da iseler; Dîvân-ı Hümayun toplantılarına katılırlar ve her cuma günü Sadrâzam'la görüşürlerdi.[2]

Kaptan Paşa'nın yanında ilkbahar seferleri sırasında bir Donanmâ-yı Hümâyûn kadısı ve bir tercüman bulunur, gittiği yerlerde davalara bakar, bahriye ve yönetim ile ilgili konularda Padişah adına ferman çıkartıp, tuğra çektirirdi. Bu fermanlar dönüşte nışancı tarafından tetkik ve kayıt edilirdi.

Eğer gemilere piyade askeri de bindirilmişse, seferin sorumluluğu verilen bir vezir Donanmaya "serdar" tayin edilirdi.

Kaptanpaşalar, denetimlerinde kaptanpaşalık alameti olan sedef kakmalı âsâyı yanlarında bulundurur, fakat Sadrâzamların tersâneyi teftişlerinde saygı ifadesi olarak âsâ'yı kendisine verirlerdi.

On yedinci yüzyılda kaptanpaşa'nın haslarından 888.500 akçe, adalardan 5.600.000 akçelik geliri vardı. Ayrıca atadığı memurlardan "câize" alırdı. Fakat

bu gelirlerine karşılık seferden dönüşlerinde İç Hazine için 1.600.000 akçe "döşemebaha"; Padişaha, valide sultanlara, kadın efendilere hediyeler getirirlerdi. Ve her sefere çıkışta iyi yetişmiş, 1.000 cebelû götürmeleri, başka bir deyişle hazır bekletmeleri gerekliydi.

Tayin olan Kapudan-ı Derya Sadrâzamın huzurunda hil'at kürk giydikten sonra törenle Tersâne-i Âmire'ye gidip göreve başlardı.

Kaptan-ı derya esas görevi, Donanma'yı her yıl ilk baharda Akdeniz seferine çıkarıp Kasım ayında İstanbul'a dönerek kıyılar, adalar ve açık denizlerde devletin egemenliğini sağlamaktır. Ayrıca Tersâne-i Âmire'de gemi yapım ve tamir, bakım çalışmalarını da yönetir.

1. İkinci Selim devrinde derya kaptanlarına "vezirlik" verilmeye başlanmıştır.
2. On yedinci yüzyıldan sonra kaptanpaşalık beylerbeyi rütbesinde olanlara ve genellikle vezirlere verildi.

89. Osmanlı'da hangi eğitim kurumları vardır? Eğitim sisteminin unsurları nelerdir?

a. Sıbyan Mektebleri

Sibyan mektebleri çoğunlukla Padişahlar, devlet erkânı ve hayır sahipleri tarafından cami, medrese, imaret ve çeşmelerle birlikte yaptırılırlar. Hayrat anlamında olduklarından fakir çocuklarının yiyecek ve giyimleri için kurulmuş vakıfları da vardır.[1]

Sıbyan mekteplerinde küçük çocuklara okuma, yazı yazma (hüsn-i hat), Kur'ân hıfzı, dinî bilgiler, âdâb (toplum içinde davranışlar) ve a'mâl-i erba'a (dört işlem) öğretilmektedir. Bununla beraber cami ve mescidlerde de her yaştaki "ümmî (analfabet)"lerin öğrenim imkânları vardır.

Sıbyan mekteplerinde öğretim yaşlı bir hocanın ya da mahalle imamının yönetiminde yapılırdı. 4 ilâ 7 yaş arası erkek ve kız çocuklar, namaz sûrelerini ezberlemeyi ve Kur'ân'ı sökmeyi sağlayacak en az 2-3 yıl sürebilen bir eğitime başlarlardı. Elifbâ'dan harfleri tanımak ve kelimeleri okumak öğrenilir ve "Amme" cüzü[2] ile devam edilirdi. Kur'ânı düzgün okumak için «tecvid» ve onunla birlikte yazı, ilmihal, hesap da öğretilirdi. Okumada ilerlemiş, hafızlığa başlamış öğrenciler, küçüklerin «kalfa»lığını (nezaretçi ve alıştırıcı) görevini yaparlardı.

Sıbyan mektebleri sabah erken saatte başlar, ikindi ezanına kadar devam ederdi. Öğrenciler arasında sınıf ayırımı yoktur. Hoca aynı düzeydeki öğrencileri bir araya toplar, hepsine aynı mekânda ve tek bir sınıf olarak ders gösterirdi. Ders araları olmadığından teneffüs de verilmez. Hoca bir kısım talebe ile meşgul olurken, diğerleri arasında istiyen çalışır, arzu eden yazı yazar ya da isterse gürültü çıkarmamak şartıyla boş oturup istirahat ederdi. Yalnız öğle üzerleri yemek tatili vardır. Bu süre içinde öğle namazı da kılınırdı. Çocuklar mahalle içinde mektebe yakın yerlerde oturdukları için yemeklerini evlerinde yerler, sonra mektebe dönerlerdi.

Okula başlamak için belirlenmiş bir yaş yoktur. Çocuk, olgunluğu yeterli görülen yaşta iken okula başlar.[3] Diğer taraftan öğrenimin 12 ay aralıksız devam etmesi ve iki ardışık yıl arasında yapay "ders yılı" ayırımı bulunmaması, öğrencilerin senenin istedikleri bir ayında okula başlayabilmesi de önemli özelliklerdir.

Sıbyan mekteplerinde de çocuklara Kur'ân'ın kısa sûreleri ve dinî bilgiler ezberletilerek hafızası güçlendirilir. Okuma ve ezberleme yöntemleri melodik diziler biçimine getirilmiştir. Çocuklar sallanarak hep birlikte bu ritme katılırlardı. Çağdaş eğitim tekniklerinin diliyle söylenirse, bu yöntemde "müzik ve hareketin yarattığı ritm duygusu"ndan yararlanılmaktadır. Hat örneklerinden kopyalar yaptırılarak da taklit kabiliyeti geliştirilir.[4]

Taş mekteplerin mimarisinde kullanılan malzeme, gerek duvar ve çatı teşkili ikâmetgahlardan çok farklıdır. Kalın taş duvarlar, kubbeler, tonozlar, büyük pencereler bu okulları, o devrin kamusal yapılarına yaklaşmaktadırlar. Mimarî yapıları medreselerden farklı olarak çoğunlukla iki katlıdır.[5]

Sıbyan mekteblerinin de "kapama" denilen ilkbahar gezileri vardı. Bunlar mekteb çocuklarının gezdirilmeleri ve fakir olanlarının giydirilmeleri için vakfedilen paralarla yapılan seyirlerdi. Bazan birkaç mekteb birden geziye giderdi. Bu geziler bütün mahalle halkı için bir bayram olur, mesireye ekseriya birlikte gidilirdi. Kazanlar kaynatılır, etli pilavlar, bademli sütlü helvalar pişirilip çocuklara yedirilir ve misafirlere dağıtılırdı.

b. Cami Dersleri

Bu derslerin bir kısmı sıbyan mektebi tahsilinin çıraklar için uygulanan doğal bir uzantısı gibiydi. Sabah namazından sonra başlar, çarşı, pazar, imalathaneler ve dairelerin açılacağı zamana kadar devam ederdi.

Vakıt namazlarından sonra da dönemin tanınmış ulemâsı içinden gelen müderris, imam, ders-i âm ve hatibler din ilmi, İlm-i hâl, risâle-i ahlâk gibi ilimleri öğretirlerdi. Yine ilmiye'den bir müderris tarafından Arapça ve Farsca (sarf, nahiv ve lugat) öğretilirdi.

Büyük camilerde medreselerde "dersiye" denilen Cüziyat (Hesap, Hendese, Hikmet), ulûm-i âliye (Kelâm, Belâgat, Meâni, Bedîî, Beyan, Mantık, Sarf ve Nahiv) ve ulûm-i asliye (Tefsir, Hadis, Fıkıh) üç grup dersleri okutulurdu.

Cami dersleri herkese açık olduğundan cemaat arasında çoğu kez ulemâ da bulunur ve soru sorarlardı. Dolayısıyla dersiâmlar, medresede talebe-i ulûm'a ders veren müderrislerden daha yeterli olmaları gerekiyordu. Ve bu sebepten ötürü dersiâm'lık, ulema arasında müderrislikten üstün sayılmakta ve bir yeterlik sınavı gerektirmekteydi. Nitekim dersiâm olmak isteyenlerin önce medrese'den icâzetnâme almakta, sonra bir heyet huzurunda yeterlilik sınavı geçirmektedirler.

Diğer taraftan "mûciz" denilen tecrübeli dersiâmlara dersleri takip eden cemaat

arasında yeterli gördüklerine "icâzet" de tanzim etme yetkisi de verilmişti.

Tekke Eğitimi

İslâmî bilgiler ve İslâm kültürü topluma medreseler ve tekkeler yoluyla veriliyordu: Medrese devletin resmî ictihadı olan sünnî-hanefî mezhebini temsil ettiği halde, tarikatler daha geniş mezhep tayfı üzerinde halkı eğitmekteydiler. Nitekim tarikatlar bu özellikleri sebebiyle "şeriatın bekçisi" görevini üslenmiş ulema tarafından eleştirilmektedir.

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde tekkeler ülkenin hemen her yerine yayılmıştı. Diğer taraftan tarikatların loncalar ve esnaf birlikleriyle olan bağları onları, mesleki ve toplumsal hayatta da etkili kılıyordu. Öyle ki tarikatlar Padişah, seçkinler ve hatta ilmiye mensupları arasında da yaygındı. Nitekim Bektaşilik gerek halkın büyük bir bölümünün ve gerekse hemen tümüyle Seyfiye tarikinin de (yeniçerilerin) dahil olduğu en yaygın tarikatti. Mevlevilik, Nakşibendîlik, Kadirilik gibi tarikatler de seçkinler arasında yaygınlaşmıştı.

Tekkelerin (hankâh, dergâh, ribat ve zâviyelerin) gayesi bir yandan halkı irşad etmek ve diğer taraftan kendi tarîkat derviş ve halîfelerini yetiştirmektir. Bu müesseseler Padişah, ricâl ve hayır sahiplerinin kurduğu vakıflarla yaşıyorlardı. Bununla beraber han-kah ve zâviyelerin şeyh ve erkânı, medreselerde okutulan eserleri takîb ederek müdavim öğrencilere ders okuturlardı. Ancak öğretim sisteminin "takrir"değil müzâkere" yöntemi ile yapıldığı ve dolayısıyla buralarda ders gören öğrencilerin tasavvuf formasyonunda yetiştirildikleri unutulmamalıdır. Nitekim medreselerden farklı olarak, han-kah ve zâviyelerde tarikat âdâbına ve erkânına göre toplu zikirler yapılır, Kur'ân âyetleri ile hadîs-i şerifler derunî anlayışla tefsir ve virdler[6] telkin edilirdi. Tekkelerde hadîs ilmi bu yöntemlerle okutulmakta[7] ve hatta tefsir kitapları yazılmaktadır.[8] Zaviye ve dergâhlarda öğrenime başlamış talebeler "mebâdi-i ulûm" yapmak isterlerse aynı tarikatın postnîşin'i daha tanınmış bir han-kah'ına devam edebilirlerdi.

Medrese ve tekkelerin eğitim ve öğretim yöntemlerindeki fark sebebiyle, nassların zahirî manalarına bağlı kalan medreselilere "Ulemâ-yı zâhir"; tekkelerden zühd ve keşf yoluyla derûnî manalara yönelerek yetişenlere de "Ulemâ-yı bâtın" denilmiştir.

Medreseler Osmanlı devlet teşkilâtında İlmiye tariki mensuplarını yetiştiren kurumlar oluşundan dolayı resmî bir hüviyetleri vardır. Tekkeler de geleneklerine bağlı kaldılar. Bununla beraber aralarında müderrisler de bulunan[9] birçok ilmiye mensubu tarikate intisab etmişlerdir. Başka bir deyişle, yöntemler

açısından bazı münakaşalar olmuşsa da, medrese ile tekke arasında özden kaynaklanan karşıtlık olduğu söylenemez.[10]

Lonca Eğitimi

Zenaat öğrenim ve eğitimi, esnaf loncalarında kayıtlı olan (bazan babadan oğula) gedikli esnaf arasında, ya da tersânelerde, tophanelerde ustadan çırağa aktarma yöntemiyle yapılırdı. Hatta mahalle mektepleri öğleye kadar öğretim yaparlar, öğleden sonra çocuklar babalarının ya da ustalarının yanında sanat öğrenirlerdi.

Sanatı öğrenmiş sayılan çıraklar kendi ustası da dahil olmak üzere, o sanatın tanınmış adamları huzurunda sınava sokulur, başaranlara törenle "peştemal" kuşatılırdı.[11]

Kalem Öğretimi

"Kalem" sözcüğü günümüzdeki "devlet dairesi" karşılığı olmaktadır. Ancak "kalem"ler yalnız devlet işlerinin görüldüğü yer olmakla kalmamış, tarihçi, vak'anüvis, riyâziyeci, şâir, mütefennin, hattat, müzehhib, bestekâr, nakkaş yetiştiren okullar olmuşlardır.

Kalem'de tıpkı medrese gibi sert bir disiplin hâkimdi. Bütün memurlar uzun yazı rahlelerinin önüne dizili şiltelere bağdaş kurarak otururlardı. Yeni gelenlere "şakird, talebe, yamak, çırak" denilir ve yaşlı, tecrübeli bir kâtib ya da mümeyyizin[12] öğretiminde hüsn-i hat (güzel yazı) ve meslekî bilgilerle beraber, şiire yatkın ise teşvik ve yardım edilir,[13] edebiyat bilgileri, Arapça ve Farsça öğretilir, bütün ön çalışma ve denemelerde yeterli sayılmadan aylığa geçirilmezdi. Ancak hâcegân (hocalar) denilen kalem âmirleri[14] şâkirdânın kalfalığa ve üstadlığa (ustalığa) yükselmelerini sağlarken diğer taraftan da her şakird'in kabiliyetine göre genel kültürlerini yükseltecek özel bir eğitim vererek onları nesir, şiir gibi edebiyat, ya da tarih gibi konularda yetiştirirlerdi. Nitekim şâkird eğer başarılı olursa bir müddet sonra hocası tarafından kendisine bir mahlâs (ek isim) verilir ve daha sonra eserlerinde artık o isimle tanınırdı.

Gerek öğretici'ye "hoca" gerekse stajyer memura "şakird" (öğrenci) denilmesi ve öğretim sırasında uygulanan yöntem, kalemlerin birer "meslek okulu" sayılabileceğini gösteriyor.[15]

Medreseler[16]

Medreseler kamuya açık belirli programı olan eğitim kurumlarıdır. Sultanların kurdurduğu medreselere "sultanî", devlet adamlarının ya da ulemâ'nın vakıf olarak yaptırdıklarına da "hususî" denilirdi.[17] Büyük şehirler ve kasabalarda hemen her büyük caminin yanında bir medrese bulunurdu.[18]

(1) Öğretim Görevlileri

Sahn medreselerine girmeye hak kazanarak "danişmend" unvanını alan talebeler arasında en başarılı olanlar "muid" unvanını alarak Dahil ve Haric medreselerinde görevli müderrislere "yardımcı"(asistan) olurlardı.

Aralarında "telif eser" (tez) sahipleri de bulunan muidler kendilerinden daha kıdemli bir muid'e "muzaf"lık (tamamlayıcılık) da yaparlardı. Sahn medreselerinden icazetnâme alanlar "Mülâzemet Defteri"ne yazılırlar, "mülazim" olarak "mülâzemet""sırasına girerler "nevbet" beklerlerdi. Her yıl Şeyhülislâm kanalıyla Sadrazam'a önerilen dörder muid ve muzaf "mülâzim" yapılır. Mülâzimler arasında sırası gelenler yol ayırımına gelirler ya kadılık mesleği olan "tarîk-i kazâ"yı ya da imtihan vererek[19] muallimlik mesleği olan "tarîk-i tedris"den birini seçerlerdi. Seçimlerine göre en alt kademeden başlamak üzere müderris veya kadı olmak üzere atanırlardı.

Diğer taraftan isteyenler Seyfiye tarikine geçerler ve kendilerine 20 bin akçelik zeamet bağlanırdı.

İlmiye tariki içinde müderrislik sınıfının en üst düzeyi "darülhadis müderrisliği" idi. Darülhadis müderrisleri "kibâr-ı müderrisîn" olarak diğer müderrislerin üzerinde bir unvanla anılırlardı. İsterlerse "Mahreç Mevleviyetleri"nden birine kadı olarak da atanırlardı.

(2) Talebeler

Medreselerin klasik mimarîsi, kare biçimli bir avlu etrafında dizili müderris ve talebe odalarıyla çoğu kez darülkurra ya da dârülhadis olan kubbeli büyük asıl medrese mekanından meydana gelir. Yıl bitirme yerine, kitap bitirme yöntemi uygulandığından belli bir eğitim süresi yoktur ve her öğrenci öğrenimini farklı sürelerde tamamlardı. Dolayısıyla "sınıf geçme" usûlü uygulanmadığından öğrenciler aynı mekân içinde hep birlikte bulunurlar. Medrese'de müderris ders takrir etmez (anlatmaz), talebelerin önceden hazırladıkları derslerin "müzâkere"sini yaptırırdı.[20] Derslerin camilerde, halka açık olarak verilmesi de mümkündü.

Medrese öğrencilerine "ilim isteyen" anlamında "tâlib", ya da "hakikat aşkı ile yanmış" anlamında "suhte"[21] denilirdi. Bir hocanın "rahle-i tedris"indeki öğrencilerine "şakird" denirdi. Yeni başlayan çömezler ders gördükleri müderrislerin, hatta müzakerecilik yapan muidlerin de medrese içindeki günlük hizmetlerini görürlerdi.

Haric ve Dahil medreselerinde her üç suhte'ye bir hücre (oda) verilirdi. Medrese öğrencilerinin kullanacakları kitaplar külliyenin kütüphanelerinde vakıf olarak bulunurdu. Kitapların rutubetten korunabilmeleri için sıbyan mektebleri gibi kütüphaneler için de ikinci katlar tercih edilmiştir.[22]

İmâret'in aşevinde günde iki defa yemek çıkarılarak imâret memurlarına, öğrencilere, fakirlere, "tavhane"ye gelen misafirlere verilirdi. Bunlar yemeklerini imaretten yerler, aylık 15 akçe "mum parası" alırlardı.

Sahn düzeyindeki medreselere girmek isteyen suhtelerin aşağı sınıflarda en az üç yıl okumuş ve temessük (ikmal belgesi) almış olmaları gerekirdi. Musıla medereselerinde ikmal-i tahsil (tamamlayıcı öğrenim) görüp, Sahn medreselerine girmeye hak kazandıklarında "danişmend" unvanını alırlardı. Kendilerine Sahn medresesinde bir hücre verilir, iki akçe gündelik bağlanırdı.

(3) Kurumlar

Medreselerdeki öğrenim aşamaları kanunnâmelerle belirlenmişti. Bu bağlamda On altıncı yüzyıl başlarına kadar medreseler üç aşamalı eğitim yapmaktadırlar. Bu eğitimin ilk kısmına "Haric", orta kısmına "Dahil" ve yüksek kısmına da "Sahn" denilmektedir.[23]

Sıbyan mektebinden sonra öğrenime devam etmek isteyen önce "softa" ünvanıyla "ibtidâ-i hâric" denilen medreselerden birine başlar. Sonraki aşama "otuzlu"[24] hareket-i hâric (veyâ miftah) medresesi'dir.[25]

Öğrenciler hocalarını kendileri seçebilirlerdi. Seçtiği bir müderrisin "rahle-i tedrîs"inde hâric medresesi'ndeki "mukaddimat-ı ulûm" öğrenimini tamamlayan talebe "dâhil medreseleri" müderrisleri arasında seçtiği birinin ta'lîminde (kırklı medrese)lere[26] geçerdi.[27]

"Dâhil" medreselerinde "ibtidâ-i dâhil" ve "hareket-i dâhil" aşamalarında Türkçe, Arapça sarf ve nahiv (gramer ve sentaks) ve edebiyat, mantık, ilm-i kelâm, fıkıh, belâgat, hey'et (astronomi), hendese (geometri), bedi'(estetik), beyan (retorik) öğrenimi görüp icâzetnâmelerini alanlar "softa"lıktan

"danişmend"liğe terfi etmiş olurlardı.

Bu iki kısmı bitirip "danişmend" unvanı alanlar artık yüksek düzeyde "ihtisas medreseleri" olan "Sahn" ve "Süleymâniye" medreselerine devam etmeye hak kazanmış olurlardı. Ancak öğrencinin önce "Musıla-i Sahn" veya "Musıla-i Süleymâniye" hazırlık medreselerinde (günümüzdeki "bakalorya" anlamında) hazırlık öğrenimi tamamlaması ve icâzet alması gerekliydi...

İhtisaslar, ulûm-i dinîye ve edebiyat konuları için "Sahn", Hadis ilmi için "Dârü'1-Hadis" Temel bilimler (Tıb, Cerrahi, Riyaziye, Hesab, Hendese, Müsellesat, Hey'et ve Tabiiyat) için "Süleymaniye" medreselerinde yapılırdı.

1. Meselâ Sultan Bayezid-i Velî'nin (II. Bâyezid) vakfiyesinde sabah ve akşam yemekleri, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Vakfiyesinde ayrıca 10'ar akçe yevmiye ve bayramlarda l'er takım elbise verilmesi şart konulmuştur. Şeyhülislâm Esad Efendi'nin vakfiyyesinde ise fakir öğrencilere verilecek giyim eşyası (fes, ayakkabı, gömlek, kuşak v.s. gibi) tek tek belirlenmiştir.
2. Kuran'ın 114 adet sureleri değişik uzunluklardadır. Gerek ezberleme kolaylığı ve gerekse ramazanda her gün okunarak ay sonunda bir hatim indirilebilmesi amacıyla Kuran, otuz eşit bölüme ayrılmıştır. Cüz denilen bu bölümler özellikle ülkemizde 20'şer sayfadan oluşur ve ilk sayfasında sıra sayısı vardır. Ancak son üç cüz başladıkları surelerin ilk kelimeleriyle 28. cüz "Kad sem", 29. cüz "Tebâreke", 30. cüz "Amme" cüzü olarak anılır.
3. Çağdaş pedagojide çocuğun psikolojik ve fizyolojik yaşının farklı olduğu görüşüyle uyuşmaktadır.
4. Yine çağdaş görüşe göre bu yaşlardaki çocuklar için önemli olan verilen bilgilerin miktarının fazla olması değil, öğrenme yeteneğinin kazandırılmasıdır. Bunun da iki önemli faktörünün çocuğun hafızasını güçlendirmek ve taklit kabiliyetini geliştirmek olduğu belirtilir.
5. Sıbyan mekteplerinin iki katlı yapılışlarındaki pedagojik ve psikolojlk etkenlerin ayrıntılı etüdü için Bkz. Aksoy, Sıbyan Mektepleri ... s. 150-171.
6. Belirli zamanlarda okunan dualar.
7. Gündüz, a.g.e. s.76'den naklen Okiç, Tayyib, Bazı Hadîs Mes'eleleri Üzerine Tedkîkler, 111; Baltacı, Cahid, Osmanlı Medreseleri, 18.
8. Gündüz, a.e.a.y. naklen Cerrahoğlu, İsmail, Kur'ân Tefsîrinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller, 126; Baltacı, Cahid, a.g.e., 18.
9. İlmiye Salnâmesi 1334, s. 342-343 .
10. Ulemâ ve meşâyih arasındaki tartışlamalar On yedinci yüzyıldan sonra kırıcı bir şekil almıştır.
11. Hat sanatında başarılı olanlara icâzetnâme verilirdi.
12. Kalem'de bulunan kâtiplerin yazılarını içerik ve imlâ açısından düzelten tecrübeli memur.
13. Bu kalemlerden yetişen devlet adamları ve dîvan şârlerinin isim ve mahlâsları yine bu kalemlerde verilmiştir.
14. "Hocalar" anlamına gelen hâcegân aynı zamanda sistem içinde bir rütbedir.
15. "Mektep talebesine de evvelce şâkirt denilmesine bakılırsa o zamanki resmî daireleri tamamen birer memur mektebi sayabiliriz". Ergin , Türkiye Maarif Tarihi, c.1, s. 53.
16. 1839'da Rumeli ve Anadolu'daki bütün vakıfların yönetim ve denetim sorumluluğu verilerek "Evkaf-ı Hümayun Nezareti" bağımsız büyük bir devlet kurumu biçimine sokuldu. Evkaf Nezareti'nin açtığı vakıf rüşdiyelerin (ortaokulların) sayısı iyice artınca, bir de "Mekatib-i Rüşdiye Nezareti" kuruldu. Bir süre sonra Evkaf Nezareti'nden ayrılan bu nazırlık eğitim ve kültür tarihimizin ilk "Maarif-i Umumiye Nezareti" ne dönüştü.
17. On sekizinci yüzyılda İstanbul'daki 178 medresede toplam 2.300 oda, 63 dershane, 17 kütüphane

vardı. Pakalın, c.2, s. 438.
18. Tanzimat döneminde medrese öğrenimi devam etti. Ancak Cumhuriyet sonrasında çıkarılan 3 Mart 1924 tarihli Tevhidi Tedrisat Kanunu (Öğretim birleştirilmesi yasası) ile kaldırıldılar.
19. Pakalın, c. 2, s. 15.
20. Ergin, Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi, s. 21.
21. Halk ağzında daha sonraları "softa" biçimine dönüşmüştür.
22. Aksoy, a.g.e., s. 153.
23. Tanzimat sonrası programlarıyla ile karşılaştırılırsa "Haric" rüşdiye (ortaokul), "Dahil" idâdî (lise) ve "Sahn" da Âliye (yüksek okul) anlamındadır.
24. Miftah Medreseleri'nin müderrisleri 30 akçe yevmiyeliydi.
25. En az iki ay öğretim süresi içinde Sekkakî'nin sarf-nahiv (dilbilgisi), inşâ (söz dizimi) ve edebî sanatlara dâir "Miftahü'l-Ulûm" isimli eserine Cürcânî'ninyaptığı şerh okutulurdu. Burada sarf, nahiv, hesap ve hendese konularında "muhtasarat" denilen başlangıç bilgileri de verilirdi.Ali Muhammed bin Cürcânî, (1339-1413) İranlı Kelâm âlimi ve müfessirdir.
26. Müderrislerine 40 akçe yevmiye verildiğinden "Kırklı Medreseler" denilirdi.
27. Kırklı "Telvih Medresesi"nde Sadeddin Tefzânî'nin Fıkıh ilmine dair "Telvih" (Açıklama) isimli eseri okunur, Buhârî şerhi, tefsir, hadis ve fıkıh konuları da ele alınırdı. Sadeddin Mes'ud bin Ömer Tefzani (1322-1395) İranlı Mantık, Kelâm ve Fıkıh âlimi ve Cürcânî'nin rakibidir.

90. Osmanlı devletinde vakıf kurumunun işleyişi ne şekildedir?

İslâm toplumlarında sistemli "karşılıksız hizmet" "Vakıf" müessesesi ile sağlanır. İslâm hukukuna göre vakıf, "Yararları insanlara ait olmak üzere Allah'a adanan ve zaman süresi ile tahdîd edilmeksizin temlik ve temellükten habs ve men' edilen mal"dır.[1] İslâm vakıflarında gâye "kurbet" kasdıdır. Yâni vakfın Allah rızâsi için yapılması ve hizmetin "sevab ve ibâdet" nitelikli olması gereklidir. Böylece vakfedenin irâdesi peşinen yönlendirilmiş olmaktadır. Diğer taraftan vakıf bir başka kutsal kavram olan "bekâ" fikrine istinat eder.[2] Görüldüğü gibi esas açısından bir hukuk kurumu olan Osmanlı vakıflarının kendine özgü kavramları ve özel bir hukuk terminolojisi vardır. Hayır müesseseleri biçiminde kurulmuş vakıflarda intifâ hakkından (kullanım), diğerlerinde ise bağışlanan malın gelirinden yararlanılır. Bu nedenle vakıfnâmelerde bağışlayanının ağzından naif konuşma dili ile yapılmış anlatımın yanında güçlü bir hukuk dili ile yapılmış açıklamalar birlikte bulunur.

İslâm inancında bir Müslüman ölümünden sonra devam eden bir hayır bıraktığı takdirde "sevab defteri" kapanmaz. Vakıf ise nass'ın koruması altına alınmış "ebedî" bir hayırdır. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde Padişahları başta olmak üzere Sadrâzamlar, devlet ricâli ve ümerâ ile diğer varlıklı kişiler sayısız vakıflar yapmışlardır.

1. AMAÇ

Vakıflar yalnız ibadet, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi toplumsal temel ihtiyaçları konu almaz. Genelden özele doğru insanların toplum hayatı içinde yolculara yardım etmek, esirleri azad etmek, dul kadınlara yardım, fakir kızlara çeyiz temini, düşkünlere bakılması, mektep çocuklarının gezdirilmeleri, muhtaç kadınların çocuklarını bir yerde toplayarak onlara süt annelerin tayin edilmesi, yetim fakir çocukların korunması, hizmetçilerin kırdıkları kap-kacak ve testi gibi malzemelerin ödenmesi, kimsesiz fakirlerin cenazelerinin defni, zayıf hayvanların otlayıp beslenmeleri için çayırlar ve hatta, yollara atılan pisliklerle balgamların kaldırılması, duvarlara, helâ kapılarına yazılan çirkin yazıların sildirilmesi gibi akla gelebilen tüm toplumsal ihtiyaçları gidermek, sıkıntıları hafifletmek amacıyla sürekliliği olan nakdî, aynî gelirler ve arazîler vakfedilmiştir.

Nitekim zorhâne, cündî , pehlivan tekkeleri gibi kuruluşlar, ya da Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesi olan "Okmeydanı" ve benzerleri, kemankeş zâviyeleri[3] gibi vakıflar, çağdaş anlamıyla spor faaliyetleri yapılan vakıf müesseseleridir. Orduya

nişancı, okçu, binici yetiştiren bu vakıf tesislerinde eğıtilen sporculara maaş bağlanıyordu.

Sel, yangın, hastalık, fakirlik, vergi borçları gibi zarûretlerin giderilmesi, âcizlerin doyurulup giydirilmesi, tedâvi edilmeleri, iş yapacaklara sermâye bulunması, borçtan mahkûm olanların borçlarının ödenmesi için "avârız vakıfları" olarak bilinen bir vakıf kategorisi vardır. Bu bağlamda yalnız İstanbul'daki imâretlerde günde 30.000 kişiye parasız yemek veriliyordu.

Vakıflar başlangıçta tayin ve azilleri kadı tarafından arz edilen vakıf mütevellileri ile idare olunmuşlar, kadı ve vakıf müfettişleri tarafından denetlenmişlerdir.

Padişah vakıfları ise önceleri Sadrâzam, vezirler, daha sonra Şeyhülislâmlar, nihayet (Saray'da Padişahın vekili sayılan) babüssaâde ağaları tarafından idâre edilmiş ve denetlenmişlerdir.[4]

Bunlar dışında "avârız vakıfları" gibi bazı vakıflar mahiyetleri icâbı devlet murakabesi olmadan yalnızca mütevellilerin idaresinde yönetilirler.

Bu toplum faydaları dışında, geliri kısmen ya da tamamen vâkıfın evlâd ve ahfâdına tahsis edilmiş, mülkiyetin dağılmaması için bir tür vasiyetnâme mahiyetinde vakıflar da kurulmuştur. Bunlara "zürrî" vakıflar denilirdi.

Vakfiyeler

Osmanlı hükümdarlarına ait bilinen ilk vakfiyye Orhan Bey'e aittir. Vakıf yapmak isteyen dileğini "vakfiyye" denilen bir senetle belirtir. Kadıya müracaat ederek senedi mahkeme siciline kaydettirir. Bu vesika artık "vakıf senedi"dir. Tescil işleminden sonra kanunlaşır. Üstelik İslâm Hukuku'na göre "Vâkıf'ın şartı, şârî'in nassı gibi" yâni Kur'ân âyetleri hükmünde olur ve değiştirilemez. Artık Padişah dahil herkes bu senedin hükümlerine uymak zorundadır.

Diğer taraftan Padişahlar bile bu yoldan gitmeye, yâni kendi vakfiyyelerini mahkeme siciline kayıt ve tescil ettirmeye mecburdur. Aksi halde vakfiyyelerinin "naslar" niteliğinde hükmü olmaz. Yalnızca Padişahî bir emir niteliğinde kalır.

Bir vakfiyyede önce kurucunun adı, künyesi, lâkâbı, şöhreti, unvânı gibi kendisini iyice belirleyen bilgiler bulunur. Daha sonra ne maksatla bu vakfı kurduğu, isteklerinin neler olduğu açıklanır. Bu isteklerinin yerine getirilebilmesi için kurulan vakfa terk ve tahsis edilen gelirlerin neler olduğu, nerelerden ne

miktar para veyâ mal temin edileceği belirtilir. Bu gelirlerin hangi oranlarda nerelere ve kimlere sarf edileceği açıklanır. Nihayet Allah rızâsı için yapmak istediği bu arzusunu yerine getirmeyenlere, parasını yiyenlere yahut başka yerlere sarf edenlere uhrevî bir cezâ şartı olarak uzun beddualar edilir.

1. Bu bakımdan vakıf Batı'daki "fondation, foundation" kurumlarından en önce dinsel amaç açısından ayrılır. Halbuki "fondation"da böyle bir gaye şart değildir.
2. Halbuki "foundation" kurumları istenilen sınırlı süreler için kurulabilir.
3. Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi, s. 21.
4. Mütevellileri tarafından yönetilen ama devletçe denetlenen vakıflara da "mülhak vakıflar" denilmiştir.

91. Osmanlılarda sağlık hizmetleri ne şekilde verilmiştir?

Selçuklular döneminden beri Anadolu'da hastanelere "Dârüssıhha", "Dârüşşifâ", "Dârü'l-âfiye", "Dârü't-tıb", "Bimaristan", "Bimarhâne" gibi çeşitli isimler verilmiştir.[1] Diğer taraftan yalnız İstanbul'da Fatih, Süleymaniye, At meydanı, Haseki ve Üsküdar'da Dârü'şşifa ve Bimaristan adıyla bilinen 5 büyük kurum vardır.[2]

İlk Osmanlı sağlık kurumu 1389'da açılan Bursa Yıldırım Darüşşifası' dır. Bunu yüzyıllar boyunca açılan diğerleri takip etti.[3]

Bu hastahanelerin vakıf olmaları, Osmanlı toplumunda sağlık hizmetlerinin parasız yapılacağı anlamını da beraberinde getirmiştir. "Parasız tedâvi" kavramının günümüzdeki anlamı dışında hastaların evlerine dönüş paraları da kendilerine verilirdi. Parasız tedâvî yapılan hastahânelerde hem hekimler, hem de hastalar arasında müslim, gayrimüslim ayırımı yapılmıyordu. Gayrimüslimler de aynı şartlarda yararlanabilirlerdi. Ayrıca "Tababette hâzık, ilmiyat (teorik bilgi) ve ameliyatta (uygulama, tatbikat, operasyon) mahir olsun da hangi din ve milletten olursa olsun" bu kurumlara tabib (doktor) olabileceği belirtilmiştir. Ancak evli, bekâr ve kadın hastalar ayrılmışlardır. Yalnız kadınları kabul eden hastahâneler vardı.

Hastahanelerin mescidi, hamamı ve çamaşırhânesi vardır. İmam ve diğer görevlilerin maaşları, hastaların giydirilip doyurulmaları kadı tarafından tayin olunan mütevelli vasıtasıyla vakıf gelirlerinden sağlanmaktadır.

Medrese mimarisinde olduğu gibi, hastalara kapı ve pencereleri iç bahçeye açılan ocaklı odalar verilmektedir. Darüşşifâlar hastaların ve tabiblerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak mimarî bir kompleks olarak yapılırlardı. "Külliye" denilen bu manzume içinde cami, medrese, imâret, hamam ve misafirhane bulunurdu. Hastaneler imâretler çevresinde bulunurlardı. Böylece hastaların yedirilmesi, giriş ve çıkışlarında misafir edilmeleri, dini ihtiyaçları ve asistan doktorların barınacakları ve ders görecekleri mahaller temin edilmiş olmaktaydı.

Meselâ Süleymâniyye Darüşşifasında 1 baştabib, 2 tabib, 2 kahhâl (göz hekimi), 2 cerrah, 1 eczâcı, 2 eczâcı kalfası, 1 ilâç kilercisi, 1 ilâç vekilharcı, 1 kâtib, 1 kapıcı, 1 kâsekeş, 2 aşcı, 4 kayyum, 2 odacı, 4 sucu, 2 çamaşırcı, 1 berber ve 1 tellâk görev yapmaktadır.

Yabancı gezginlerin anlattıklarına göre On altıncı yüzyıl sonlarında İstanbul'da herbiri 150 ilâ 300 hasta alabilen 119 hastahâne bulunmaktaydı.

Hastaların ve hekimbaşı, hekim, kehhâl (göz hekimi), müderris, muid, cerrah, kırık-çıkıkçı, eczâcı, müdür, vekilharc, kâtib, kayyum, imam, müezzin, eczâcı kalfası, edviyye dövücü, attar, ilaç vekilharcı, ilâc kilercisi, mahzen âmiri, kâsekeş, şerbetçi (sirop hazırlayıcı), ferraş, hastabakıcı, çamaşırcı, bevvab, berber, tellâk, aşçı, ekmekçi, sucu ve kapıcı gibi tüm görevlilerin görevleri ve her birinin sayıları ve verilecek yevmiye ve yapılacak diğer masraflar vakıf senedinde belirtilmiştir. Bu giderler vakıf nâzırlarıyla mütevellileri tarafından yönetilen ve devlet tarafından denetlenen vakıf gelirlerinden sağlanmaktaydı. Fatih Sultan Mehmed vakfiyesinde geniş bir müstahdem (görevli), tabib (doktor) ve cerrah (operatör) kadrosunun dökümü verilerek yapabilecekleri ve alacakları gündelikler gösterilmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın vakfiyesinde kapsam daha da genişletilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'ten sonra bimarhane vakfeyleyenler vakfiyyelerine hastaların rahatlarını sağlamak için çeşitli maddeler ilâve etmişler, meselâ haftanın belirli günlerinde hastaları eğlendirmek için çalgı çaldırılmasını bile istemişlerdir.

Akıl ve ruh hastalarının müzikle tedavî eden bimarhâneler yapılırken cüzzâm gibi döneminde çaresiz olan bir hastalık için de cüzâmhâneler açılmıştır. En tanınmışları Üsküdar, Sıvas, Kastamonu, Kayseri ve Edirne, Bursa, Kıbrıs'ta Lefkoşe, Girit'te Kandiye kalesi dışındadır. Halk arasında "miskinler tekkesi, miskinler zaviyesi, miskinler dergâhı, mesken-i miskin, miskinhâne" gibi değişik isimlerle tanınmaları bu kurumların yaygınlığını ve yardımlaşma açısından verilen önemi de belirler. Bu yerler cüzâmın bulaşıcılığı nedeniyle şehir dışında yapılmışlardır. Cüzâmhâne bulunmayan yerlerde dış mahallelerden biri cüzamlılara ayrılır ve şehire girmeleri engellenirdi.

Hekimlerin dahiliye, göz, kulak hastalıkları, ruh hastalıkları, kırık, çıkık ve cerrahî gibi ihtisas bölümleri vardı. ilaçların hazırlanması ve tatbikinden hekimler sorumluydular. Ölenlerin eşyaları vârislerine verilir, kimsesizlerin eşyaları satılarak hastahane'ye "irâd" kaydedilirdi.

1. Örneğin Kayseri'dekine "Mâristan, Sivas'takine "Dârüssıhha", Divriği'dekine "Dârüşşifâ", Çankırı'dakine "Dârü'l-âfiye", Bursa'dakine "Dârü't-tıb" (1399), Edirne'dekine "Bimaristan" (1485), Manisa'dakine "Bimarhâne" (1554) denilmesi gibi.
2. Ergin, Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi, s. 22.
3. On beşinci yüzyılda Sultan II Murad (1421-1451) tarafından kurulan Edirne leprozeri'si, İstanbul'da Fatih Darüşşifası (1470), Sultan II.Bayezid (1481-1512) tarafından yaptırılan Edirne Darüşşifası (1485); On altıncı yüzyılda Karacaahmed leprozerisi (1514), (Hurrem Vâlide Sultan'ın) Haseki Bimarhanesi (1539), Manisa Bimarhanesi (1539), Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesi (1555), (Nurbânû Vâlide Sultan'ın) Toptaşı Bimarhanesi (1583), On yedinci yüzyılda Sultanahmed

Darüşşifası (1616) izledi. Uzel, a.g.e. s. 10.

92. Osmanlı bir tarım toplumu mudur, köylülerin nasıl bir fonksiyonu vardır?

Konar-göçerler, iskan coğrafyasının kır iskanı bölümüne giren kom, mezraa, ağıl, mandıra, yayla ve dîvan gibi dağınık yerleşme şekilleri meydana getirmişlerdir. Aslında bunlar, dağınık yerleşme ile toplu yerleşme arasındaki geçiş şekillerindendir.

Ekonomisinin temeli tarıma dayalı Osmanlı ülkesinde tımar sistemi içinde yer alan çiftçi aileleri, yönetici sınıftan tarımla uğraşan muaflar, aşiretler hâlindeki müsellemler, mukataa sahipleri nüfusun büyük bölümü köylerde yaşamaktadır.

Osmanlı toprak hukukunda mülk topraklar dışındaki bütün taşınmazların, özellikle tarım arazisinin rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlete ait sayılarak işlenmek üzere köylü ailelerine dağıtılmıştı.

Dizdar, mülâzım, hizmetkâr gibi kale görevlilerine, subaşı, Dîvânbaşı, kethüdâ, çeribaşı gibi tımar sahipleri arasından yıllık geliri 1.000 - 4.000 akçe arasında, 5.000 akçenin altında olanları dirlik olarak tahsis edilen köylerde otururlardı. Kendi çiftliklerini işleyen bu tımar beyleri seyfiyeden olmalarına rağmen yaşayışları diğer köylülerden farklı değildir.

Köylülerin asıl büyük kesimini devletin köylü aile birliklerine tahsis ettiği edilen, satılamaz, hibe ve vakfedilemez, fakat babadan oğula işletme olarak geçebilen raiyyet çiftliklerini işleten köylü aileleri oluşturuyordu.[1] Köylü, kendi öküzü, sabanı ve tohumuyla bağımsız bir işletme ünitesi biçiminde olan bu toprağı kendisi işlerdi. Köylünün hür ve bağımsızlığı Devlet tarafından kanunnâmeler ve yargı sistemiyle garanti altına alınmıştı. Kanunnâmelerde belirtilenler dışında kendisine hiçbir iş yaptırtılamazdı. Aksi taktirde Dîvân-ı Hümâyun'a kadar bütün yargı ve şikâyet yolları açıktı. Diğer taraftan hak sahibinin ölümü hâlinde çiftliğin parçalanmaması için vârisler toprağı ortak işleyip, vergilerini veriyorlardı. Geriye erkek evlâd kalmamışsa, toprağı işleme hakkında öncelik ölenin kızı, kardeşi, ve kısaca yakın hısımlarına aitti. Sonra ortak tasarrufta bulunan kişiler ve topraksız köylülere sıra gelirdi. Ancak çiftliğin bir kısmını üç seneye kadar uzayabilen nadas süreleri geçirecek biçimde işlemezse çiftbozan resmi ödemek zorundaydı. Tam çiftlik[2] işleten köylü, tam çift vergisi ödüyordu. Yarım çiftlik işletenler çift resminin yarısını, daha az yere tasarruf edenler ise iki dönüme bir akçe öderlerdi. Köylü, bu çift resmi dışında, ürettiği her türlü hububat, sebze, meyve, bal, hayvan, vb. her şeyden, bölgelerine göre kanunlarda belirlenmiş miktarlarda devlete vergi ödüyordu

Köylerde devletten mukata'a (veya kesim) denilen bir usulle maden ocağının işletilmesini, veya köy ya da kasaba içindeki bir toprak parçasının, bir arsanın tasarruf hakkını, önceden belirlenen senelik bir ücret karşılığında kiralayan, istediği gibi ekip biçen ve işletenler de vardı. Ancak mukataalı yerler zamanla köylünün tapulu arazisi haline dönüşmektedir.

On beş ile On yedinci yüzyıllar arasında ulaşım imkânlarının kıt olması köyde yaşayanları çul dokuyucu, terzi, hallac, bakırcı, demirci, semerci gibi bazı meslek faaliyetlerine yöneltmiştir.

Aynı bölgede birbiriyle bağlantılı köylerin oluşturduğu küçük kadılıklara da Dîvân denirdi. Nahiye konumundaki bu yönetim birimleri kapsadıkları köy sayısına göre "dörtdîvân", "sekizdîvân" gibi adlarla anılırdı.

Eyaletlerde dirlik ve düzenliği sağlamakla görevli sarısekban denilen sekbanlara halk arasında seymen (ya da seğmen) denirdi. Hasat zamanı tarlalardan kaldırılan ürünü korumak için eyâlet ve sancak beylerince "kırsekbanı" halktan toplanan parayla karşılanmak üzere görevlendirilirdi.

Her kaza dairesi, kadının hükmü altında 40-50, bazen 300 kadar köyü toplamaktadır. Bu köylerde ortaya çıkan hukuki sorunlar, o şehir veya kasaba kadısının mahkemesine gelirdi. Kadı bu köy davaları için çoğu zaman bir naib atamaktadır. Bu köyler şehir ve kasabalara yakın köylerdir.

Osmanlı ülkesinde çeşitli bölgelerde çeşitli köy tipleri vardır. Fiziksel ve etnik şartlar, yerleşim, kültür, politik-askerî faktörler köylerin büyüklüğünü, nüfusunu, yerleşim modelini ve ekonomik faaliyetleri belirler. Bununla beraber Anadolu ve Rumeli'de, Osmanlı toprak ve vergi kanunlarının etkisi altında özel bir karakter kazanmış belli bir köy tipini ülke ölçüsünde genelleştirmek mümkün değildir. Bununla beraber Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı köyü, mirî arazide raiyyet çiftliklerinde yerleşmiş ve çiftliği babadan oğula bırakan bağımsız köylü ailelerinden meydana gelmiştir.[3] Bu köyün sosyal yapısını çift-hane sistemi belirlemiştir. Köy cemaatinin ortak tasarrufları yani, ortak mer'ası, ortak ormanı, ortaklaşa kullanılan çayırı, harman yeri, mezarlığı ve suyu'dur. Bir de bazı konularda imece usulü ile köy halkı birbirinin işini toplu halde görmektedir. Avârız ve cizye vergileri gibi bazı vergilerin toplanmasında,[4] köy bir cemaat olarak tayin edilen meblağdan ortaklaşa sorumlu tutulmaktadır. Yine şer'î hukuka göre bazı faili meçhul olaylarda bütün bir köy halkını sorumlu tutulabilmektedir. Bu durumlar köyün cemaat karakterini kuvvetlendirmekle beraber, sosyal yapısını esaslı olarak değiştirecek nitelikte değildir. Köyler arasında sınır tayini

kadılar aracılığı ile yapılır; sınırlar bir hüccetle tesbit edilirdi. Devlet, belirli otlakları belirli köylere ayırarak, köyün göçebelerle veya komşu köyler arasındaki çatışmalarını en aza indirmeye çalışmıştır.

Osmanlı köyü, sosyo-ekonomik yapısı bakımından, raiyyet çiftlikleri üzerinde bağımsız üretim yapan çift-hanelerden oluşmuştur. Köy, maddi çıkarlar ve tasarruflar bakımından cemaat karakteri göstermekle beraber, sipahilerin veya (örneğin vakıflar gibi) diğer idari kurumlar karşısında, tarlaları, otlağı ve çayırı sınırlandırılmış, defterlerde ve kadı hüccetlerinde meskûn varlığı tesbit edilmiş hakları belirlenmiş bir birimdir. Bu cemaat içinde, çiftlerin ve ailelerin bağımsızlığı esastır. Başka deyimle, Osmanlı mirî toprak rejimi ve "çift-hane" sistemi, Osmanlı köyünde belli bir sosyo-ekonomik yapıyı devam ettirmiştir.

Bununla beraber yalnız tarla arazisini değil, emeği de esas alan derbentçi, küreci (madenci) ve çeltükci (pirinç ekimi yapanlar) gibi bir takım özel karakterli köyler de vardır. Dağ geçitlerinde koruma hizmetine ayrılmış veya maden işçiliği ve pirinç tarımı yapmağa mecbur edilmiş köyler, böylece ekonomik ve sosyal bakımdan tamamile farklılaşmışlardır.

Sipahinin köy üzerindeki sorumlulukları, başlıca, çift-hane sistemini korumaya yönelik kanunları uygulamak ve devamlı denetim sağlamaktır. Hububat tarımı yapılan tarlalar miras bölüşmesine konu olamaz. Varisler arasında paylaşılan toprak yalnız bahçe ve bağlardır. Osmanlı arazi hukuku bir raiyyete, tarlasını veya çiftliğini sipahinin izni ile ferağ (tranfer) hakkını tanır. İhtiyar bir köylü kendi hayatında yetişkin oğullarına veya bir yabancıya tapulu toprağını ferağ (devir) edebilir.[5]

Köylünün toprağın maliki olmaması, toprağa bağlılık ilkesine rağmen, kolaylıkla yer değiştirebilmesi, hukuken "çift-bozan" statüsüne geçmesine sebep olmuştur. Osmanlı kanunları bunu önlemek için, sipahiye kaçak köylüyü 10 veya 15 yıl bir süre içinde tımarında yazılı olduğu köye geri getirme yetkisini verir. Tabiî sebeplerle, yani çölleşme, verimliliğini yitirme gibi sebeplerle, yahut yol üzeri olması, devletin avarız sistemi içinde fazla hizmetler yüklemesi ve özellikle ağır vergiler koyması yüzünden köylü, toptan köyünü terkedip başka taraflara göçer. Yahut, başka önemli bir âmil olarak, vakıfların köylüyü daha iyi koruma imkânları dolayısıyla köylü, vakıf köylerine gider. Mezrâlar yalnız terkedilmiş eski köylerden ibaret olmamakla beraber Tahrir defterlerinde köylünün bırakıp gittiği köyler mezrâ adı altında kayıtlıdır.[6] Bir köy, nüfus çoğalması dolayısıyla yakınındaki ormanı veya boz araziyi tarıma açar ve yeni bir tahrirle bunu mukataalı arazi biçiminde devletten kiralar. Böylece ortaya

çıkan bu gibi topraklar da defterlerde "mezraa" adıyla kaydolunur. Bu mezraalar üzerinde geçici yerleşmeler de, birkaç haneden ibaret devamlı yerleşimler haline gelebilir.

Köylünün toprağın sadece bir kiracısı olması, ektiği toprağı terketmekle kaybının ağır olmaması Osmanlı köylüsünün yer değiştirmede aşırı hareketliliğine köylerde hâlî çiftlikler ortaya sebep olmuştur. Kaçmalar bireysel kaldığı takdirde, çıkar. Hâlî çiftliklerin artışı köyün ekonomik bakımdan kötüye gidişinin bir göstergesidir. Bir bölgede yeni tahrirlerde hâlî çiftliklerin artması orada köylüyü etkileyen olumsuzlukların varlığını belirler.[7]

Bilindiği gibi, şer'an içki memnû ve kadınlar için de tesettür mecburîdir. Nitekim Osmanlı klasik döneminde birkaç kere içki yasağı da uygulanmıştır.[8] Ancak Türk töresi, Selçuklu egemenliğinde Müslümanlık'la birlikte uzun süre birlikte yaşadığı Anadolu insanını etkilemiştir. Diğer taraftan yörük ve çiftçi hayatının zaruri gerekleri de kırsal kesimlerde yaşayan ahalinin günlük hayatta kadın ve erkek zümrelerine ayrılmasını engellemektedir. Dolayısıyla Osmanlı devletinde İslâm öncesi örf ve âdetlerin bid'at oluşturmasına engellemek açısından Şer'î hukukunun uygulanmasına rağmen, «Şîa» mezheblerinde daha müsait ahkâm bulunması kırsal kesimde İslâm öncesinden gelen birçok örf , âdet ve an'anenin yaşamasını kolaylaştırmıştır.

1. H. İnalcık "çifthâne sistemi" olarak adlandırmıştır. Yediyıldız, a.g.e., s. 478.
2. Bulunduğu yöreye ve toprağın verimlilik durumuna göre, yüz ölçümü 70-150 dönüm olan çiftlik.
3. Göçebelerin ve göçmenlerin yerleştirilmesinde tarım topraklarında ortak mülkiyet vardır.
4. Özellikle On altıncı yüzyıldan sonra.
5. Köylü verdiği tapu resmine karşılık devir alandan bir miktar para istemesi bu ferağ işlemine kadı sicillerinde satış anlamında "bay ü şıra" tabiri kullanılması bazı yanlış tefsirlere sebep olmaktadır.
6. Birçok sancaklarda bu gibi mezraaların sayışı köy sayısı kadardır. İnalcık, a.g.e., s. 11.
7. İnalcık, a.g.e., s. 10-12.
8. Oysa Selçuklularda «kadi-1-kudât»'ın yönetiminde kadılar ve müftilerden oluşan bir şer'î örgütlenme vardır. Ancak sarayda her turlü içki mahzeni "şarabhâne" bulunuyor ve sultanın huzurunda «kibâr-ı ümerâ'yı bir araya getiren "meclis-i işret"ler kuruluyor ve bu hizmetlere resmî bir "«emîr-i meclis" denilen bir işret nazırı ile «şarabdâr»denilen bir çok şarabhane memuru bakıyordu. Bu durum Selçuklu Sultanının huzurunda İslâm şeriatini "kadi-l-kudât"ın, İslâm öncesi Türk töresini de «Emir-i Meclis'in temsil ettiği anlaşılıyor. İbn-i Bibi, Tevârih-i âl-i Selçuk'tan naklen Danişmend, a.g.e., s. 11.

93. Osmanlı toplumunda şehir yaşamı nasıldır?

Çeşitli bölgelerin coğrafî ve kültürel özellikleri yanında şehir estetiğini İslâm karakteri ve Osmanlı kültürünün de etkileyeceği açıktır. Osmanlı ülkesindeki köy, kasaba, şehirler bulundukları bölgelerin ortak iklimi, antropolojik, coğrafi ve topografik yapısı gibi özellikleri ile beraber İslâm-Osmanlı kültür sentezinin genel karakterlerini de taşırlar. Diğer taraftan büyük şehirlerin daha uzak iklimlerle olan ticarî ve kültürel ilişkileri, onlara bulundukları bölgenin ortak kişilikleri dışında bazı özellikler de kazandırmıştır. Bu standart yapıyı değiştirebilecek etkenler yine yollar aracılığıyla uzaklara, daha değişik bölgelere de açılabilmek olmuştur.

Osmanlı şehirlerinin genel estetiğini, Batılı gözlemcilerin de değerlendirdikleri gibi, karşıt ögeleri zengin düzensizlik ve çeşitlilik dolu karışık yerleşim oluşturur. Batılı araştırmacılar bu tür düzensizlikleri politik bilinçsizlik ve kendi kendini idare yokluğu'na, fiziksel düzensizliği de Devlet yönetimini temsil eden herhangi bir örgütün yokluğu ve belde halkının bağımsız davranışlarına bağlamaktadırlar.[1] Oysa en küçük Osmanlı yerleşim biriminde bile bağımsız doğal ve organik gelişimli bir yönetim-denetim örgütü kendiliğinden oluşmaktadır. Bunun sonucunda Osmanlı yerleşimleri devletin merkezî yönetim örgütüne karşı olan yükümlülükler dışında, kişilerin kendi aralarında, birbirlerine karşı, kişilerin mahalle ve hirfet örgütlerine karşı çok çeşitli yükümlülükleri vardır. Üstelik bunların hepsi bir anlamda devletin anayasası sayılan Şeriat hükümlerine tamamiyle uymak zorundadır. Böylece Osmanlı yerleşim birimlerinde, boyutları insan ölçülerine ve mekan düzenlemesi geleneklere saygılı samimiyete dayanan bir şehir estetiği ve kültürü oluşmuştur.[2] Ancak bu karışıklık içinde yer alan ölçülü, uyumlu, ayarlanmış ayrıntılar da bütünde birlik sağlar.[3] Nitekim örneğin İstanbul'da konutların ahşap ve her damın aynı renk tonunda, aynı biçimde kiremitlerle kaplı ve bütün büyük yapılar, camiler, medreseler, çeşmeler, türbeler, hanlar ve kervansarayların kubbelerinin kurşun kaplı ve bedenlerinin taştan olması, bu karma karışık bütün içinde "ayrıntılarda birlik" sağlar.[4] Üstelik böylesine oluşmuş birlik, temelde bir ölçünün varlığını da kanıtlamaktadır.

Oysa taş ve ahşap yapıların kendi gruplarındaki ayrıntılar birliğinin temelindeki "ölçü", "zaman-kudret" karışımı bir kavram, "Bekâ-fenâ" ölçüsüdür.[5] Başka bir deyişle batılı gözlemcilerin Osmanlı şehirlerinde farkettiği "özgür ve soylu yayılım", binaların yerleşim rahatlığını birbirine saygı göstererek araması, aslında düzensiz görünümün aslında böylesi yüksek bir

ahlâkî kurala bağlı kalmasından kaynaklanmaktadır.

Şehirlerde mezarlıklar ya da cami bahçeleri dışında, Batı şehirlerinde olduğu gibi kamuya mahsus "parklar, ağaçlandırılmış meydanlar yoktur. Bununla beraber her evin kendi bahçesi bulunduğundan, özellikle uzaktan bakıldığında Osmanlı şehirleri yeşillikler içinde görülür. Kuramsal anlamda düzensiz olmakla beraber, yerleşim birimlerinde sempatik bir laubalilik, doğal bir rahatlık yaşanır. Ancak yapılar millî kültürümüzle özdeşleşmiş biçimde hem birbirlerine tavâzu ve saygı göstermekte ve hem de büyük abidelere de şan ve şereflerine yaraşır biçimde yer vermektedirler.[6]

Klasik dönemin Osmanlı şehirlerinde mesken ve ticâret yerleşimleri birbirlerinden ayrı kuruluyordu. Şehirlerde "mirî ebniye" denilen kamu binaları dışındaki yapılar varlıklı tabakanın kışlık konutu olan "konaklar", yazlık konutu olan "köşkler (ve yalılar)" ve herkesin oturduğu "ev"ler olmak üzere üç kategoride guruplanabilir.

Evler genel olarak bahçe içinde ve iki katlıdır. Bu bahçede dut, erik, kayısı, armut, kiraz, incir gibi dallarında meyvaları görünen ağaçlar bulunur. Uğursuzluk sayıldığından incir ağacı kesilemezdi. Ev, bahçeye dönüktür. Zemin kat sokak tarafında depo, ahır, kiler, mutfak kısımları gibi bölümlerin bulunduğu sağır veya yüksek ve küçük pencereli duvar yer alır. Büyük bir kapı ile dar bir sokağa açılırlar.

Mahallenin gerçek ünitesi olan aile toplum hayatının da çekirdeğidir. Diğer taraftan şehirlerin büyümesi tarımsal hayattan gelen köylülerin göçü yoluyla olmaktadır. Ve kırsal kesimden gelen bütün bu aileler şehirlerde de kendi kültürel ve ekonomik hayatlarını yaşamak isterler. Dolayısıyla şehir içinin genel görünüşü kırsal yaşantıyı hatırlatır.

Tarım ekonomisi gerekleri, kırda olduğu kadar kente göç edenleri de temel ihtiyaçları sağlayacak biçimde evlerini düzenlemeğe zorluyordu. Kışlık gıda maddeleri için "kiler" ve "anbar" denilen depolar, hatta hayvanlar için ahırlar oluşturulmaktadır. Bu sebeple geniş bir alana, açık bölmelere, bahçeye, ağaca ihtiyaç vardı. Dolayısıyla zemin katlarda (ahır) depo, kiler, mutfak bulunur. Ocak ve dolaplar, yüklükler ile sofa ve sofaya açılan odalar gibi yaşama mekânları üst katlardadır.

Sofa hem odalara geçiş sağlayan ve hem de ailenin topluca oturduğu bir mekandır. Aslında sofalar bulundukları yere göre ev'in planını düzenler, işlevleri dağıtır.

Aslında şehirli kadın da, köyde yaşayan kadın da ekmek pişirmek, bahçede çalışmak, elde ettiği sebze ve meyveyi kışın kullanılacak hale getirmek ve saklamak gibi hemen hemen aynı ekonomik işlevleri yapmaktadırlar. Dolayısıyla sık sık sokağa çıkmadıkları halde evlerde işler kolay kolay bitmezdi.

Sabahları yer yataklarını toparlayıp yüklüklere sıralamak, yatsıdan sonra yeniden sermek, akşamları mumların fitillerini kesmek, kandillere yağ koymak, fitillerini temizlemek, fenerlerin camlarını silmek, aydınlanma düzeneklerini hazırlamak gibi işler bir hayli zaman alırdı.

Evlerin odaları yerli kumaşlarla bezenmiş sedirlerle döşeli idi. Yatak, yorgan gibi görülmesi icabetmeyen eşya sabahları yüklüğe konurdu. Dolaplar, raflarda ise yerine ve aileye göre kitaplar veya fenerler, işlemeli leğen, ibrikler, bakır takımları bulunurdu. Dolap raflarındaki süs hücrelerinde şekerlikler, çeşmibülbüller, buhurdanlar, gülapdanlar, kalemtraşlar, divit kamış kalemler, maktalar, hokka takımları, zarflar, eski yazılar, hilyeler, sedef kutular yer alırdı. Konsolların üzerindeki aynalar, şamdanlar, karpuzlu lâmbalar, çanaklı mum veya kandil makasları, işlemeli yağlıklar ve duvara asılı güzel yazılar, makramalar misafir odasının zenginliğini gösterirdi. Bazan tütsüler, günlükler kullanılırdı.

Batı kültüründe evlerin dışa açılmaları ve dışa doğru büyümeleri, dışarıyla bütünleşmeleri evin mahremiyetini kaldırmıştır. Oysa Osmanlı evi "içine doğru büyüyen bu anlayıştan farklı bir dünya"dır. Örneğin evlere ayakkabı ile girilmemesi de onu daha sokak kapısında dış âlemden soyutlayan bir davranıştır. Evin mahremiyeti, bazı bölgelerine mistik değerler verilişi de eski evlerin insanların yalnız cisimlerini değil, ruh dünyalarını da barındırdığını gösteriyor.

Nitekim bahçeli ahşap evlerde yalnız insanlar yaşamıyorlardı. Kümes hayvanları, kediler, kuşlar, güvercinler, (hattâ bazı hallerde atlar), "damlarda, kovuklarda gelincikler, sansarlar, fareler evlerin insanlardan ayrılmıyan dostları idi".[7] Hatta "ev yılanı" denilen hayvanlar öldürülmezdi.[8]

Büyük aile tipinin geçerli olduğu Osmanlı toplumunda "ev" üç kuşak insanları bir arada tutardı. Haremlik kısmında "büyük hanım"ın (kayınvâlide, büyük anne) odası baş odadır.

Evlerin ön tarafında, giriş kapısı yanında bulunan yalnız erkeklere ayrılmış bir ya da iki odalık bölümüne de "selâmlık" denilirdi. Selâmlık binası hâli vakti yerinde olanlar için aynı çatı altında ikiz evler biçiminde olarak yapılmıştır. Bu takdirde yemekler harem mutfağında hazırlanır, selâmlığa ara koridora konmuş bir "dönme-dolap"la iletilirdi. Eğer çatıları ayrı binalar varsa bunlar bir ara

koridorla birleşirlerdi.

Selâmlığın zemin katında bir taşlık ve çevresinde kiler, kahve ocağı gibi hizmet odalarından, üst katlarda da bir başoda (paşa odası), bir kış odası ve yatak odası bulunurdu. Harem dairesine geçit veren koridor üzerinde de mabeyin odası yer alırdı.

Sahiplerinin varlığına göre çeşitli büyüklükteki "konak, köşk, yalı"ların hizmetçi, uşaklar ve aşçıları için ayrılmış odalar bulunurdu. Yemek kokuları ve çeşitli gürültüler duyulmaması için mutfaklar bahçede yapılmışlardır. Hatta kubbeli, zeminden ısıtmalı çarşı hamamı benzerleri hamamları da vardır.

Büyük konaklarda harem halkı selâmlık bölümüne geçemezler. Ancak daha küçük yapılarda misafir bulunmadığı zamanlarda selamlık kısmı da harem halkı tarafından kullanılırdı.

Osmanlı şehirlerinin yerleşim modülü "mahalle"dir. Osmanlı şehirlerinin oluşumunda "mahalle" modülü "sokak"dan önce gelir. Zira mahalle (veya köy) devlete ödenecek vergilerin dağıtımı ve toplanmasında, asayişin sağlanması ve bayındırlıkla ilgili yükümlülüklerin verilmesinde esas alınan toplu yaşama birimidir.[9] Mahallenin türbeleri, mezarları, taş mektepleri, külliyeleri, imâretleri, dükkânları, evleri, mescidleri ve camileri toplumun bütün kültürel özelliklerini yansıtacak biçimde sokaklar boyunca sergilenir.

Mahalle, bireyleri birbirlerini tanıyan ve karşılıklı sorumluluk duygularıyla sosyal dayanışma içinde yaşayan bir topluluktur. Bu topluluk Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi mahalleleri olarak dinsel ayrılık gösterir. Ancak Müslüman mahalleleri arasında etnik farklılaşma makbul olamayacağı gibi sanat ve ticaret gruplaşmaları da yoktur.

Birbirlerinden ayıran fiziksel sınırlar veya biçimler bulunmasa da, Osmanlı şehirlerinde insanlar arasında sosyal dayanışma, katılım gibi işlevsel ve sosyal bütünleşmeler mahalle düzeyinde sağlanmaktadır.[10]

Bazı mahalleler Cuma camisine, çarşı ve pazar'a veya sayfiye yerine yakınlıkları sebebiyle önem ve değer kazanırdı. Evliyâ Çelebi bu tür yerleşim yerlerini seyahatnâmesinde "muteber mahalleler" olarak değerlendiriyor. Şehrin en güzel evleri de yine bu mahallelerde bulunmaktadır. Kenar mahallelere ise dar gelirli aileler yerleşmişlerdir.[11]

Hemen her mahallenin bir dış köşesinde oyun sahaları, yeşillikler yer almakta,

mahalleler bu meydanlarla birbirlerine bağlanmaktadırlar.[12] Hemşehrilik, meslekdaşlık, aynı mescidin cemaati olmak, mescidi bulunmamak gibi sebeplerle birkaç mahallenin birleşmesiyle semtler meydana gelmektedir.

Bununla beraber yalnızca ticaret ile zenaata ayrılmış mahalleler olduğu gibi genellikle kibarların oturdukları mahalleler vardır.[13] Ticaret ve zenaat mahalleleri çok daha canlıdır. Buralarda kazancıların, dokumacıların, marangozların, bakırcıların çıkardıkları gürültüler, satıcıların veya müşteri çağıran simsarların bağırışları gelmektedir. Bazan deve, katır, eşek kervanlarıyla dükkanlardan, depolardan, kapan hanlarından ürün ve mal almakta ya da depolamak için mal getirmektedirler.

Başkent olmuş şehirlerde Saray'a, Paşakapısı'na yakın yerleşim bölgelerinde örneğin İstanbul'da Sultanahmet, Akbıyık, Dîvânyolu, Soğanağa, Süleymaniye, Vefa semtleri gibi devlet erkânının ve üst düzey görevlilerin ikâmetgâhları yer alır.

Diğer taraftan dinî açıdan özellikleri olan bölgeler de önem kazanır. Yine örneğin İstanbul'da Hz. Ebâ Eyyüb ül-Ensârî'nin merkadi'nin bulunması gibi.

Bu arada fazla ya da az güneş almak, ılık güney rüzgârlarına (lodos) ya da soğuk kuzey rüzgârlarına (poyraza, keşişlemeye) açık olmak, yokuşlar, sele maruz dere içleri gibi doğal konumlar da semtlerin değerlenmesi açısınndan önemlidir. Örneğin Boğaziçi'nin Rumeli yakası öğleden önce güneş aldığı için Anadolu yakasından daha fazla rağbet görmekteydi.

Osmanlı şehirlerinin estetiğini etkileyen yerleşim modüllerinden biri de "sokak"tır. Şehirlerin oluşumunda "mahalle", sonra "sokak" modülü gelir. Şehir içinde toplu yaşama birimi olan mahalle'de yer alan türbeler, mezarlar, sıbyan mektepleri, külliyeler, imâretler, mescidler, camiler, dükkanlar evler toplumun bütün kültürel özelliklerini yansıtacak biçimde bu sokaklar boyunca sergilenmişlerdir.[14] Diğer taraftan iş yerlerinin mahallenin dışında olması da aile mahremiyetinin tamamlayıcısıdır.

Arapça aslı "zukâk" olan bu kelime padişahların şehir içinde halka görünmeden gidip gelebilmeleri için yolun her iki yanına gerilen bezlerden oluşan ve "Halvet-i Hümâyun sokakları" deyiminde kullanılırdı.[15]

Sokakların oluşumunda uyulması kaçınılmaz olan kriterlerin birincisi "kullananlara zarar verilmemesi", ikincisi de "ailenin mahremiyetinin korunması"dır. Birbirlerinin mahremiyetine saygı sağlanması için evlerin

diğerlerinden yüksek yapılmaması, dış kapıların, pencerelerin komşularla karşılıklı olmaması gibi düzenlemeler gerekir. Ancak yapılar arasında öncelik hakkı vardır. Yani yeni yapılan evler önceden var olanların yol hakkını, manzarasını, mahremiyetini bozamazdı.

Her evin bahçesinde bulunan ağaç veya yeşillikler, sokaklarda ağaç olmadığı halde özellikle dağ yamaçlarındaki şehirler uzaktan bakıldığı sırada yemyeşil görünürler.

Ara sokaklar toprak haliyle bırakıldıklarından çamurlu veya tozludur. Ancak ana yollar kaldırımcı denilen kent görevlileri tarafından taşla kaplanmakta ve onarımları yapılmaktadır.

1. "Genellikle kabul edildiğine göre, kültürel bakımdan bütün İslâm şehirlerinin baş özelliği, politik bilinçsizlik ve kendi kendini idare yokluğudur. Bu yüzden de müslüman şehirlerinde görülen fiziksel düzensizliği, kentlinin ortak yaşama iradesini temsil eden herhangi sorumlu örgütün yokluğu karşısında, belde yerleşiklerinin bağımsız davranışlarında aramanın doğru olabileceği kanısı vardır. Ergenç, a.g.e., s. 1266.
2. Nitekim bu özellik 1911 yılında ülkemize de gelmiş olan son devirlerin tanınmış mimar ve şehircisi Le Corbusier (1887-1965) tarafından da gözlenmiştir. Le Corbusier şehirlerin yerleşim estetiğinde kendisinden önce gelen Abbe Laugier ile aynı görüştedir. Giuliano Gresleri, le Corbusier Vioggio in Oriente, Venezio 1985.
3. Le Corbusier'in söylediklerinden çok önem verdiği "ayrıntılarda birlik" konusunda aradıklarını, İstanbul'da bulduğu anlaşılıyor. Ancak Corbusier'ye göre bugünün gerçekleri bu ilkelere uymuyor: "Kent yasalarını yapanlar, birer koridordan başka birşey olmayan sokaklar istiyorlar" , "Sürekli bir uyumsuz ayrıntılar ateşine tutuluyoruz." Le Corbusier, İstanbul Meyva Bahçesidir, Çağdaş Şehir, Nisan 1987, Yıl: 2, sayı: 2, s. 36.
4. Le Corbusier'ye göre : "Ayrıntılarda birlik sağlayabilirsek zihin de yeni ve canlı bir ilgiyle bütün kent için soylu bir yayılım düşünmekte özgür kalır.
5. " İslâmiyet (Mekke Limanı Cidde veya Kahire gibi istisnalar bir yana) lanetlenesi bir gurur işareti saydığı yüksek evleri yasaklamaktadır. Binalar yükselemedikleri için, İslâm hukukunun iyi koruyamadığı kamusal yolları istila etmektedirler. Sokaklar "sokakcık" haline gelmekte, yüklü iki eşek, fırsat çıktığında bunları tıkayabilmektedir." Fernmand Braudel, Kapitalizmin Şafağında Kentler (III), Var Olmaya Doğru, Çağdaş Şehir, Kasım, 1987. Yıl: 2, sayı 9. s. 57.
6. "Şehre Tanık Olmak, Sedad Hakkı Eldem lle Şehir Kültürü ve Eski İstanbul Üzerine Tanımak, Bilmek, Saymak, (Avniye Tansuğ). Çağdaş Şehir, Mart 1987, Yıl: 2 Sayı: 1, s. 56.
7. Aksel, Eski Evlerin İçi, Türk Yurdu, s. 263 ve s. 452.
8. Günümüz batı ülkelerinde evcil hayvan olarak meraklıları tarafından beslenmektedir.
9. Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, s. 3.
10. Ancak Tanzimat'tan sonra Batılılaşma hareketinin, sanayileşme ve ticaretin gelişmesi, kapalı ev ekonomisinin önemini yitirmesi, üretim imkânlarının ev dışına çıkmasıyla aile biçiminin değişmesi, yeni eğlence biçimlerinin ortaya çıkması gibi çeşitli ekonomik, kültürel ve toplumsal faktörler mahalle sâkinlerini dışarı yönelterek mahalle içinde kurulmuş olan birliği bozmuş, komşuluk ilişkilerini zayıflatmıştır.
11. Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, s. 43.
12. Eski İstanbulun bu meydanlarından bazılarını bugün dahi eski niteliklerini kaybetmemiş olarak bulmak kabildir, örneğin Kadirga meydanı, Cündi meydanı, Fazlı Paşa meydanı, Ağa çayırı, Vefa'da

Çeşme meydanı, Ahırkapı'da Gülhane meydanı gibi.
13. Mantran, s. 212.
14. Sedad Hakkı Eldem ise eski Osmanlı şehirlerinde "sokak manzaraları"nın, "meydanlar"ın, şehir yaşantısını, şehir kültürünü sergilediklerini vurguluyor.
15. Muhtelif süslemeler yapılmış olanlarına "kandilli sokak" denilirdi.

94. Osmanlı devletinde asayiş nasıl temin edilmiştir?

Asayiş hizmetlerinin bir bölümü ulûfeli görevlilerin yükümlülüğüne verilirken, diğer bir kısmı da yaptıkları hizmetin karşılığı olarak halktan (özellikle ticarî bölgelerde tüccâr ve esnaftan) bir miktar ücret alırlardı.

Diğer taraftan askerî şahısların yakalanmaları ve cezalandırılmaları da yine kanunnâmelerde belirtilen süreçlere uygun olarak yapılırlardı.

a. Subaşılar

Büyük şehir merkezlerinin düzeninden (ve temizliğinden) kadıların buyruğu altında bulunan subaşılar sorumludur. Geceleri asesbaşı ile birlikte dolaşarak dirlik ve düzeni bozanları yakalayıp ufak suçlar ve kabahatler için hemen cezalandırmak, ağır suçlar için kadı'nın huzuruna çıkartmak subaşıların göreviydi. Büyük şehirlerde bulunan mirî subaşılar "mevâcib "alırlardı.

Mirî subaşılar yine kadıların buyruğu altında bulunmakla beraber şehirlerin çarşıların, pazar yerlerinin ve mahalle aralarının temizliğini denetlemekden ve geceleri asesbaşı ila birlikte dolaşarak şüpheli kişileri tutuklayıp kadı önüne çıkarmak, suçüstü yakaladıklarını cezalandırarak asayişi sağlamak işlerinden sorumluydular. Ulûfeleri Hazine'den ödenirdi.

On yedinci yüzyılda (özellikle İstanbul'un) temizlik işleri için "çöplük subaşısı"[1] ve "tomruk" adıyla anılan cezaevlerinin yönetimi için "tomruk subaşısı" görevleri ihdas olunarak subaşılık hizmetleri genişletildi.

Eyâlet ve sancak merkezlerine bağlı küçük şehir ve kasabaların dirlik ve düzenini de "tımarlı subaşı"lar sağlarlardı. Subaşı olan tımarlı sipahiler sancakbeyi'nin yardımcısı durumundaydılar. Seferlere de cebelüleriyle katılırlardı. Merkezden tımarlı subaşıların adına hüküm gönderilirdi. Bir anlamda bağımsızlığı olan tımarlı subaşıları vergiler ve para cezalarından da kendilerine pay ayırırlardı.

b. Yeniçeri Kullukları

Şehiriçi güvenliğini sağlamak için "İstanbul kullukları" ve "taşra kullukları" denilen karakol örgütleri bulunmaktadır. Her kullukta çorbacı denilen bir yeniçeri subayı ile kullukçu denilen üç ya da dört yeniçeri neferi bulunurdu. Taşrada kulluk görevi yapan yeniçerilere de "yasakçı" denirdi. Beylerbeylerin kapı halkı içinde de kullukçu bölükleri vardı.

İstanbul birçok kulluk bölgesine ayrılmış olup bu bölgelerin asayiş hizmetleri belirli bir para karşılığında yeniçerilere bırakılırdı. Kullukların dağıtılmasını kul kethüdası yapardı. İstanbul kullukları üç, taşradakiler dokuz aylığına verilirdi. İstanbul'daki tüm kullukların âmiri, Kullukçuların en kıdemlisi ve Ocaktaki başeskilerden sayılan "başkarakullukçu"dur.

Yeniçeriler yaptıkları güvenlik hizmeti karşılığında halkdan ücret alırlardı. Böylece kullukçu yeniçerilere ulûfeleri dışında gelir sağlanmaktaydı. On yedinci yüzyıl başlarında Yeniçeri kulkethüdası, kulluk bölgesi tahsisi için kullukçubaşı'ndan 85 akçe alır; bunun 70 akçesini alıkor, gerisini yamaklarına bırakırdı. Yeniçeriler seferle İstanbul dışında bulundukları zamanlarda kulluk görevini acemi oğlanları yapardı.

c. Kalyoncu Kullukları

İstanbul'daki Tersâne kalyoncularını yeniçeri kullukçularıyla sürtüşmeye sokmadan disiplin altına alabilmek için Galata ve Beyoğlu'nun çeşitli yerlerine kalyoncu çavuşların görev yaptığı "kalyoncu kullukları" da kurulmuştu.[2] Kalyoncu kulluğunda bulunan amirlere "başağa", grup amirlerine de "Galata başağası", Beyoğlu başağası" denirdi. Kullukçuların en kıdemlisi ve Ocaktaki başeskilerden sayılan başkarakullukçu, İstanbul'daki tüm kullukların da amiriydi.

d. Bostancı Ocakları

Bostancı Ocağı'nın en büyük âmiri bostancıbaşı'dır. Ocağın erkânı başhaseki ağa, bostancı kethüdası, kethüdâ ağa, başhamlacı, tebdil hasekisi, kozbekçibaşı, bostancılar odabaşısı, bostancı karakulak ve baltacı'dır.

Öteden beri Edirne ve İstanbul saraylarında bahçe işleri, bağ ve bostanlarının bakımı için "bostancı" denilen Sırp ya da Boşnak asıllılar görevlendirilir, acemi oğlanlanlar arasından bostancıbaşı tarafından özellikle Bosnalılar arasından güçlü ve kuvvetli olanlar seçilirdi. Bu maksatla İstanbul'da 21 bölük , Edirne'de de 10 bölükten oluşan iki ayrı Bostancı Ocağı kurulmuştu.[3] Bostancılar yeniçerilerle beraber üç ayda bir ulûfe alırlar ve kendilerine bostan ürününden de pay verilirdi. On altıncı yüzyıl başlarına kadar Saray çevrelerinin güvenliği, inşaat, nakliye ve ulaşım işlerini yürütmekle görevli bostancılar, On altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde silahlı inzibat kuvvetine dönüşmüştür.

Bostancılar, "Hasbahçe bostancıları" ve "Hassa Bostancıları" olmak üzere ikiye ayrılır. Saray surları içinde kalan bahçe ve bostanlarda çalışan, Saray'ın ve Harem'in hariçten emniyetini temin eden 20 bölük bostancılara "Hasbahçe

bostancıları" ya da "gılmanan-ı Bahçe-i Hassa" denilirdi. Bunlar kıdemlerine göre bellerine dokuz değişik renkte kuşak sararlardı. Dokuzuncu derecedeki bostancı "hünkar kayığı hamlacısı" olurdu. Hamlacı'nın üstündeki rütbelerde "Bostancı hasekisi" ve "Bostancı kethüdası" gelirdi.

İstanbul'un çeşitli semtlerinde "Hadaik-i Hassa" denilen Saray'a ait bahçe ve bostanlarda çalışan, Saray'ın kayıkhane ve iskelelerinde bekçilik, koruma ve temizleme işleri yapan "hassa bostancıları" ise 15 ilâ 100'er kişilik bölükler halinde hizmet görürlerdi. Hassa bostancıları "usta" dedikleri zabitlerinin emrindedirler. Her "usta" bostancıbaşı'na karşı bulunduğu semtin güvenliğinden sorumludur.

Eyüp, Kağıthane, Boğaziçi ve Adalar, Bostancı Koprüsü'ne kadar Anadolu yakasının asayiş ve güvenliği, "usta" denilen bir zabitin emrinde 15-100 kişilik birlikler halinde hizmet gören "hassa bostancıları"nın sorumluluğundadır. Her "usta" bulunduğu semtin güvenliğinden genel asayişi sağlamakla görevli bostancıbaşı'na karşı sorumludur.

Bostancıbaşı Padişahın yakın güvenliğinden, Marmara, Boğaziçi ve Haliç kıyılarının asayişinden ve ormanların ve avlakların denetiminden sorumludur. Bostancı Ocağı içinden atanırdı. Kırmızı kaftan, altına mavi şalvar ve başına kırmızı barata giyerdi. Görev yeri Yalı Köşkü bitişiğindedir. Halk arasına çıkmaz. İdam, sürgün ve azil fermanlarını infâz ettirir. Terfih ettirildiği zaman vezirlik, sancakbeyliği ya da kapıcıbaşılık verilirdi.

e. Asesler

Kolluk kuvvetlerinin şehir içinde inzibatı ve asayişi sağlamak amacıyla çarşı ve pazarlarla mahalle aralarında dolaşmalarına gece veya gündüz dolaşmasına «kola çıkmak da denilirdi. Sadrazamlar, Yeniçeri ağaları, kaptan paşalar bile zaman zaman kola çıkarlar, yolsuz hareketi görülenleri te'dip ederlerdi. Ancak bu görev Yeniçeri Ocağı'nın Yirmisekizinci Orta'sının efrâdını oluşturan aseslere verilmişti.

Gece veya gündüz şüpheli görülen kişiler asesler tarafından yakalanırlar, durumlarında, eylemlerinde suç unsuru görülürse şer'î cezası verilmek üzere kadı önüne çıkarırlardı. Eğer suç değil de kabahat türünde kusurları varsa asesbaşı'na tanınmış "tazîr" yetkisi içinde kalarak kendisine örfî cezalar uygularlardı. "Yasakçı kulu" gibi görev yaptıklarından bazı cezaları uygulama yetkileri vardı.[4] Tutukluları teslim alıp hapse koymak da aseslerin işiydi. Ancak suç işleyen yeniçerileri yakalayıp Yeniçeri Ocağı'na teslim etmekle "bostancı mumcusu"

görevliydi.

Çarşı ve pazar yerlerinde güvenlik hizmetleri yaparlar, karşılığında, esnaftan "asesiye" adıyla para toplarlardı. Biri İstanbul ve diğeri Galata'da olmak üzere iki asesbaşı vardı. İstanbul asesbaşısı'nın derecesi Galata'dan daha yüksekti.

Taşra şehir ve ilçelerinde de asesbaşı emrinde olarak aynı görevler yapılırdı. İstanbul dışındaki kentlerde ve büyük kasabalarda görevlendirilen asesler de gece devriye gezerler, şüpheli ve suçluları yakalayıp kadıya teslim ederler ya da yetkileri içinde bulunan cezaları uygularlardı.

Asesbaşı, narh denetiminde subaşıyla birlikte Sadrâzama eşlik ederdi. Dîvân-ı Hümayun ve Ağakapısi'nda toplanan Ağa Divânı toplantılarında, Yeniçerilere ulûfe dağıtımı, elçi karşılama ve kabul törenlerinde hazır bulunurdu. Bu görevleri sırasında yeşil çuhadan çatal kalafat, zağra yakalı ve yeşil kaplı Divân kürkü, ak çakşır, ayaklarına da sarı yemeni giyerdi.

İstanbul'daki Tomruklar ve Babacafer zindanları da asesbaşının yönetimi altındaydı. Yeniçeri Ocağı'ndan idam cezasına çarptırılanlar hükmün yerine getirilmesi için ona teslim edilirdi.

1. 1827 İhtisap Nezareti'nin kurulmasına kadar devam etti.
2. Kasımpaşa ile Galatasarayı arasında Kalyoncukulluğu denilen bir semt vardır.
3. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılınca Bostancı Ocağı 1.500 kadar bostancıdan oluşan saray ve çevresini korumakla görevli Asâkir-i Hassa adıyla yeniden düzenlendi. Edirne'deki Ocak kapatıldı.
4. Bkz. "Beratlar".

95. Osmanlı devletindeki "millet sistemi" nedir?

Osmanlı ülkesinde bulunan Müslümanların bütününe "Millet-i İslâm"[1], geri kalanlara da "millet-i gayrimüslime"[2] denilmektedir. Osmanlı Türkçesinde "millet" sözcüğünün anlamı, aslında Batı dillerinde Napoléon savaşlarından sonra belirlenmiş "nation" kavramının karşılığı olan anlamını alması ancak Yirminci yüzyıl başlarında ve sonrasındadır.

Devletin en güçlü olduğu On altıncı yüzyıl ortalarında tutulmuş Tahrir defterleri üzerinde Müslüman nüfus, toplam nüfusun yaklaşık olarak %60'ı civarındadır. Geri kalan % 40'ı ise gayrimüslimlerdi.[3] Müslüman kitle ilmiye, seyfiye, kalemiye ve tarikat mensupları, tüccârlar ve esnaf, Hz. Hasan neslinden gelen "sa'dat" ve Hz. Hüseyin soyundan gelen "şürefâ", esnaf örgütü (loncalar) içinde yer alamayan seyyar satıcılar, kırsal kesimde yaşayan (Müslüman) köylüler gibi katmanlardan oluşur.

"Millet-i gayrimüslime" içinde yer alan çeşitli Hıristiyan mezhepleri önce "Millet-i Mesihîye" olarak Yahudî cemaatinden ve sonra kendi aralarında "millet"ler olarak ayrılmaktadırlar. Ancak herbirine ayrı bir millet denilen ve devletin genel hukuk sistemi içinde varlıkları birer antite olarak kabul edilmiş bütün bu dinî cemaatler aralarında çatışma olamaz. Bununla beraber inanç ayrılıklarının gereği aralarındaki ilişkiler az ve gerilimlidir.

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasını oluşturan cemaatler Rum Patrikliği; Ermeni Patrikliği; Ermeni Katolik Patrikliği; Süryanî-i, Kadim Patrikliği; Rum Melkit Katolik Patrikliği; Geldani Patrikliği; Süryanî Katolik Cemaati; Bulgar Eksarklığı; Musevilerdir.[4]

Her dinde, her mezhepteki bütün bu insanlar kendi inançlarında serbest oldukları gibi, şer'î ve örfî hukukla karşıt olmamak üzere kendi cemaatleri içinde kendi dinî hukuklarını uygulayabilirlerdi. Örneğin Papalık diğer devletlerle konkordatumlar yaparak hukukî ve siyasî ilişkilerini sağlamakta ve bu ülkelerde yaşayan Katoliklere dinî hukukunu uygulayabilmektedir. Oysa Tanzimat Dönemi öncesinde Osmanlı Devleti ile Vatican arasında hiçbir resmî ilişki kurulmamış olduğu halde, Osmanlı ülkesinde Katolik (ve diğer mezhepler ruhanî liderlerine) verilmiş hürriyetler Papalık Devleti'nin «konkordatumlar ile sağlamış olduklarına çok benzer.

Bu arada gayrimüslim cemaatlerin de günümüzdeki anlamıyla azınlık (minorité) statüsünde olmadıklarını vurgulamak gerekir. Bu bağlamda Osmanlı

uygulamasındaki "millet" ayırımı Müslim ve gayrimüslim cemaatlerin birbirlerine karşı kişiliklerini legalize eder ve belirler.[5] Nitekim büyük toplumun Müslüman, Rum, Yahudî ve Ermeni kesimleri dışarıdan görülen en kalın çizgileriyle kısmen etnik değerler taşıyan karma karakter ifade eden "milel-i erba'a" deyimi ile tanımlanmaktadır.

Osmanlı devletinde gayrimüslimlerin konumu

Vergi konusunda gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrıldıkları nokta, askerlik yapmamaları ve devlet hizmetine alınmamalarıdır. Ancak askerlik çağına gelen zimmîler devlete "cizye" ve (Müslüman reâyâ'nın ödediği "çift resmi ve öşür"e karşılık da) harac-ı arazî denilen bir toprak vergisi öderler.

Bununla beraber "voynuk, doğancı" gibi askerî görevi olan guruplar bu vergilerden muaftırlar. "Derbentçi" ya da madenci köyleri de bu vergiden ya bütünüyle ya da 1/4 - 1/2 oranlarında bağışlanmışlardır.

Osmanlı Devleti reâyâ içindeki gayrimüslim uyruklarına assimilasyon yöntemleri uygulamıyordu. Bunun hem İslâmî kökenli , hem de ticaret ve teknoloji transferi ile ilgili sebepleri bulunabilir. İbâdet ve âyinlerin yapılabilmesi hususunda devlet gayrimüslimlere çok müsamahalı davranmış, ibadet yerlerinin idaresini cemaat teşkilatlarına bırakmış, bu hususta fermanlarla dokunulmazlık tanımıştır.

Her gayrimüslim cemaat, İslâmî terminoloji içinde "millet" olarak kabul edilmişti. Devlet gayrimüslim tebaa ile karşılıklı ilişkilerini ruhanî liderler aracılığıyla yürütmektedir. Bu bakımdan cemaat ruhanî liderlerine hukukî, eğitsel geniş yetkiler verilmiş ve karşılığında cemaatlerinin asayiş, vergi, hizmet gibi durumlarından devlete karşı sorumlu tutulmuşlardı. Cemaat yönetimi, doğum ve ölüm kayıtları, nikah akdi, feshi, çeyiz, nafaka, veraset ve vasiyetle ilgili muamelat işleri yürütür, mukabilinde harç alırdı.

Patrikhane yargılama yapabiliyor, yalnız hapse değil, sürgüne, hatta kürek cezasına bile mahkum edebiliyordu. Hatta suçlular için patrikhanede bir hapishane vardı. Cemaat mahkemelerinin kararlarını devlet aynen uygulardı. Örneğin patrikhaneden gönderilen kürek mahkumları küreğe bağlanır ve vaktinden önce zincirleri çözülemezdi. Papazların kilise vaazları ve azınlık okullarının eğitimi de devlet denetimine tâbi tutulmamıştır.

Cemaat liderlerine devletin verdiği yetkiler ve karşılığı olan sorumluluklar güçlü idarî teşkilatlar kurulmasını gerektirmiştir. Ortodoksların cemaat işlerini

Fener Patrikhanesi, Musevilerin işlerini Hahamhane, Ermenilerin işlerini de Ermeni Patrikhanesi yürütmektedir.[6] Milletlerin liderleri ruhani meclisler tarafından seçilmektedir.

Fetih'den sonra, Ortodoks Rum, Ermeni ve Musevîlere "cemaatlerine, mabedlerine ve ibadet etmelerine" dokunulmayacağı hususunda ahd ve eman verilmişti. Aslında bu davranış İslâm Dini'nin bir gereğidir. Üstelik karşıtını yapmak şehrin yerleşik nüfusuna bağlı ekonomik düzeni de bozar ve fevkalade kötü sonuçlara götürebilirdi. Bununla beraber Fatih'in gayrimüslim cemaatlerin dinî liderlerine fevkalade itibar ettiğini de görüyoruz. Örneğin Bizans'ın son ve Osmanlı döneminin ilk Hahambaşısı Moşe Kapsali'yi huzuruna davet etmiş, kendisine iltifatta bulunmuş ve cemaat içi davaları görmek için bir ferman verdikten sonra, "at bindirilerek" refakatçilerle birlikte ikametgâhına kadar göndermiştir.[7]

Nitekim Fatih'le başlayıp 1657'ye kadar yeni seçilen her Rum patriği bizzat padişahın huzuruna alınmış iken, Eflak ve Boğdan voyvodalarını isyana teşvik eden Patrik III. Palenios'un idamından sonra Sadrâzamlar tarafından kabul edilmeleri kanun olmuştur.

İlke olarak zimmîler kendi cemaatleri kapsamında hür ve kiliseleri çevresinde örgütlü, dinî, hukukî ve kültürel ayrıcalıklara da sahip olmakla beraber, Müslüman tebaa ile birlikte oldukları günlük hayatta, örneğin giyim-kuşam konusunda çoğu renk, biçim, kalite gibi fiziksel anlamda yapılması zor olmayacak kadar basit, ancak kişiliklerin zedelenmesi açısından hiç de hoş sayılmayacak belirli bazı kurallara, kısıtlamalara uymak zorunda bırakılmışlardı.

Gayrimüslim tebaa resmî terminolojide devletin "zimmet"inde, koruması altında anlamına gelen "zimmî" deyimiyle anılır. Zimmîler şahsî hukuklarına ait işlerde kendi din ve mezheplerinin ruhban mahkemelerine giderlerdi. Şer'î ve örfî Osmanlı hukukuyla çatışmadıkça devlet kilisenin kararlarına karışmazdı. Ancak amme veya ceza hukukunu ilgilendiren işlerinde zimmîler de şer'î mahkemelerde yargılanırlardı. Bununla beraber eğer kendileri isterlerse her türlü hukukî sorunları için de kadıya başvurabilirlerdi. Hatta zimmîlerin çok olduğu bölgelere bazen zimmî bir yöneticinin atandığı da olurdu.

Zimmîler dinlerini değiştirebilirlerdi. Özellikle "ihtidâ" ederek (hidâyet'e eren) Müslüman olan bir zimmî, müslümanların bütün hak ve yükümlülüklerine[8] hemen sahip olur, "ispençe" (çift resmi) yerine kendisinden müslümanların ödediği "bennak resmi" alınırdı.

Yeni fethedilen ülkelere gönderilen Osmanlı kanunnâmeleri, öteden beri mevcut ve yürürlükte olan yasaların çok cüz'i tâdilâtla aynen uygulanmasını kabul etmektedir. Osmanlı yönetimi sosyal siyaset bakımından uzlaşmacı tutum kullanmayı tercih etmektedir. Böylece eski yöneticilerin deneyim ve değerlendirmelerinden yararlanmaktadır. Bu bağlamda ülkede mevcut dinî müesseseler, idari taksimat, vergiler, yerli adetler ve hatta askeri zümreler muhafaza olunmuşlardır. Nitekim yerel asker ihtiyacının bir bölümü, fetih öncesi askerî zümrelerinden sağlanmıştır. Bununla beraber "Raiyet oğlu raiyyetdir" ilkesi titizlikle muhafaza olunmuş ve askerî timar verilen Hristiyanlar deftere kaydolunurken "sipahi oğlu", "sipahi neslinden" biçiminde şerh düşülerek askerî sınıftan oldukları belirtilmiştir.

Gayrimüslim Osmanlı uyrukları cami, türbe gibi müslümanların dinsel saygı gösterdiği yerlerin çevresinde olmamak üzere Müslüman halkla eşit ev alma ve oturma özgürlüğüne sahiptir.[9] Bununla beraber gayrimüslimler ilke olarak Müslümanlardan daha yüksek yapılar yaptıramazlar. Diğer taraftan ibâdethanelerinin yenilenmesi ve tamiratı da Padişahtan izin alınmasını gerektiren uzun formalitelere tâbidir.[10]

Osmanlı yönetimi fetihten sonra gayrimüslimlere bırakılanların dışında yeni bir mabed yapılmasına müsaâde edilmemesi eğilimindedir.[11] Diğer taraftan özellikle böyle bir konuda "Ferman çıkartma" sürecinin gayrimüslim uyruklar açısından fiilen ve psikolojik olarak ne kadar güç olacağı açıktır.

Osmanlı uyruğu gayrimüslimler din ve mezhep açısından üç büyük kategoride toplanabilir:

(a) Katolikler

Bunlar Latinler (Avrupa ulusları), Katolik Gürcüler, Katolik Süryanîler, Keldanîler, Marunîler, Kıptîler, Katolik Rumlar'dır. Osmanlı Devletinde Katoliklerin sayısı pek fazla değildir. Bununla beraber Haçlı Seferlerinden sonra Anadolu Ermenileri arasında da Katoliklik ortaya çıkmıştır.[12]

(b) Ortodokslar:

Ortodokslar Doğu Karadeniz, Marmara, Ege kıyıları, Ege ve Akdeniz adaları, Mora yarımadası ve Teselya da oturuyorlardı. Çukurova'da yaşayan Ortodoks Ermeniler On birinci yüzyılda Sivas ve dolaylarından göçe zorlanmışlardı. Irak ve Suriyenin kuzeyi ile Güney doğu Anadolu'da yerleşik Süryanîler ise aynı din ve mezhepten olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenileşti. Malatya

Süryanîlerin merkezi iken zamanla Ermenilerin yoğun bulunduğu bir şehir oldu. Ermeni toplumu da, Musevîler gibi şehirlerde ve ticaret merkezlerinde yerleşiktirler.

(c) Musevîler

Bavyera'dan 1470 yılında sınır dışı edilen Musevîlerin büyük bir kısmı Tuna sahillerine, bir kısmı da İstanbul'a gelmişlerdi. İspanya ve Portekiz Yahudileri, 1492'de Katolik mezhebine geçmekle zorlanınca ülkelerini terkederek Fransa, İngiltere, Felemenk, İtalya ve Osmanlı Devletine iltica etmişlerdir. Türkiye'ye sığınanlar İstanbul ve Selanik şehirleriyle Sakız adasına yerleştirildiler. İspanya ve Portekiz sürgününde kalabilmiş bir kısım Yahudî de, 1532 yılından itibaren Türkiye'ye gelmeğe başlamışlardır. Bununla beraber zulümden kaçan Musevîler ticarî sermayeleri ile diğer bilgi ve yeteneklerini de Osmanlı İmparatorluğuna getirmişlerdir.

İspanya'dan gelen Musevîler, Balat, Hasköy, Ortaköy ve Kuzguncuk'a yerleştirilmişlerdir. Bu Musevîler, 1494 yılında Osmanlı ülkesinde ilk matbaayı kurdular. Toplu olarak çok sayıda gelen İspanyol Musevîleri, Osmanlı ülkesinde Ladino denilen On beşinci yüzyıl İspanyol lehçesini korumayı başarmışlardır. Yeni gelen Musevî cemaatının, aslında kendi dilleri olmayan İspanyolca'yı korumuş olmaları, bu olgunun Osmanlı yönetimi açısından pek önemli sayılmadığını gösteriyor. Oysa Yahudîler Osmanlı toplumu içinde İspanyolca sayesinde etnik kültürlerini daha iyi muhafaza edebilmişlerdir. Halbuki Endülüs'ten Musevîlerle birlikte gelen Müslüman Araplar, bir nesil sonra Türkleşmişlerdi.[13] Ortak dinî kültür ve ortak dilde birleşmenin etkisi açıkça görülmektedir.

Diğer taraftan Osmanlı yöneticileri Yahudîlerin Avrupa ülkelerinden getirdikleri teknolojik bilgilerden ve sermayelerinden istifade etmeyi düşünmüş olabilirler. Nitekim Musevîler göçmenler şehirlerde ve ticaret merkezlerinde yerleştirildiler.[14] Bu göçlerden sonra Yahudîler, Rumlardan sonra ikinci önemdeki gayrimüslim nüfusu oluşturdular.

Ermeni ve Musevî erkeklerin giyimleri aynı olacak, başlarına fazla uzun olmayan Denizli tülbendi sarabilecekler, ancak Ermenilerin sarığı alaca renkli olacaktı. Bellerine sardıkları kuşak değeri 30-40 akçeyi geçmeyen ipek ve pamuk karışımından olacaktır. Mestleri siyah meşinden yapılacak ve sahtiyan olmayacaktır. Ayaklarına iki kulaklı, üstü astarlı ayakkabı giyecekler, çedik de kullanabileceklerdi. Kırmızı, menekşe rengi ve siyah ayakkabı da giyilebilirdi.

Fakir gayrimüslimler Selanik çuhası giyebileceklerdi.

On yedinci yüzyıl ortalarında Sultan IV. Murad İstanbul kadısına gönderdiği fermanda gayrimüslim erkeklerin giyimini "...kefere taifesinin... samur kürk ve samur kalpak ve atlas ve kemha giydirmeyub ve avretleri dahi yüksek arakıyye ve parus çuka giyinmeyub Müslüman tarzında ve libasında gezmiyeler"[15] biçiminde sınırlamaktadır.

Padişah III. Selim devrinde de Ermeni erkeklerin şapka ve ayakkabıları kırmızı; Rumların siyah; Yahudilerin ise mavi renk olarak belirenmişti.[16]

Gayrimüslim kadınlar da gerek hâkim kültürün etkisiyle, gerekse Hıristiyan veya Musevî dinlerindeki kısıtlayıcı hükümler arasındaki bazı benzerliklerin de etkisiyle, çoğu kez Müslüman kadınları gibi örtünmektedirler.

Bununla beraber Müslim ve gayri müslim kadın kıyafetleri arasına zaman, zaman devlet tarafından da kısıtlayıcı örfî hükümler getirilmiştir. Örneğin Sultan III. Murad döneminde gayri müslim kadınların giydiği feraceler kül rengi karaca çuhadan yapılacak, elbiseleri atlastan ya da kutnudan olacak, gök mavisi çakşır, giyecekler, başmak yerine de kundura kullanacaklardı. Müslüman kadınların giydiği boyundan eteğe kadar yakalı elbise ile ince külah, ferace giyemeyeceklerdi.

1. "Millet-i hâkime" de denir.
2. Anlatılmak istenilen maksada göre "millet-i sâire", "cemaat-i muhtelife", "teba'a-i gayrimüslime" tâbirleri de kullanılmıştır.
3. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun özellikle yoğun olduğu bölgeler vardır.
4. 1322 sene-i Hicriyyesine Mahsus Sâlnâme-i Devlet-i Alîyye-i Osmaniyye. Altmışıncı sene, Dersaâdet, 1320, s. 900-914.
5. "Millet bir kavram değil, bir içtimaî teşkilatlanma, bir ruh hali ve tebaanın birbirine bakışını ifade eder". Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, s. 10.
6. Antakya, iskenderiye ve Kudüs'le de Ortodoks patrikler bulunmaktadır. Ancak bilindiği gibi Fener Rum patrikliği merkezdir.
7. Burada Hahambaşı'nın "at bindirilmesi" hususu önemli bir protokol unsurudur. Çünkü Padişah ve vekili Sadrâzam'dan gayri şehir içinde at binen kişilerin sayısı sınırlı olduğu gibi gayrimüslimlerin at binmeleri de yasaklanmıştır.
8. Tanzimat Fermanı ile (1839) zimmîlere de devlet ve orduda görev almaları hak ve yükümlülüğü getirildi.
9. Mantran; XVI. - XVII. Yüzyılda, s. 45-47.
10. Örneğin 1602 tarihinde bazı havraların tamiri gerekmiş Fatih'in musevilere verdiği bilinen fakat kaybolmuş ferman yerine "fetevây-ı şerife ve ecdâd-ı i'zâmın verdikleri evâmir-i münife muktezâsınca bidâyet-i hâl üzere tecdîd ve tâmir edileceği " hususunda ikinci bir ferman daha verildi. 1693 tarihinde Bizans döneminden kalma dört sinagog'un tamiri için yeniden ferman çıkartmak gerekmiştir. 1741 ve 1754 tarihlerindeki havra tamirler için ferman hükümlerinin yenilenmesi gerekmiştir.

11. Nitekim Sultan III. Ahmed 1725 (H. 1137) tarihli Fener'de izinsiz olarak kilise gibi kullanılan bir kulenin yıkılmasına ilişkin fermanında "...Dâr ül-İslâm'da, kefere tâifesinin Feth-i Hâkâni'den beri yedlerine terk olunan keniselerinden (kiliselerinden) maada müceddeden kenise ihdâs ve bir mahalli kenise ittihaz eylemelerine bir vechile mesağ-ı şer'i..." olmadığını belirtmiştir. Doğru, s. 39.
12. Doğru, s. 215.
13. Doğru, s. 32.
14. Evliya Çelebi'ye göre 1638 yılında İstanbul'da Yahudî cemaatinin 55 kasap dükkânı ve 200 Yahudî kasabı vardır.
15. Ahmed Refik, Onbirinci Asr-ı Hicrî'de ... s. 53.
16. Karal, Osmanlı Tarihi, c. IV, s. 274.

96. Osmanlılarda kölelik sistemi var mıdır?

Osmanlı Devleti'nde köle emeğine dayalı üretim yapılmadığından, varlıklarının sebebi ekonomik çıkar gerekçelerine dayanmaz. Dolayısıyla köleler toplum içinde kısa sürede assimile olarak belirli statüler kazanmaktaydılar. Nitekim Osmanlı toplumunda köleler, varlıklı ailelerin ev hizmeti, cariyelik, çocuk bakımı gibi işlerinde kullanılmak ya da Kur'ân'da vaad edilen sevabı kazanmak üzere "azat etmek" için satın alınırlardı. Ev işlerinde çalıştırılan köleler bir müddet sonra "bacı, dadı, lala" gibi isimlerle ev halkından sayılırlar. İslâm hukukunda belirlenen insan hakları gereği yirmi yaşları civarına geldiklerinde, cihazı ve diğer gerekleri mevlâ'sı tarafından sağlanarak evlendirilirlerdi. Bunların eski efendileriyle "akrabalık" türüne benzer toplumsal ilişkileri kesilmezdi. Nitekim yaşlandıklarında bile itibar görürlerdi. Küçük yaşlarından itibaren yeteneklerine göre yetiştirilmiş olan köleler yüksek fiyatla satılırdı. Bunlar genellikle saray ve konaklara alınırdı.[1]

Saray'a alınan "köle"ler arasından BÓAbüssaâde Ağası (ve bazı başka görevler) gibi Padişaha çok yakın ve çok önemli görevlere getirilirlerdi.

İslâm'ın köleliğin sosyal durumunda iyileşme ve ortadan kalkması açısından yaptığı en önemli girişim doğan çocuk için "anasının medenî durumu"[2] yerine "babasının medenî durumuna uyar" kuralını getirmesidir.[3] Aslında Osmanlı padişahlarının çocuklarının câriyelerden olması bazı siyasal ve sosyal sebeplerle birlikte temelde bu hükme dayanmaktadır.

1. 1847'de Sultan Abdülmecid esir ticaretini yasakladı; esir pazarları da kaldırıldı. Bununla beraber gizli olarak Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar sürdü.
2. Roma Hukuku'na göre "partas sequitur ventrem" (çocuk batna çeker) kuralı geçerli idi.
3. İslâm'ın getirdiği "câriyelerin kendi efendilerini, yani hür çocuklar, hatta sultanları, halifeleri doğurmalarını mümkün kılan" bu kural aslında Arap gururunu rencide etmişti.

97. Külhanî ve Külhanbeyi kime denir?

Külhanbeyiler, kötülüklerinden çekinilen, çevrelerine ürküntü vererek kişilik olmaya çalışan genellikle küçük ya da yüz kızartıcı suçlardan sabıkalı kişiler olarak bilinmektedir. Oysa külhanîliği geçmiş yüzyıllarda yatacak yeri olmayan, kimsesiz kişilerin, özellikle delikanlılık yaşına gelmiş çocukların yatıp kalktığı, barındığı, yiyecek temin ettiği bir sosyal kurum gibi de görebiliriz.

Gerçekten de külhanîliğin bir tür fütüvvet teşkilatı gibi kendine özgü kuralları vardır. Bunların "pîr"leri,[1] töre ve törenleri, usul ve erkânları bulunmaktadır. Örneğin bir kimsenin külhana alınabilmesi için kimsesiz olması gerekliydi. Ancak bu yeterli değildi. Kabul edilebilmesi için bir tür yeterlilik denemesini başarması lâzımdı. Yeni gelenin üzerine yırtık ve eski elbiseler giydirilir ve oradakilerin en eskisi olan "destebaşı"nın eline verdiği bir torbayı en kısa zamanda pirinç, yağ, un ve şekerle doldurup dönmesi istenirdi.

Parası olmadığı hâlde, ısrarla dilenmek, belki de hırsızlık, kapkaç gibi her türlü yöntemle torbayı dışarda doldurmayı başarıp külhana dönen aday sınavı kazanmış sayılır, topladığı malzemelerle külhanın yemek vakti ortaya çıkarılan üç demirbaş lengerinden ikisinde pilav, üçüncüde helva pişirilir ve hep birlikte yenirdi. Yeni gelen sofraya oturmaz, ayakta bekler, yiyen eskilere hizmet ederdi. Pilav ve helva yenildikten sonra külhancı baba ve öteki külhanî ler bir lokma ekmeği tuza batırarak sağ ellerinin baş, şehadet ve orta parmağiyle tutar ve külhanın kimsesizlerin barınağı olduğuna, buradan birçok yiğit yetiştiğine hep birlikte şehadet ederlerdi. Külhancı Baba'nın okuduğu:

"Bu ocağın adı gerçek külhandır, Yersizlere, yurtsuzlara mekândır.

Nice erler yetişmiştir külhandan, Kim bilir kim bugün nerde pinhandır.

Ana-baba kucağına sığmayan yavrucaklar bu ocakta mihmandır.

Pîr'imizdir bizim koca Lay-har, Hak budur kim eşi gelmez sultandır.

Hu çekelim Lay-har'ın ruhuna, O'nun için bay ü geda yeksandır" duasından sonra baba'yla beraber herkes «Hu» çeker ve lokmayı ağızlarına atarlar. Bundan sonra kardeşlik töreni başlardı.

Kardeş olacak çocuklar sağ tarafa daima kıdemli, sola da aday olan yan-yana ortaya alınır. Anadan doğma soyularak külhancı baba'nın getirdiği «Lay-har kefeni» denilen iki yakalı büyük bir gömlek giydirilir. Sağdaki, sağ kolunu, soldaki sol kolunu gömleğin koluna geçirirdi. Serbest kalan kollar gömlek içinde

kalırdı.

Külhancı, ocağın ağzına yönelmiş bir vaziyette, iki dizinin üstüne oturur ve:

"Ey Lay-har'ın evlatları burası baba yurdudur. Burada senin-benim yoktur. Burada herkes kardeştir. Bir anadan doğanlar, bir babadan olanlar, birbirlerini boğazlarlar. Lay-har'ın evlatları, birbirlerini bir vücud bilirler. Kardeşlerine birisi, bir iğne batırsa açışım kendi vücutlarında duyarlar. Bu kefene sağlığında girenler, ölünceye kadar birbirlerini ayrı görmezler. Bu, ikilikte birlikdir. Bu senin sağ elindir, sen de bunun sol elisin. Vücudunuz birdir, başlarınız iki. Biriniz sağınızı, biriniz solunuzu görürsünüz. Ömrünüzün sonuna kadar birbirinizi görür, gözetirsiniz. Her gün kazancınızı buraya getirirsiniz. Burada, bu senindir, bu benimdir yoktur. Az çoğu artırır, çok hepimizi besler, hepimizi doyurur" diyerek telkinde bulunduktan sonra Layhar'ın ruhuna bir fatiha okunur ve yeni aday külhanîlerin kardeşliğine kabul edilmiş olurdu.

Tören bittikten sonra çocuklar, tahta karavanalara ayrılmış olan pilav ve helvalarını yerler.

Külhanîler, sabahları külhandan çıkıp giderler; asılarak, aşırarak, bir iş görerek ne elde ederlerse akşamleyin külhana getirirler. En geç kalan da gelince külhanın kapısı kapanır. Külhancı, sofrayı kurar. Külhanîler, hep beraber oturup yemeklerini yerler. Ondan sonra oyun oynanır, zar atma talimleri yapılır, bağlama çalınır. Uyku vaktine dek böylece vakit geçirilir. Sonra yatılır. Külhancı, yeni biri gelip de tören yapılacağı vakit, herkesle beraber sofraya oturur. Külhanîlerin, dervişler gibi, aralarında ayrı terimleri vardır.[2]

Gerçi fütüvvet ehlindeki mutlaka bir sanat, bir hırfet sahibi olmak, elinin emeğiyle geçinmek, haramdan kaçınmak ilkesine pek uyulmaz gibi görülüyorsa da, külhanîler ilk zamanlarda mahallelerin çöplerini toplamak, sokakları süpürmek gibi işleri de üstlenmektedirler. Ancak zamanla bu tür zor işleri yapmayı ya da dilenmeyi bırakıp, haraç toplamaya, gece sokakta adam soymaya değin zorbalık yapmağa başladılar. Mahalle sakinlerine ürküntü vermek için özellikle geceleri sokak aralarında naralar atarak dolaşırlar ve karanlıklara karışarak kaybolurlardı.

Ne var ki gece sokakta fenersiz gezmek yasak olduğundan bunlar "kol"gezen Yeniçeri Ocağı'nın Yirmisekizinci Orta'sının efrâdını oluşturan asesler tarafından yakalanırlar, suç unsuru görülürse kadı'ya götürülürler ya da asesbaşı'na tanınmış yetkiye dayanarak örfî ceza olarak külhanlarda sabaha kadar çalıştırılmak üzere İstanbul'un hemen her mahallesinde mevcut bir hamamda hamamcılara teslim

edilirlerdi. Hamamların sabah namazından bir iki saat evvel hazır ve açık bulundurulması adet olduğundan fenersiz gezen kimlikleri belirsiz kişiler hamam külhanlarında çalıştırılarak cezalandırılmış ve geceleri bir daha fenersiz gezmemeleri sağlanmış olurdu.

Sabaha kadar odun taşımak, külhan ocaklarını temizlemek gibi işlerde çalıştırılan bu kişiler sabahleyin üstleri başları kurum ve kir içinde olduğu halde salıverirlerdi. Elbiseleriyle üst ve başlarının pisliği geceleyin bir yerde yakalanmış olduklarını belli ederdi. Bunlara «Külhanbeyi» denilmesinin sebebi buydu.

Osmanlı devletinde meyhane kültürü:

Evliyâ Çelebi İstanbul'da bulanan meyhaneleri şöyle tasvir ediyor: "Dört kadılık yerde 1060 kadardır. Cümlesi kefere ve fecere olmak üzere 6000 kişidir. Şarabın katresi haramdır. Lakin devletin gelirlerinden olduğundan şarabı men etmemişlerdir. Senevî hasılat alırlar. Başkaca bir emanettir. Otuz emin'in biri de budur. Galatada Domuzkapısı'nda oturur. 300 kadar tevabii olan büyük emanettir, İstanbulun -dört çevresinde meyhane çoktur. Amma pek fazla olarak Samatya kapısında, Kumkapı'da, Yeni Balıkpazarı'nda, Unkapanında, Cibali Kapısı'nda, Ayakapısı'nda, Fenerkapısı'nda, Balatkapısı'nda, karşıda Hasköyde bulunur. Hele Galata demek meyhane demektir. Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavudköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere ve Anadolu tarafında Kuzguncuk, Çengelköy, Üsküdar, Kadıköyü nam mahallerde tabaka tabaka meyhaneler vardır. Meyhaneciler mezmum bir halk, mel'un bir kavimlerdir ki Galata meyhaneleri içre bu kadar hanende, sazende, mitrablar, kaşerlenmiş adamlar toplanıp gece gündüz sefa ile sürûr ederler."

Diğer taraftan içki üreten ve satanları da şöyle tanıtır: "Esnâf-ı hizan dilberan 500 neferdir. Bunlar bir alay hâneberduş eclâftır. Rakıcılar esnâfı 100 dükkân, 300 kişidir. Her bir nebattan gülsuyu gibi rakı çıkar. Esnâf-ı meyhaneciyan-ı piyâde dükkânları yokdur, 800 neferdir; Esnâf-ı meyhâne-i koltuk 300 dükkân, 800 neferdir."[3]

1. Külhanbeylerinin pîri olan Kulhânî-i Lay-har, rivayete göre meşhur Hakim Senaî'nin çağdaşı ve Gazne'nin meyhanelerini dolaşıp şarap tortusu toplıyan, yatıp kalktığı külhana getirip içen bir meczuptur.
2. Gölpınarlı, a.g.e., s. 152.
3. Koçu, Evliyâ, c.1, Esnaf Alayı.

98. Selamlık Alayı ve Surre Alayı nedir?

Selamlık Alayı:

Selâmlık Alayı, "Cuma Selâmlığı" olarak da bilinir. Cuma namazı, kazası mümkün olmayan farz bir ibadet olmakla beraber Memâlik-i Osmâniye'de cum'a hutbeleri Osmanlı Padişahı adına okunduğu için ve üstelik Padişahın hâlifelik sıfatı da bulunması sebebiyle Cum'a Selâmlığı Saray teşrifâtında, "Kılıç Alayı"ndan ve "Muayede Resmi" (Bayramlaşma Töreni)'nden sonra üçüncü sırada gelir.

Dolayısıyla hem terkedilemez bir ibadet olması ve hem de Allah'ın huzurunda herkesin eşit olduğunu simgeleyen bir Padişah- Halife'lik geleneği olarak her cuma günü "gösteri-tören" biçiminde Selâmlık Alayı yapılmıştır. Dolayısıyla Sadrâzam Şeyhülislâm, bütün erkân ve ricâl de Padişahla beraber "Selâmlık Alayı"na katılmak zorundaydılar. Padişahın mâiyetini oluşturan çavuşlar, peykler (önde baltacılar, sonra hademe-i hassa, hademe-i rikâb-ı hümâyun) olmak üzere Saray'da yerlerini alarak Selâmlık Alayı'nda sıraya girerler, Saray avlusunda Padişahın bindiği atın etrafını sararak yürürlerdi. Bu merasim belirli bir bir teşrifat kuralına göre düzenlendiğinden kimse bulunduğu yerden ayrılamazdı.

Saray ile selâtin camilerinden[1] birine giden yolun iki tarafına yeniçeriler, sokak başlarına sipahiler dizilirdi. Halkın toplanması sağlamak için önceden bir "Sarık Alayı" yapılır ve Padişahın sarığı camiye götürülürdü. Camide buhurdanlar yakılır, hazinedar ağa Padişahın namaz kılacağı seccadeyi hûnkâr mahfeline (mahfel-i hümâyun) serer, Padişaha sunulmak üzere tepsiler içinde meyveler hazırlanırdı.

Padişah, merâsimle at biner, yanında Sadrâzam, vezirler, ulemâ, diğer erkân ve ricâl olduğu halde camiye doğru geçerken alkış ağaları kendisine çavuşlar ve hademeler, alkışa başlarlar ve camiye kadar yer yer "Uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, yolun açık ola, saltanatına mağrur olma Padişahım, senden büyük Allah var" sözlerini yüksek seslerle yinelerler, halk da "Padişahım çok yaşa" diyerek alkış tutarlardı.

Cami'ye varıldığında da at inerken "seralkışçı" denilen alkışçıbaşının işâretiyle Saray hademeleri (hademe-i hassa) tiz sesle, "Aleyke avnullah, maşallah, uğurun hayrola, yaşın uzun ola, yolun açık ola, ikbâlin efzûn ola, saltanatına mağrur olma Padişahım senden büyük Allah var," diye Padişahı alkışlardı.

Cami girişinde Yeniçeri Ağası Padişahın çizmelerini çıkartarak terliklerini

giydirirdi. Daha sonra, Sadrâzam ve Yeniçeri Ağası Padişahın koltuğuna girip onu hünkâr mahfelindeki seccadesine kadar götürürlerdi.

Padişah, Cuma namazını hünkâr mahfilinde, şehzadeleri ve güvendiği kişilerle birlikte kılar, namazdan sonra burada bazı kabullerde de bulunurdu. Çıkışında yoksullara sadaka dağıtılır, gelişteki tören yinelenerek Padişah cami dışında bekleyen atına biner ve geldiği yoldan törenle Saray'a dönerdi.

Ancak On yedinci yüzyılda, İstanbul'da çeşitli ayaklanmalar baş gösterince, Padişahların güvenliği açısından, Cuma Alayları basitce yapılır oldu. Padişahlar, yalnızca Dîvân çavuşları ve peykler ile çıktılar.

Surre Alayı:

Mekke'ye her yıl "Surre Alayı"[2] gönderilmesi Yavuz Sultan Selim'in Hilâfet'i İstanbul'a getirmesinden sonra başladı. Surre-i Hümâyûn'u Surre emini olan Darüssaâde Ağası tarafından düzenlenmektedir. Belirlenen günde Surre Alayı'nı Üsküdar'a geçirecek olan çektirinin seher vakti Kireç Kapısı iskelesinde hazır bulundurulması bir Kaptan Paşaya Saray'dan bir emir yazılırdı.

Hareket günü Mekke şerifine gönderilen Nâme-i Hümâyûn ve Surre-i Hümâyûn defterleri incelenip Sadrâzam huzurunda mühürlendikten sonra, meşin keseler, Surre-i Hümâyûn defterleri ve Mekke emirine yazılan nâme-i hümâyûn Padişahın önünde kızlarağası tarafından Surre emini'ne teslim edilirdi.

Diğer taraftan Surre Alayı görevlilerine giydirilmesi âdet olan hil'atler cins ve adet olarak teşrifat defterinde belirtilmişti. Bu uğurlama töreni sırasında da Surre Emini'ne Sadrâzam önünde hil'at giydirilirdi.

Daha sonra Mahmel-i Şerif develeri sırayla Bâb-ı Hümâyûn'dan çıkar, yol boyunca toplanan halkın duaları arasında Kireç İskelesi'nde yeniden tekbîr ve dualar edilerek Üsküdar'a geçilir, oradan Selâmi Çeşme'de (Ayrılık Çeşmesi'nde) yine tekbîr ve dualarla Hicaz'a selâmetlenirdi.

1. Padişahların yaptırdığı camiler.
2. Aslında "surre", tıpkı gümüş paralar için "kese"nin birimi alınması gibi, altın paralar için kullanılan bir para ölçüsüdür.

99. Arpalık nedir?

Osmanlı Devleti'nde emekli olanlara ya da görevinden alınanlara için "arpalık maaşı", daha sonraları "tekaüdiye", "mazûliyet maaşı", "tarik maaşı", "rütbe maaşı" gibi adlarla emekli maaşı bağlanmaktaydı.

On altıncı yüzyılda önceleri Ordu ve Saray erkânına ve Saray kapıcıbaşlarına maaşlarına ek olarak veya mazûliyet (emekli) maaşı niteliğinde ödenek olarak veriliyordu. Ardından Şeyhülislâmlık, Kadılık, Kazaskerlik gibi İlmiye ricaline de verilmeye başlandı. Daha sonra İlmiye sınıfının tüm ileri gelenleri bundan yararlandı. On yedinci yüzyılda yararlık gösteren ya da kapı halkı olan vezirlere, ümerâya ve yöneticilere de arpalık bağlandı. Sancakbeyleri, dizdarlar, muhafızlar ve tahsisat olarak gazilere de "arpalık" dağıtılırdı.

"Arpalık" yukarıda anılan kişilere, bir kaza ya da sancağın yıllık gelirinin bir bölümünün "arpalık dirlik" olarak tahsis edilmesi, ya da Hazine'den "arpalık ulûfe" olarak belirli bir yevmiye verilmesidir. Arpalığın azami yıllık miktarı idareciler için 100 bin, ilmiye ricali için 70 bin, Yeniçeri Ağası için 58 bin, Saray mensupları için en yüksek tımar karşılığı olan 19.999 akçe olabilirdi.

On sekizinci yüzyılda ilmiye mensupları dışındaki arpalıklar kaldırıldı. On dokuzuncu yüzyılda arpalık dağıtımları Şeyhülislâm ve çok az sayıdaki ulema ile sınırlandırıldı.[1]

1. Tanzimat'tan sonra, ilmiye mensupları için de arpalık usulü kaldırıldı.